

ILKA VAŠTETOVA

VRAŽJE DEKLE

ZGODOVINSKI ROMAN

1933

IZDALA IN ZALOŽILA VODNIKOVA DRUŽBA
V LJUBLJANI

Vse pravice si pridržuje pisateljica.

D2216/3237

I.

V jeseni leta 1689.

V savski dolini je še ležala megla, Bogenšperk pa se je že svetil v jutranji zarji.

Nedeljska tišina okrog gradu.

Iz pritličja ob levi strani široke obokane veže se je iz grajske kapelice oglašal zvonček. Duh po kadilu in svečah. Beneficialij je opravljal daritev in družina barona Valvasorja in vsa služinčad je bila zbrana v kapelici.

Zadaj, tik odprtih vrat, se je nemirna črnolasa glavica ozirala proti zamreženemu oknu in velike, črne oči so se hrepeneče obračale za zlatim sijajem jesenskega jutra. Beneficialij je komaj blagoslovil navzoče, že je, tiho kakor senca, zbežalo vitko dekle od vrat.

Še nekaj trenutkov in njeno rumeno krilo je utonilo v rumenkasto bleščečem jesenskem gozdu, v vijoličastem morju jesenskega žefrana.

»In če me pogrešijo? — Eh!«

Rdeče, polne ustne se zaničljivo napno, črne, globoke oči se prezirljivo napol zaklopijo.

Marija Troštova bi ne bila Marija Troštova, če bi ji noga le za trenutek zastala v dvomu ali strahu.

Koga naj bi se bala?

Učenega barona? Saj je njegova ljubljenska, njegov »famulus«.

Očeta? Oče je v Šmartnem, v bakroreznici, in le malokdaj pride na grad.

In kdo naj bi sicer nadziral njene korake? Mati ji je umrla ob rojstvu in dekle je zrastle na gradu brez pravega varuštva, prepuščena v skrb in nego služinčadi sami, kajti njen oče je v baronovi službi mnogo potoval in risal po deželi naokrog.

Le od časa do časa je prihajal na grad in vzel Marijo za

nekaj dni s seboj v Šmartno. Posedala je pri umetnikih v bakroreznici in gledala, kako so spretne roke metale na papir fantastične slike: smrt, hudiči in čudne spake so nastajale pred njenimi očmi. Še nežen otrok, se je naučila v bakroreznici pisati in čitati. Kmalu je čitala knjige, ki so ležale po delavnici in na gradu povsod po mizah in skrinjah. Igraje se je naučila francoščine, v kateri je posebno baron rad govoril z njo, ter latinščine, v kateri jo je na baronovo zahtevo poučeval starikavi beneficalij.

Naposled je prišel čas, ko ji je bila odprta vsa Valvasorjeva knjižnica. Učenjak se je vedno bolj zanimal za Marijo. Poklical jo je, če je pohajkovala po dvorišču, in ji zaupal izprva male posle v laboratoriju, sčasoma mu je pomagala pri poizkusih in pri urejevanju njegovih zbirk ter mu tekom let postala več nego desna roka.

Njena duša je rastle v svetlobi, ki jo je izžareval Valvasorjev duh. Razgovori v laboratoriju in v učenjakovem »muzeju«, pogoste Valvasorjeve debate z umetniki v bakroreznici in z učenimi obiski, ki so prihajali na Bogenšperk — vse se ji je vtisnilo v dušo.

Mnogo je hodila peš ali jahala z genijalnim baronom po bogenšperški bližnji in daljni okolici. Vselej ji je bil baron neutrudljiv učitelj. Razgovarjal se je z njo o vsem vidnem in nevidnem svetu in pozabljal, da govori z mladim, komaj osemnajstletnim dekletom ter govoril, kakor da govori sam s seboj.

Včasih pa je odjahal s slugo Jernejem na daljše znanstvene izlete po Kranjski in sosednjih deželah, ves obložen z merilnimi in drugimi instrumenti. Potem je Marija samevala dolge dneve.

Ostalih grajskih prebivalcev se je povečini izogibala. Le malokdaj se je igrala z baronovimi otroki. Bili so vsi manjši od nje in — vsi drugačni...

Marija je urno stopala skozi gozdove.

»Marija!«

»Ho-oj!«

Po stezi ji je prišel naproti mlad par: šibko, plavolaso, črnooko, Mariji po obličju močno podobno dekletce, s kmetiško pečo na glavi — oglarjeva Katka — in mladenič kakor gora — Katkin zaročenec »dolgi Drejec«.

»Bala sem se, da ne prideš,« je nagovorila Katka Marijo in jo udarila po rami.

»Nu, zakaj? Če sem pa obljubila.«

»Ha! Vem, noben hudič bi te ne zadržal. Haha!« Katka je prijateljico zopet robato ploskala po hrbtu.

Marija se je le zaničljivo nasmehnila.

Šli so po stezi navzgor, navzdol, pa zopet navzgor skozi gozdove. Iz daljave so se začuli glasovi harmonike.

»Janez s harmoniko,« je pojasnil Drejec, ki doslej še ni bil odprl ust.

»Joj, plesali bomo!« se je razveselila Katka, se vzpela in potegnila Drejcu široki klobuk s kuštrave, nekoliko sajaste glave.

»Juh!« je zavrisnila, da je odjeknilo po gozdovih.

»Ju — uh!« se je odzval močan vrisk iz globine gozda in krepkeje so zadoneli glasovi harmonike.

Zdajci se je zasvetila široka gozdna jasa. Duh po dimu je objel prišlece. Velika kopa onkraj jase je oznanjala ogljenico. Na robu jase, pod drevjem, je stala oglarjeva koč. Poleg nje velika skladovnica vreč z ogljem.

»Ju-u-uh!« so pozdravila raskava grla.

Pet ali šest sajastih mož je sedelo in ležalo na trati pred koč. Na debelem hlodu je širokopleč hrust vlekel harmoniko.

»Ho-juh!«

Katka je vrgla Drejčev klobuk visoko pod nebo, pograbila Marijo okrog pasu in se zavrtela z njo po trati.

Harmonikar je pritiskal poskočno melodijo. Iz mladega, zagorelega obraza so se smejale svetlorjave oči in okrog ramen so se mu majali dolgi plavi kodri. Z bleščečim pogledom je visel na devojkah, ki sta se na moč vrteli po trati.

»Zdaj je pa dovolj, Katka!«

Stari Gašper, Katkin oče, je stopil na prag svoje koč.

»Vsa sem vrtoglava,« se je smejala Katka in sedla na hlood.

»In vroča. Jutri boš pa bolna,« je pristavil stari oglar.

»Gašper, ne javkajte!« je zapovedala Marija in se vrgla v travo h Katkinim nogam. »Kod pa si hodil, Janez, da te že toliko časa nismo videli?« se je obrnila na godca.

Zagorelo obličje mladega oglarja je še bolj vzplamenelo.

»Na Gorjance je šel na oglede, pa so ga Vlahinje napodile, ker je preveč pobožen papist.«

»Haha!«

»Cesar Polde ga je klical na sestanek, pa sta se zgrešila.«

»Janez, če bi te bili spomladi ujeli med novake — zdajle bi tekla tvoja kri tam gori na Holandskem.«

»Ne budali, hudič, kdo bi pobil takega hrusta! Janez, stavim, da bi se na tvojih prsah svetilo že toliko svetinj, da bi te Francozi s cesarjem zamenjali.«

Od vseh strani se je usula na mladega velikana ploha ljubeznivih zbadljivk.

»Hahaha! Prismode! Pustite ga no, da mi pove, kje je bil!« je smeje kričala Marija.

Skočila je kvišku in sedla na hlod poleg Janeza.

»Nu, hudič, odpri vendar usta in povej, kod si hodil!« ga je potresla za rokav.

»Saj si slišala, hohoho!« je zviška gledal nanjo plavalasi hrust in zopet prijel za harmoniko.

Skočila je predenj in zgrabila instrument.

»Ne boš! Tvoja harmonika je dolgočasna in tvoje poskočnice že vsi poznamo. Pripoveduj, kaj si doživel, ali — ali se pa poberi odtod, pustež!« je zacetetala.

Z eno roko je zakotalila harmoniko po travi, z drugo mu je segla v gosto zlato grivo in ga potresla:

»Nu, ali bo!«

Še bolj mu je zagorel obraz in iz svetlih oči je zasijal plamen, ki bi bil bolj izkušeno dekle preplašil. Marija se je le otroško razposajeno smejala: »Ne izpustim, če ne poveš.«

»Le drži me, dekletce. Hoho! Marija, ne veš kako imaš sladko ročico!«

Čof! mu je priletela »ročica« na lice. Jezno se je obrnilo dekle od mladega oglarja.

Ali v istem trenutku je skočil hrust na noge. Od zadaj jo je objel z mišičastimi rokami, se sklonil in — ko se je jezni obrazek obrnil proti njemu, je bliskoma pritisnil poljub na rdeče ustne.

»Tako. Kazen mora biti.«

Izpustil jo je, brž pobral harmoniko in skočil proti gozdu. Gromovit grohot iz raskavih grl je spremljal dogodek.

Nekaj, kakor solze, je zameglilo Marijine oči, solze jeze in sramote. Z roko je obrisala ustne in s temnim pogledom zrla za mladim oglarjem, ki je izginil za drevjem.

Zmagoslavno je odjeknilo po gozdovih.

»Ju-u-uh-huhuhu!«

»Razbojnik! Nič se ne jezi, Marija! Saj poznaš Janeza; pravi hostnik je.«

Katka je pristopila in objela Marijo okrog ramen.

Marija pa je le zaničljivo zveržila ustne in skomignila z rameni. Sedla je zopet v travo in nikomur ni pogledala v oči.

»Janez — ta je tič!« se je oglasil nekdo.

»Pravi, da se vrne na Gorjance med Uskoke,« je stari Gašper obrnil pogovor.

»Ne upa se več voziti oglja v Ljubljano, odkar so ga lovili med novake.«

»Prav ima. Kaj bi nosil za dunajsko gospodo svojo kožo naprodaj. Kaj so nam mar cesarjevi prepiri po svetu! Miruje naj!«

»V pristanišču v Zalogu so pravili, da je 70.000 cesarskih odšlo nad Francoze.«

»Pa ne bodo ničesar opravili, meni verjemi, da ne,« je zamodroval Gašper.

»Kako, da ne? Pravijo, da je skoraj vsa Evropa zvezana proti Francozom.«

»Tudi jaz sem tako slišal.«

»Jaz vam pa tako povem, da francoski kralj — hm, ne vem, kako mu je že ime —«

»Ludovik XIV.,« je pomagala Marija, ne da bi se ozrla.

»Nu, dobro. On ne bo nikdar odnehal, ker ne more.«

»Zakaj ne more, oče?«

»Ker rabi vedno več molznih krav, da nasiti vse svoje zajedavce.«

»Kakšne?«

»I, nu — babe in pa vse tiste maškare, ki se sučejo po njegovem dvoru — kaj vem, kakšne naslove imajo.«

»In državljani robotajo, da se ti prasci mastijo!«

»Kaj hočeš, povsod je tako.«

»Pa ne bo vedno tako. Nekoč bo konec tlačanstva.«

»Ej, dragi moj, že dvesto let sanjamo o tem,« je stresel stavec z glavo. »Kaj so pomagali vsi upori naših dedov, pa veš. Slej ko prej ravnajo mogotci s teboj kakor z živaljo. Na lastni zemlji jim robotamo.«

»Kako — lastni? Zemlja je graščakova.«

»Kajpak!« se je razvnel Gašper. »Kmetova je. Ali nisi čul onega dne našega učenega barona, kako so nam pravili, da so si naši pradedi Sloveni nekoč z mečem priborili te kraje. In noben sosed ni bil nikoli tako močan, da bi nas bil pregnal iz njih. Tisto o naših pradedih je v bukvah zapisano — so dejali baron. Marijo vprašaj!«

»Res je,« je prikimalo dekle.

»Naša zemlja — in vendar smo le uboga gmajna na njej,« je pristavil stavec.

»Nu, nekoč se dvigne vsa uboga gmajna hkrati — takrat obračunamo z graščinsko gospodo po vsej naši zemlji.«

»Sila sproži silo,« je skomignil stari oglar. »Tlačani smo, tlačani ostanemo.«

»Ni res!« je vzplamtela Marija. »Nekoč pride čas, ko zmaga človečanstvo na svetu in bo človeka sram, da bi se povzdigoval nad druge.«

Stari Gašper je počasi zmajal z glavo.

»Daleč je še tale čas. Ne vem, če si ga kdaj priborimo. Kako pa? S sekiro in vilami proti puškam in topovom?«

»Ne bo treba ne sekire, ne topov. Prišlo bo od duše do duše in bo premagalo ves svet.«

Mariji so gorele velike črne oči iz bronasto rjavega obraza, gorele so preko jase in preko gozdov v neznane daljave.

»Hu-u-hu!« je prihajal sovji glas iz gozda.

Marija se je zdrznila. Sklenila je roki in nastavila palčeva členka na usta.

»Hu-u!« se je odzvala, skočila kvišku in stekla čez jaso proti stezi; ne da bi se ozrla, je izginila za drevjem.

Tekla je po stezi. Še enkrat je nastavila roke na usta in poklicala: »Hu-u!«

Takoj se ji je odzval glas že dokaj blizu: »Hu!«

Skočila je za grm. Že je pritekkel po šumečem listju bosonog šibak deček, šestnajstletni mali hlapec Mihec. Tekel je mimo grma in spotoma nastavil roke na usta: »Hu-u!«

Marija se mu ni oglasila; tiho se je plazila okrog grma. Mihec je ni opazil. Tekel je dalje po stezi. Komaj je bil za ovinkom, je Marija skočila izza grma in jo ubrala po stezi navzdol.

»Ukanila sem ga!« se je smejala sama pri sebi. »Poslali so ga pome.«

V velikem loku je obšla grajski park.

Naposled se je prerila skozi gosto grmičje na stezo, ki je kot bližnjica presekala bogenšperške serpentine. Ustavila se je tik nad cesto pod visoko bukviyo. Pogled na drevo in — že je snela belo ruto z ramen, odpela obleko in jo vrgla brezbrizno na tla. Smehljaje je pogledala po sebi navzdol; namesto v spodnji obleki, je tičala v — deški obleki: dokolenske hlače iz zelenkasto sivega, že precej oguljenega sukna, dolge, pod kolenom prevezane nogavice iz sive domače volne in bela moška srajca s podvitim ovratnikom in zavihanimi rokavi.

V skoku se je zavihtela na spodnjo vejo mogočne bukve, spretno splezala na drugo stran ter sedla na vejo, ki se je košatila nad cesto. Udobno se je naslonila na deblo in izvlekla iz hlačnega žepa drobno knjigo: *Le Tartufe* — komedijo velikega francoskega pisatelja in igralca Molière-a.

Odprla je v usnje vezano knjižico in polglasno brala pisateljev uvod: »Voici une comédie dans on a fait beaucoup de bruit, qui a été longtemps persécutée...«

Marija se je posmehnila:

»Kajpak! Kako bi na dvoru Ludovika XIV. zaradi te komedije ne delali hrupa! Na dvoru, kjer cvete hinavščina, kjer so »Tartufe-i« na gosto posejani... Oho! kdo pa tamle prihaja? Grajžar! Izvrstno! Kakor da sem ga poklicala. Hajdimo v šmartno gledat, kaj delajo oče!«

Knjižico v žep. Oster pogled po vejevju — še eden navzdol na cesto in — že je visela z obema rokama na veji nad cesto — prav v trenutku, ko se je prikazal na ovinku mlad jezdec, bakrorezec Matija Grajžar.

Ustavil je konja, se zavihtel iz sedla in pritekkel po cesti.

»Pomagajte mi dol!« je zapovedala Marija. »Ne tako! Pustite me! Pripeljite pod bukev konja, da stopim nanj, vi me ne dosežete.«

»Tako.j. Samo pazite, da ne izpustite veje.«

Nekaj skokov in pripeljal je konja.

Toliko, da je Marija dosegla konja z nogami, že je zdrsnila v sedlo. Grajžarju je zastal dih, ona pa se je zasmejala in prišla za vajeti.

»Izpustite!«

Pokorno je izpustil uzdo.

Preden se je zavedel, kaj smelo dekle namerava, je Marija tlesknila z jezikom in pognala konja v dir.

»Srečno hodite, gospod Grajžar!« se je smejala in že je izginila s konjem na prihodnjem ovinku proti šmartnemu.

Zrl je za njo. Na njegovem bledem podolgovatem obrazu sta se borila zadrega in smeh.

Zmagal je smeh.

»Že spet me je imela za norca. Vražje dekcle!«

Vrnil se je in pobral na cesti večjo mapo z bakrorezi, ki jo je bil prej izpustil na tla. Nato se je smehlja je zopet obrnil po cesti navzdol. Njegove sive, nekoliko srepe oči so žarele in njihov topel svit je čudovito ogrel hladno, nelepo obličje.

»Gospod! Še tole naj vzamejo!« je zaklical za njim mlači hripav glas.

Grajžar se je ozrl v breg in zagledal pod bukvijo malega hlapca Mihca, ki je vihtel v roki Marijino rumeno nedeljsko obleko in belo ovratno ruto.

Ali se mu fantič posmehuje?

»Kar nesi domov!« mu je odvrnil in obraz se mu je zopet nabral v resne gube.

Mihca je raztegnil široka usta in bruhtil v smeh, ki se je glasil kakor vranje krakanje:

»Ha-eee, ha-eee!«

Zvil je obleko in čipkasto ruto, ju stisnil pod pazduho in se vzpel žvižgaje po bregu navzgor.

Na dvorišču, pred grajskimi hlevi, je zagledal osedlanega baronovega konja.

»Da bi te —! Paglavec zanikrni, kje pa je Marija? Zakaj je nisi poiskal?«

Pred Mihčevim drzno zavihanim nosom je grozeče zaplesal baronov jahalni bič.

Mihca je potegnil ramena do svojih velikih, od glave štrlečih uhljev in zvito pomežiknil.

»Njihova Milost, saj sem jo iskal, a se ni pustila najti.«
In skrival je obleko za hrbtom.

»Kaj skrivaš?« je zagrmel baron.

Mihcu je upadel pogum.

»Ma — Marija je pustila tole pod bukvijo in je jahala v Šmartno.«

»Lažeš! Vsi konji so doma.«

»Ne lažem.« In Mihec je pripovedoval, kako je Marija speljala bakrorezca Grajžarja na led.

Baron je potrpežljivo poslušal Mihčevo jecanje in si gladil kratke brčice ob vsaki strani ust. Naposled je izbruhnil v glasen grohot. Zasukal se je in prožno zavihtel v sedlo.

Pol ure pozneje je prestopil prag svoje bakroreznice. Stari Trošt — kajpak, on ne pozna nedelje — je sedel pri oknu, z iglo v roki sklonjen nad ploščo. Matija Grajžar pa je pri drugem oknu z mehko umetniško roko sukal svinčnik po papirju. Sicer je bila velika delavnica — prazna. Kakšno življenje je nekdanj vrvelo po njej, ko so tu še delali umetniki: Koch in Mungersdorfer in Vitezovič in Almanach in Ramschisol in toliko drugih!

Njegova bakroreznica! Koliko truda, denarja, dela, skrbi, žrtev! In koliko velikega umetniškega stremljenja! In koliko uspeha? In koliko — razočaranja...

Mrtva delavnica...

Prah na strojih. Prah in rja na orodju. Prah na skladovnicah papirja, še novega, k delu opominjajočega. In prah — oni prah je še najbolj razjedal Valvasorjevo dušo: prah na njegovih lepih, s tolikim trudom in ogromnimi žrtvami ustvarjenih delih, na njegovih — knjigah — neprodanih — od sveta pozabljenih.

Svet! Oni svet, ki se zanima za lepo knjigo — kje je? Nekaj plemičev, nekaj samostanov, posamezni najvišji duhovniki. Vse drugo svobodno ljudstvo: meščani, uradniki, nižja duhovščina se za knjige ne zanimajo. Ubogi kmetjetlačani pa sploh ne znajo brati.

Valvasorjev zatemneli pogled je sovražno trpko obšel mrtvo delavnico.

Potem se je siloma vzravnal, vojaško sveže in strumno, kakor v tistih časih, ko je stopal kot stotnik kranjskih deželnih stanov pred svojo stotnijo.

»Dobro jutro, gospoda!« je pozdravil in vrgel širokokrajni klobuk na veliko mizo sredi delavnice.

»Dobro jutro!« se je odzval mladi Grajžar.

Stari Trošt je nekaj zamrmral.

... In kako je nekdanj prihajal gospodarju odziv iz tolikih grl!

»Eh! kaj bi javkal kakor stara ženska za onim, kar je bilo!« se je baron otresel melanholije, ki mu je iz mrtve delavnice prodirala v dušo.

»Ali ni Marije tu?« se je obrnil do mojstra Trošta.

Sivolasi mojster je odložil iglo, snel naočnike in pogledal gospodarja.

»Je,« se je oglasil trdo. »Poslal sem jo v sobo, da si poišče kakšno obleko moje pokojne žene. Če mi misli delati sramoto tod po Šmartnem, je boljše, da je nikdar ne vidim.«

»Nu, nu, mojster, zaradi obleke pač ni vredno, da se jezite.«

Stari risar ni odgovoril. Le premeril je baronovo srednjeveliko, šibko postavo od nog do glave. Pogled pa je Valvasorju govoril glasneje od besed.

Tako mu je govoril: Ti si kriv, če moja hčerka ni, kakor so druga dekleta njene starosti. Ti si mi jo vzgojil tam gori na gradu, ti s svojimi čudnimi novodobnimi nazori, s svojo lahkomišelnostjo filozofijo, s svojo knjižnico, polno svetske navlake. Namesto da bi jo naučili vsega, kar je ženski potreba, si jo natrpal z učenostjo. In še več: odtujil si mi otrokovo srce. Le malokdaj se spomni name, da me obišče, še takrat je ne morem biti vesel...

Vse to je govoril starčev pogled in njegov molk.

In baron je razumel. Njegovi prsti so nervozno zvijali in zopet odvijali predlogo, ki je ležala na mizi poleg bakrene plošče.

»Vi svojega otroka ne razumete, mojster,« je dejal počasi gledaje skozi zamreženo okno. »Mariji je prostost njenega duha, njene volje potreba, kakor je vam življenjska potreba prostost vaše umetnosti, vaše roke.«

Andrej Trošt je skomignil z rameni. Njegove ustne so se skrivile v trpkem posmehu.

»Prostost!« je dejal zaničljivo. »Moja umetnost je sužnja, vlačuga, ki se prodaja.«

Mirno je vzel Valvasorju predlogo iz rok, si jo naravnal, nataknil naočnike, prijel za iglo in se sklonil nad delom.

Valvasorja je pretreslo. Zaslutil je vso tragiko starega umetnika: Rojen svobodnjak, je vendarle živel tlačansko življenje. Še hujše. Tlačan odda gospodarju desetino pridelka, stari umetnik je desetino pridržal, a oddajal je — devet desetlin.

V duši dar prostega ustvarjanja, srce polno stvariteljskega hrepenenja — ga je ponižala in zmlela borba za ljubi kruhek ...

Molče se je Valvasor obrnil, pristopil k mlademu Grajžarju in mu razložil nekaj novih risarskih naročil.

»Kadar končate skice, prinesite mi jih, da jih pregledam, preden izvršite risbe s peresom.«

»Najpozneje jutri zvečer jih prinesem na grad.«

»O, saj se ne mudi.«

Zadrega je stopila v baronove oči. Ves začuden jo je opazil mladi bakrorezec in — razumel ... Tudi zanj učenjak ni imel več posla, tudi njemu bo kmalu bila ura ločitve.

Matija Grajžar je ves zmeden zrl za gospodarjem, ki je odhajal iz bakroreznice. Misel na ločitev ga je bolela. Baron mu je bil vedno kakor oče. Še več: baron je v mladem možu spoštoval umetnika, Grajžar pa je v Valvasorju cenil resnično velikega človeka.

Ozrl se je skozi okno za baronom, ki je sam pripeljal konja iz hleva in ga zajahal. Na konju se je okrenil in se nasmehnil, nekaj zaklical in pomahal z roko v pozdrav nekomu, ki je stal menda na hišnem pragu.

Da, da, Marija. Že je tekla proti hlevu. Takoj se je vrnila — s konjem. Oblečena je bila v sivo, dolgo obleko z mnogimi volanami na krilu in na rokavih, obleko, kakršno so nosile gospe pred dvajsetimi leti.

Pa vendar ne bo—? Res! Že je dvignila nogo proti stremenu. A — ni šlo. Zdaj?

»O!« je kriknil Grajžar.

Trošt je dvignil glavo in pogledal skozi okno.

»Marija!«

Prepozno.

Resk, resk! Že je bilo krilo za tri volane krajše — ostanek je segal dekletu komaj še do kolen. Odtrgane volane so

zletele proti hlevu in lahko kakor ptica se je vzpela Marija na konja. Zajahala je proti očetovemu oknu in smeje zaklicala:

»Z Bogom, gospod oče!«

»Marija!« je poskočil Trošt.

Že je ni bilo.

Andrej Trošt se je sesedel na stol.

Grajžar pa je s temno rdečico na sicer vedno bledem obrazu in z bleščečimi očmi gledal za drzno jahalko.

Na cesti se je pojavil velik, močan človek, ki mu je na širokem jermenu visela harmonika čez ramo: oglar Janez. Skočil je v stran, ko je Marija pridirjala mimo njega. Ozrl se je in dolgo stal na cesti kakor pribit... Ali mu ni, dirjaje mimo, pokazala jezika?

II.

V Valvasorjevi alkimistični kuhinji.

Solčni odsevi v vseh mavričnih barvah po loncih, kozicah, trebušastih retortah, po knjigah in belih okostjih, po steklenicah in možnarjih in bakrenih kotlih. Nekoliko prahu povsod in pajčevin tudi.

Iznad širokega ognjišča se je vzdigoval dim v veliko stožčasto kopo. Plapolajoči odsevi so se tresli na mogočni retorti, zvezani s kozico vrh ognja.

Na oknu je sedela Marija Troštova. Odtrgala je zamišljeni pogled od zelenih, s snegom pokritih smrek pred oknom, potegnila z roko preko čela in skočila s podoknice.

»Pa kje je baron? Zakaj ga ni? Ali je pozabil, kaj kuham? Ali ni rekel, da je zmes nevarna, ako zamudimo pravi čas? Da eksplodira — moj Bog!«

Skočila je k ognjišču, odrinila trinožno kozico, izdrla retorto iz zvezne cevi, jo zamašila in vtaknila v pripravljeno kadunjo z mrzlo vodo. Zvezno cev je napeljala v drugo retorto.

»Kaj je še rekel? Kristali!«

Pograbila je z mize možnar, dala vanj temne kristale, jih zdrobila, stresla prah v prvo retorto in jo zopet zamašila.

»Če raznese retorto!«

Pozorno, a brez strahu so zrle velike črne oči na posodo, kjer so se ohlajene pare strjevale ob steklu v srebrno bleščeče kapljice.

Zadovoljno je pokimala.

»Zdaj pa moram ponj. Ali sem še kaj pozabila?«

Ozrla se je po divjem neredu alkimistične kuhinje, se zavrtela skozi vrata in jih skrbno zaprla.

»Nekaj posebnega se je pripetilo, da je pozabil na nevarni poizkus...«

Vitka in gibčna kakor podlasica se je zadrevila po dvo-rišču in po lesenih stopnicah na hodnik v prvem nadstropju.

»Marija! Marija, poslušaj! Volbank pride.« Volbank je bil najstarejši baronov sin in se je šolal pri jezuitih v Ljubljani.

Volk Engelbert, šestletni Valvasorjev naraščajnik, se je obesil Mariji Troštovi za komolec.

»Jutri,« je pristavil njegov sedemletni bratec Janez Ludovik in se prekopicnil v »kozolcu« Mariji pred noge.

»Da, da. Pustita me! Nimam časa.«

Otresla se je mlajšega, preskočila starejšega, pobrala smešnega možica iz cunj, ga vrgla preko glave nazaj ter zbežala po hodniku na levo do vrat Valvasorjeve delavnice.

V sobi govorjenje.

Na njeno trkanje gospodarjev glas.

V usnjatem naslonjaču z bogato rezljanim naslonilom je ugledala barona Valvasorja. Njegovo široko, mesnato obličje je bilo blede, ostra guba med obrvmi še globlja nego sicer. Njegove velike rjave oči so jo vprašale preko preobložene pisalne mize.

Izza marmornatega stebra je gledal kos tuje suknje.

»Gospod baron, pozabili so...«

Valvasor je še bolj prebledel. Skočil je in že je bil pri vratih.

»Saj sem že odstavila!«

»Marija! Zlata si vredna.«

Vrnil se je in prijel dekle za obe roki.

»Ali veš, da si odvrnila veliko nesrečo?« in izvlekel je svileno ruto zadaj iz dolge zvončaste suknje in si obrisal od strahu potno čelo.

»Vem, saj so mi vse razložili,« je mirno prikimala in se ozrla na gospoda, ki se je za stebrom dvignil s stola.

Valvasor je prijel dekletce okrog ramen.

»Moj famulus!« jo je predstavil smehljaje, »Troštova hčerka.«

»A?!« Gost se je zdrznil in se prisiljeno nasmehnil, priklonil.

»In ti, Marija, se ne spominjaš gospoda? Seveda ne, saj ga že več nego pet let nisi videla.«

»Spominjam se.« Trdo in določno je izpregovorila, ne da bi tujcu vrnila poklon: »Gospod vitez Pavel Ritter Vitezovič.«

»Aha! Ali ti nisem pravil, Pavel? Fenomenalen spomin.«

Marijine oči so bile široko razprte... Obraz! Ta obraz!

Tudi gost ni mogel odtrgati pogleda od njenega obličja. Temna rdečica je počasi vstajala v njegovih licih.

Zdajci ju je obletel Valvasorjev pogled. In še enkrat — ostreje.

»Ha! Čudovito! Pojdita z menoj!«

In že ju je vlekel, vsakega za eno roko, po lesenih stopnicah v sosedno nekoliko višje ležečo sobo. Tam ju je postavil pred veliko benečansko ogledalo.

»Čudovito! Kakšna podob —!«

Obmolknil je. Razumel je pritisk Pavlovih prstov. Sploh je razumel... O, presneta reč, imenitno jo je polomil.

»E — — se mi je zdelo, da sta si podobna, pa — če vaju vidim takole skupaj, oba hkrati, se mi podobnost ne zdi posebno velika — e — takole okrog oči — — «

Zopet je obmolknil.

Govorile pa so Marijine velike oči. In so govorile razločno in odločno kakor vedno.

»Lažeš!« so govorile.

»Zakaj lažeš?« so vprašale.

Nevoljno se je iztrgala dekletova roka iz Valvasorjeve. Jezno so se zabliskale črne oči.

Učenjak se je zgrozil, se osvestil in dejal:

»Pojdi, Marija, naroči nam južino, potem pa pridi v knjižnico. Pomagala mi boš, da napravimo približen seznam najdragocenejših mojih knjig.«

Ko je bila že po stopnicah in v njegovi delavnici, jo je še poklical:

»Marija!« Naslonil se je ob vrata, »Marija, ali veš, da — da ti kmalu ne bo več treba — urejevati knjižnice?«

Marija se je zdrznila. S tankimi prsti je pogladila po črnem baročno zavitem stebru dragocene omare in se ozrla.

»Ali — —?«

»Da, kupca sem dobil. Če je kranjski stanovi ne bodo hoteli, jo kupi prijatelj gospoda Vitezoviča.«

»Zagrebski škof Mikulič,« je pristavil Pavel Vitezovič — in oster dekletov čut je opazil smešen ponos zaradi škofa-prijatelja.

Marija je sklonila glavo in odšla. Vedela je in čutila: baronu je bilo, kakor da mu trgajo srce iz živega telesa. Njegova knjižnica! Več nego deset tisoč knjig! Zbranih — s kolikšno ljubeznijo! Kupljenih — s kolikšnimi žrtvami!

In zdaj jih prodaja! Pa še grenka misel, da ne ostanejo v njegovi ožji domovini — saj se jo kranjski stanovi branijo kupiti.

In vse zaradi njegove »Ehre des Herzogtums Krain« — vse, da poravna dolgove, v katere je zabredel z izdajo tega velikanskega dela.

Pa še ne bo dovolj. Ne, ne bo dovolj. »Slava vojvodine Kranjske« se je zagrizla vse globlje, zagrizla se je v zidove tega krasnega gradu, zagrizla v Valvasorjevo zemljo, v vso njegovo posest...

Baron pa se je vzravnal in pogledal Pavlu Vitezoviču naravnost v oči.

»Pavel — ?«

Vitezovič je umaknil pogled. Po zagorelem obličju mu je zatrepetal nervozen nasmeh. Skomignil je z rameni.

»Kaj hočeš! Marijina mati je bila vražje lepa ženska... Jaz pa takrat svoboden študent. Potem pa — prilika dela tatove.«

Valvasor se je ugriznil v spodnjo ustno in stopil po stopnicah navzdol v delavnico. Sedel je za pisalno mizo in se zagledal v steno, v usnjato tapeto z bakrenobarvno podlago in zeleno sivimi ornamentami.

— — Kajpak — ona leta je Trošt mnogo risal po deželi okrog. Njegova žena pa je gospodinjala spodaj v Šmartnem

v hiši Valvasorjeve bakroreznice. In umetniki so stanovali pri njej in tudi študenta Pavla, ki je prišel z Mordaksom k baronu na obisk, so nastanili za nekaj tednov v bakroreznici...

Vitezovič je prišel za Valvasorjem, stopil k oknu in se zazrl v prostrano gričevje, v vasico, ki je čepela na nasprotnem gorskem grebenu. Nato se je obrnil.

Počasi je s pogledom obletel prekrasno delavnico, opremljeno z najizbranejšim okusom: širokorazmahnjen obokan strop so nosili štirje svetlikajoči se stebri iz črnega marmorja. Stene so bile prevlečene z enakim usnjem kakor blazinjaki. In kar je doba Ludovika XIV. premogla na mobilijah najlepšega in najdragocenejšega, je stalo v tej sobi in tvorilo prijetno harmonijo.

Vitezovič je vzdihnil — kdaj doseže on takšno razkošje? — spustil se je v enega izmed naslonjačev in prekinil mučen molk.

»Če ti je prav, te spremim jutri zjutraj v Ljubljano. Rad bi govoril s tiskarnarjem Mayerjem.«

Valvasor je prijel kup rokopisnih listov in potolkel z njimi po mizi, da jih zravna.

»Uganil si mojo željo,« je mirno pritrdil. Potem je postal njegov obraz trd, »stotniški« — Vitezovič je kar vedel, kaj pride iz prijateljevih ust.

»Prosim te, da se ne pokažeš Troštu in ne posetiš bakroreznice. Itak dobiš tam samo še Grajžarja in Trošta. Vse druge sem moral odsloviti. Saj sem ti pisal, kako me je moja »Ehre« spravila na rob prepada. Bakroreznica je skoraj prazna. Kmalu pojde še Grajžar. Priporočil sem ga grofu Strassoldu, da mu uredi knjižnico na krškem gradu. Samo Trošt mi še ostane. On pripravlja slike za moj »Flos-Physico-Mathematicus«, knjigo, ki jo zdaj pišem. Mož se je postaral. Glej, Marija mu je vse. In ona ljubi svojega — hm, očeta, kolikor je pač to čudno dekle zmožno ljubiti. Resnica bi bila za oba najstrašnejši udarec.«

Vitezovič je dvignil roko.

»Ne trudi se, prijatelj. Sam uvidim, da je sličnost zares fatalna. Hm! Veruj: karkoli sem doslej doživel — in doživel sem mnogo — nič me še ni tako pretreslo kakor fra-pantna podobnost tega mojega otroka. Hm! Nu, da, je

pač ne morem zatajiti. Ha... Če —« za trenutek je izginil ciničen posmeh z zagorelega obraza in neprodarno črne oči so se zasvetile v zlatorjavem sijaju. »Če bi moje razmere ne bile tako bohemske, če bi imel stalno službo ali premoženje, da bi mogel preživljati sebe in njo... ha! Včasih, da, včasih človek pogreša takole bitje — samo za srce.«

Zamahnil je z roko in tanke ustne so se mu zopet povesile v lastnem zasmehu.

Med prijateljema je nastal dolg molk.

Potem je Valvasor sklenil svoje misli, dvignil glavo in pogledal skozi okno.

»Moj famulus — —« je dejal smehljaje.

»Dozdeva se mi, da ti je več nego famulus.«

Baron se je zdrznil. Njegove velike oči so se preteče zabliskale.

»Kolikor si mi pravil o njej, ti je po duhu sorodnejša in bližja nego vsak drug človek na svetu. Nekakšna duševna žena — bi rekel.«

»Duševna žena —« je po kratkem molku ponovil Valvasor in njegov pogled je postal zopet mehak. »Morda imaš prav. Morda mi je celo več. Včasih mi žubori iz njene duše kakor čist svež studenec iz praglobin človeškega duha, ideje mi prihajajo, ki bi jih brez nje ne izsledil.«

»Hm, torej ti je prava muza, ali — recimo — mater spiritalis. Seveda, tak univerzalni učenjak, kakršen si ti, osemnajstletno dekle — tudi če je čudežni otrok — ne more biti. A po duševni kakovosti —«

»Me nadkriljuje, to čutim.« Valvasor je izpod čela pogledal prijatelju v oči in nadaljeval poltiho: »Ona mi je najzanimivejši poizkus. Silno me zanima, do katere višine zraste duh, ki se je vzgajal v popolni svobodi, obdan le z največjimi duševnimi dobrinami: z umetnostjo, učenostjo, modrostjo.«

»Hm. Zdaj razumem, kaj ji gori iz oči. Ampak — na ta način raste dekle v največjem nasprotju s sodobnostjo. Ali se ne bojiš —?«

»Ničesar se ne bojim. Dokler živim, jo bom čuval.«

V knjižnici je Marija mrzlično delala. Na lestvi, visoko pod lesenim stropom, se je ščepirilo njeno široko rdeče krilo. V eni roki je držala večjo polo papirja, podloženo s tanko knjigo, v drugi svinčnik. Pred njo velika knjižna omara, od

tal do stropa segajoča. Pet takšnih velikanskih omar je stalo v knjižnici in še dvoje manjših. Velike omare iz trdega lesa so zavzemale vse stene. Imele so krasna kovinska, s steklom podložena vrata iz svetlikajoče se, lepo rezljane medenine.

Z večšim pogledom je Marija izbirala iz vrst tu eno, tam drugo lepo v usnje vezano knjigo, jo odprla in si prepisala naslov.

V kotu poleg kamina je sluga Jernej pogrinal mizo za južino.

»Gospodična Marija! Za koliko oseb naj pogrnem?«

»Za dve,« je dejala odločno, splezala po lestvi navzdol in jo pristavila k zadnji omari. Mrzlično je iskala med knjigami od tal do vrha.

Ni še končala, ko sta vstopila Valvasor in njegov gost. Marija se ni ozrla. Le temna rdečica, ki ji je vstajala od vratu navzgor, je pričala, da je čutila navzočnost Pavla Vitezoviča, človeka, ki ji je bil tako čudno podoben.

»O, moj famulus je že na delu!«

»To se reče, da sem že na koncu dela!« se je zasmejala Marija in z lestve doli pokazala baronu na dveh straneh popisano polo.

»Ali si čarala?«

»Oh, saj bi jih lahko na pamet spisala, saj poznam vse njihove ljubljenske. Le založništev ne poznam vseh in pa izdajnih letnic.«

Stopila je z lestve in podala baronu polo.

Valvasor je pregledal seznam in zadovoljno pokimal, se nasmehnil Mariji in pomenljivo pogledal prijatelja.

»Založništva prepíšeš iz knjižničnega seznama?«

Marija je pokimala, prijela lestev, jo postavila v kot, vzela s police debelo, v usnje vezano knjigo — seznam Valvasorjeve knjižnice — ter prijela za svoj seznam, da ga še enkrat pregleda in izpopolni.

»Zdaj pa dovolj o duševni hrani. Na vrsti je telesna. Pridi Marija! Prosim, Pavel!«

Pristopil je k mizi.

»Jernej, ali ni pogrnil za tri osebe?«

»Gospodična Marija so rek —«

»Nimam časa, zdajle. Tole končam, potem moram v laboratorij.«

»Nu, kakor te je volja«, je skomignil Valvasor, »ni ženske pri hiši, pa morava sama južinati. Dve sta se peljali na izprehod, tretja se pa punta.«

Marija je zavlekla ustne in odšla s prodirnim pogledom na gosta.

Vitezovič je nepremično strmela na vrata, ki so se zaprla za njo. Potem je prijel za vrč z vinom in počasi odtrgal pogled od vrat.

»E-e, kaj hočeš,« je vzdihnil. »Moje življenje poteka pač drugače nego življenje naših pridnih, zadovoljnih meščanov.«

Valvasor se je nasmehnil in prikimal. Pred njegovimi očmi se je odvila prijateljevo življenje — kakor prelep bujen cvet, v katerega se je že v popju vgnedil črv. Mož z velikimi sposobnostmi, zmožen velikih dejanj, a na žalost sanjač — pesnik.

Čudovito se je mešala v njem materina dediščina — divja vlaška kri, kri senjskih gusarjev, z očetovo, s krvjo alzaških plemičev, ki so se v želji po prigodah vrgli v svet in se zasedrali med senjskimi pečinami.

Kdo bi mogel zahtevati od človeka, po katerem se je pretakala takšna kri, umirjenost in vztrajnost, ki ju je zahtevalo mirno meščansko življenje? Kri njegovih pradedov ga je vrgla v Zagrebu kot študenta retorike v naročje veliki zaroti bana Petra Zrinskega, da mu je njegov previdni ujec, župnik Jakob Lučkinič, prekinil študije in ga poslal na Kranjsko k očetovemu prijatelju, baronu Mordaksu, od tam pa v Italijo. Ko se je vrnil in prišel na Mordaksovo priporočilo na dvor kneza Turjaškega v Ljubljani, mu je zopet nemirna kri zmešala usodo: bolj kot neprestano vežbanje v orožju in jahanje s kneževim sinom ga je zanimala velika knezova knjižnica, še bolj pa oni, ki jo je uredil — pokojni zgodovinar Janez Ludovik Schoenleben, Valvasorjev vzornik in nekdanji učitelj.

Na Schoenlebnovo in Mordaksovo priporočilo je prišel k Valvasorju, pri katerem je bil z Mordaksom že ob svojem potovanju v Italijo na večtedenskem obisku. Na Bogenšperku je gojil svoj risarski in pesniški talent ter prebrodil z učenjakom vso Kranjsko in velik del Hrvatske.

Njegov oče ga je hotel spraviti v samostan ali v kakršenkoli poklic in ga je poklical domov.

»Ali se res nisi mogel odločiti za noben poklic?« je Valvasor glasno nadaljeval svoje misli.

»Brez dokončanih študij? In kaj naj bi bil postal? Menih? Trgovec? Pisar? Vojak? Eh, nisem za takšne poklice. Mikal me je svet, študij, doživljaji — kaj vem kaj!«

»In si se na moj poziv vrnil k meni, da mi pomagaš pri izdaji moje Carnioliae Modernae. A še danes ne vem, zakaj si takrat tako naglo zopet odšel.«

»Hm.«

Običajen ciničen posmeh se je zatresel na pesnikovem obrazu. Zagledal se je skozi okna... Da je šel, ker ni hotel postati podlež nad svojim gostiteljem - prijateljem, tega Valvasorju ni mogel odgovoriti, ne da bi vrgel grdo senco na spomin baronove pokojne prve žene.

S kratkim pomilovalnim pogledom na barona je dejal smehljaje:

»Uskoška kri se je zopet oglasila v meni. Potoval sem domov v Senj, da sodelujem pri četovanju senjskih junakov in se po dolgem času okopljem v turški krvi.«

»V onem času si pripravil nekaj svojih knjig za tisk?«

»Tudi. In nato so me moji vrli Senjčani napravili za politika. Poslali so me v ogrski sabor in pozneje kot svojega zastopnika na dunajski dvor, kjer sem v verzih kadil dunajskim mogotcem, kolikor mi je muza dala... Ne posebno časten, ali koristen poklic!«

»Norčuješ se iz vsega sveta.«

»Smejem se mu. Ali naj se jokam? Sem pač človek, ki ni ustvarjen za običajne 'poklice'. Ti si drugačen človek. V tebi je volja, železna volja. Sicer pa — kaj imaš od svojega vztrajnega dela? Priznanja malo, podpore še manj. Potem pa — zdravje! Kakor da omakaš pero v lastno kri. Žrtve — same žrtve!«

»Žrtve? Da! Imaš prav. Moj je bil malodane ves svet, kar ga vidiš tu doli in daleč na ono stran do Stične in naokrog.«

Baronu se je krhal glas. Tiho je pristavil:

»Danes me boli pogled na golo gričevje, nekdam s prasušmami pokrito, in na lepo dolino, ki — ni več moja.«

»Ni več tvoja?«

Valvasor je odkimal.

»Ni. Kos za kosom sem — —«

Čutil je, da ne bo obvladal glas. Vstal je, stopil trdo po sobi, da so zvenele ostroge na visokih jahaških škornjih, in se ustavil pri drugem oknu.

Molk.

Nato preko ramena:

»Včeraj sem prodal stiškemu opatu lep kos sveta — trideset kmetij z vsemi pravicami. Čutim, da se mi Bogenšperk maje pod nogami. Dolgo ga ne držim več.«

Pavel Vitezovič je molče strmel v mrak, ki je legal po sobi. Kaj naj bi rekel spričo tega raztrganega srca?

Naposled je Valvasor glasno nadaljeval svoje misli:

»In vendar sem prepričan, da duh zmaguje nad materijo.«

»Vkljub temu, da te bodo uničila lastna duševna dela? Vkljub temu, da tvoji rojaki nimajo zmisla zanje, da se ne zmenijo niti za tvojo krasno knjižnico?«

»Moji ubogi rojaki žive za ogrado in nosovi jim še ne sežejo preko nje. Njihov čas še pride, to me ne skrbi. A trpkost me mori, ker ožja domovina nima srca za rojaka, tujce pa obsipava z darovi in odlikovanji.«

»Tujce in bogataše — kar potolaži se, prijatelj, Zagreb tudi ni boljši od Ljubljane. Dokaz — moja malenkost.«

»Nu, pustiva! To poglavje naše politike je ogabno. Praviš, da pojdeš jutri z menoj v Ljubljano? Prav. Otvoritev deželnega zbora. Dobra prilika, da jim še enkrat ponudim knjižnico.«

»Prepričan sem, da ne boš imel uspeha.«

»Vem. Grem le, da utešim svojo vest in storim vse, kar koli je mogoče.«

Odprl je vrata in zaklical:

»Jernej!«

In vstopivšemu slugi:

»Mihec naj jaha v Šmartno. Gospod Trošt mu izroči dvoje bakrorezov, kakor sem zjutraj naročil. Pa naj vzame mapo s seboj, da ju ne zmečka! Ali je razumel?«

»Da, Njihova Milost.«

»Dobro. Naj prinese luči. In — ali se je vrnila gospa baronica? Naj ji sporoči, da imamo gosta!«

Že se je popolnoma zvečerilo. V gradu so zableščale luči in medlo odsevale po tlakovanem dvorišču.

Zarožljala je dolga pasja veriga in velik pes se je zagnal proti vходу. A zalajal je le kratko, povetil glavo in ponižno pomahal z repom.

Velika moška postava se je izluščila iz temne veže in se sklonila k psu. Bela roka je pogladila psa po glavi. Nato je mož stopil k razsvetljenemu pritličnemu oknu — bil je Grajžar. Njegov srepi pogled je mehko zasanjal, ko je objel prizor, ki se mu je nudil: Ob luči dolge lojevke je stala v Valvasorjevem »muzeju« Marija. Kratki črni lasje so ji lezli preko ramen in ji prosto, v lahkem valovju, viseli ob obeh straneh zagorelega obličja. Obleka iz rdečega sukna, že nekoliko obledela, je v preprostem kroju tesno oklepala široka ramena in nežno dekliško poprsje. Marija je jemala iz usnjate torbe različno kamenje in ga razvrščala po mizi.

Na stopnicah, ki so vodile v prvo nadstropje, so se začuli glasovi. Ostroge so rožljale. Grajžar se je okrenil: Valvasor in Vitezovič sta prihajala navzdol.

»Vi, Grajžar?«

»Da. Mihec se je ponesrečil. Konj ga je brcnil. Mislim, da mu je zlomil piščal na desni nogi.«

»Mihec? Nesrečni fant! Ali ste poklicali padarja?«

»Trošt je šel ponj. Jaz pa sem jim prinesel bakroreze.«
In podal je baronu mapo.

»Ali ostanete tu, Grajžar?«

»Ne.«

»Vzemite dve odeji s seboj, da fant ne bo zmrzoval, če bo ležal v hlevu. Jutri zjutraj pošljem ponj z vozom. Tu mu lahko Mica streže, tam nimate nikogar.«

Matija Grajžar je pokimal in odšel po veži, ne da bi se bil poslovil.

»Manire ima še vedno tako robate kakor nekdam,« se je Vitezovič posmehnil za njim.

»In vendar je mož čisto zlato,« je Valvasor kratko odbil in stopil z gostom v laboratorij, odtod pa v svoj »muzej«.

Ne dolgo potem se je začul izpred gradu topot konjskih kopit; mladi bakrorezec je odhajal.

Valvasor in Marija sta uvrščala kamenje med veliko zbirko v široki omari. V drugem kotu nizke, obokane sobe je

Vitezovič pregledoval veliko Valvasorjevo zbirko grafik in risb — osemnajst lepo vezanih foljantov z nalepljenimi, z vseh strani umetniškega sveta zbranimi listi je stalo na polici.

»Silno mi hodi navzkriž nezgoda malega hlapca. Kaj naj zdaj storim? Starega pastirja Urbana ne morem vzeti s seboj v Ljubljano. Jerneja in lovca pa moram pustiti doma za varstvo.«

»Ali nimaš oskrbnika ali drugega moškega? Saj si imel troje slug in ne vem koliko hlapcev.«

»Oskrbnika? Ha! Že dve leti je tega, kar sem ga odslovil. In toliko slug? Nepotreben luksus za moje razmere.«

»In njihov famulus?« je poredno smehljaje vprašala Marija.

»Je ženskega spola,« je resno poudaril učenjak.

»In vendar je — oblečen kot mladenič — že dostikrat spremljal gospoda barona«, je trmasto ugovarjalo dekle, »pa me še nikdar nihče ni osumil, da sem ženska!«

»Hahaha!«

»Nu, ali ni res?«

»Res. Toda — — v Ljubljano! In še ob zasedanju deželnega zbora. Ali bi te ne bilo strah, da te zasačijo?«

»Mene — strah?«

Zaničljivo je napela spodnjo ustno.

»Hm...«

»Sploh pa: Kako naj me zasačijo? Suha sem kakor poleno. Obraz koščen in zagorel; nos dolg, da mi ga lahko vsak fant zavida; lasje kratki. Kako, hudiča, naj me...«

»Marija! Kolikokrat sem te že prosil, odvadi se tega prostaškega hudičevanja!«

»Ampak, če me vzamejo za hlapca s seboj, se mi bo vendar podalo, da se krepko izražam? Takole:« udarila je s pestjo po mizi, »pri moji kršчени du...«

»Marija!«

»— ši, če me ne vzamejo s seboj, pojdem sama!«

Valvasor in Vitezovič sta se spogledala. Valvasor je zavrtel oči proti stropu. Marija se je razposajeno glasno zasmejala.

»Strašen divjak si zares.«

»In če jim obljubim, da se bom ves čas tako obnašala, da se ne bodo jezili, ali me vzamejo s seboj?«

Ponudila mu je roko.

Valvasor ni položil svoje vanjo.
»Nemogoče, Marija, nemogoče!«
»Mislim, da nama zadostuje moj sluga Pero,« je izpregovoril Vitezovič.

»Dobro!!«

Trmasto je vrgla glavo v tilnik.

Že je bila pri vratih.

»Marija!«

Obstala je.

»Ali se tako posloviš od našega gosta?«

Obraz se ji je še bolj stemnil. Molče in kratko se je priklonila Vitezoviču, ne da bi ga bila pogledala, se zasukala in ni je bilo več. Lesene pete so zaklopotala zunaj po dvorišču.

Vitezovič je zmajal z glavo. Baron je skomignil z rameni.

»Kaj hočeš — pozna se ji, da ji je mati prezgodaj umrla. Trošt pa ni imel nikdar časa za njeno vzgojo.«

»Ali tvoja gospa soproga nima nobenega vpliva na Marijo?«

»Kako, če se je dekle izogiblje! Uide ji, če jo pritegne k ženskemu delu. Je pač divjak —« in z nasmeškom je tiho pristavil: »— očetova kri. Kri senjskih gusarjev.«

Svitilo se je.

Pod serpentinami Bogenšperka, kjer se dolina odpira proti Črnemu potoku, je ležala gosta megla.

Mraz je bilo. Trdo so tolkla konjska kopita po zmrzli cesti. Na mostičku, ki je držal preko potoka, je Valvasor ustavil konja in se ozrl na spremljevalca, ki je jahal za njim.

»Nekaj pa sem vendarle pozabil: Florjančiču sem obljubil stare novce iz moje zbirke, kolikor imam dvojnikov. Če ga srečam v Ljubljani, vem, da me bo takoj terjal, ako ne z besedami, vsaj s pogledom.«

»Florjančič? Kdo je to?« je vprašal Vitezovič.

»Pristav pri deželnem tajniku. Storil mi je že večkrat uslugo. Bavi se z numizmatiko. Prav nerodno mi je, da sem pozabil nanj. Najrajši bi se vrnil.«

»Ali ne bo prepozno?«

»Hm. Res je. Če nisem pred poldnem v Ljubljani, ne dobim nikogar ne pri vicedomu, ne v deželni hiši.«

Pognal je konja. Vitezovič vŝtric njega. V dvobojnem presledku za gospodoma je jahal Vitezovičev sluga Pero — velik, črn in oduren kakor gusar — pravi Senjanin.

Kmalu je izza griča pogledalo večje poslopje — Valvasorjeva bakroreznica. Pri stezi, ki je vodila s ceste na grič do poslopja, je Valvasor pridržal konja.

»Grajžarja pošljem po novce. Marija mu jih izbere, saj zbirko bolje pozna od mene. Popoldne je Grajžar že lahko za nami v Ljubljani. Itak sem ga hotel vzeti s seboj, da ga predstavim njegovemu novemu gospodarju, grofu Strassoldu. Pero! Naj mi drži konja! Vrnem se takoj. Samo še v hlev pogledam spotoma za Mihcem.«

Zavihtel se je s konja in odšel navkreber proti hiši. Kmalu se je vrnil z mladim bakrorezcem in krenil z njim v hlev. Ne dolgo in Grajžar je pripeljal iz hleva konja, se vzel nanj in odjahal po cesti proti Bogenšperku, da so se užigale iskre pod konjskimi kopiti.

Valvasorjeva družba je nadaljevala pot skozi Šmartno in proti Litiji. Niso še dosegli Save, ko začujejo za seboj topot konjskih kopit. Izza ovinka se prikažeta za njimi dva jezdeca.

V diru sta pri njih.

»Grajžar, vi? Kaj? — — Marija!«

»Hahaha!« se je zasmel Grajžarjev spremljevalec — Marija.

»In kakšna si!«

»Pst!« položila je prst na usta in pokazala na slugo, ki je jahal zadaj. »Kakšen sem? Nu, kakršen pač more Mihec biti.« In tiše je pristavila: »Saj sem vendar že dostikrat bila tako oblečena!«

»Hm. Kadar sva brskala po gozdovih tod okrog — nič ne rečem. V ženski obleki bi ne mogla na takšne pohode. Ampak — v Ljubljano — ne, dragi moj famulus, kar ne gre, ne gre. Ali hočeš, da te pograbiyo biriči?«

»Uh! Kako neki! Nihče me ne spozna za žensko. Naj me pogledajo — ali sem podobna ženski?«

Valvasor jo je premotril. Kakor je jahala poleg njega — v moškem sedlu kakor prirastla, v zelenkastosivih kratkih hlačah, rdečkastih nogavicah in črnih moških čevljih z visokim jezikom in zaponko, suknja iste barve kakor hlače, spredaj bela muselinasta kravata, na glavi velik črn klobuk,

celo meč ob boku; povrh pa še njeni fantovski lasje, dolg ukrivljen nos, energična brada, koščen zagorel obraz — zares, komu bi prišlo na misel, da je ženska?

»Kje pa sta se srečala?« se je obrnil h Grajžarju, ki je jahal na drugi strani, tik za Vitezovičem.

»Ne daleč od bakroreznice.«

»Njihov famulus je opazil, da so pozabili novce za onega gospoda v Ljubljani.« Izvlekla je mošnjiček izza pasu. »Evo jih!«

»In Mihec se je spomnil nanje?«

»Nu, seveda. Haha! Že snoči; pa —«

»Pa me nisi mogla opozoriti?«

»Nisem mo-g e l«, je poudarila in z glavo namignila navzad, »nisem mogel zato, ker bi sicer ne imel vzroka, da pridem za njimi. Jasno — ali ne?«

»Jasno, seveda!« je pritrdil hudomušno.

Marija je postrani pogledala na Pavla Vitezoviča, ki je molče in s posmehom na obrazu jahal ob drugi Valvasorjevi strani.

»Ali te ni bilo strah, ko si jahala sama skozi noč? Pomisli, če bi te bil srečal kosmatinec —« jo je podražil Valvasor.

»Uh! Ustrašil bi se in jo pcedil v goščo.«

»Nu, ali tolpa divjih Turkov ali razbojnikov — Uskokov?«

»Kaj bi hoteli revnemu hlapčetu? Sicer pa —«

V trenutku je izdrla vojaško pištolo in ustrelila v zrak. Konji so se vznemirili.

Marijin konj je zaplesal po cesti. S trdo roko in božanjem po vratu ga je ukrotila. Nekoliko je zaostala, da je njen konj prišel vstric Grajžarjevega. Od strani — kakor otrok, ki ima slabo vest — je poškilila na njegov blede obraz. Gledal je preko konja naprej in se ni zmenil za njo. ... »Temu seveda ni všeč, da sem zmagala«, si je mislila in se trdo vzravnala v sedlu, »sploh, čemu pa še jaha z nami?« ...

»Ali se ne vrnete, gospod Grajžar?« ga je vprašala v brezbriznem tonu in ga pogledala z viška in s polzaprtimi očmi.

On, ne da bi se ozrl nanjo:

»Ne. Gospod baron me v Ljubljani predstavi mojemu novemu gospodarju.«

Nekaj jo je zgrabilo v prsih, da ji je pohajala sapa... Novemu — gospodarju?...

»Hudič!« je s kratkim bičem ošvignila konja. V dolgih skokih je zdirjal mimo Valvasorja. V divjem galopu je Marija izginila ostalim izpred oči.

»Divjak! Še vrat si zlomi,« je zagodrnjal Valvasor, vendar je vzpodbodel konja.

Drugi za njim.

Na poti za Savo so jo dohiteli. Jahala je v zmernem teku in se ni ozrla.

Valvasor je nekaj zakričal nanjo.

Ni se ozrla.

... Novemu gospodarju? Komu...?

... Proč pojde? ... Kam?

... Novemu gospodarju? ... Zakaj?

... Da, da, ubogi baron! Bakroreznica se prazni. Vse bo moral odsloviti — tla se mu majejo pod nogami. Voda stoji Valvasorju že do grla. Vse, kar ga teži, meče od sebe, da se ne potopi.

... Ali se bo obdržal na površju? Težko!

... Zakaj se njemu ne nasmehne sreča, njemu, ki je dober in delaven in pametnejši od drugih. Svet je ves narobe. Koliko je bedakov, ki se mastijo pri polnih skledah! Le malo kdaj se rodi človek z nadpovprečno dušo, kakor Valvasor, pa se mu vsi obesijo za pete in ga vlečejo v temo nazaj.

Bojijo se, bedaki, da jim s svetlo lučjo ne pokaže blata na dnu njihovih duš...

»Zakaj gledajo tako sovražno, gospodična Marija — pardon — gospod Mihec?«

Njen pogled — še temnejši; spoznala je Vitezovičev glas. Njegov konj je vzpenjal glavo vstric nje.

»Mihec sem in nič drugega. Hlapec Mihec.«

»Hm. Za konjskega hlapca so se prelepo napravili. Kaj, ko bi napredovali do komornika? Imenitnemu možu, kakor je naš baron, se spodobi, da ima s seboj komornika.«

Valvasor, ki je slišal poslednje besede, se je nasmehnil.

»Saj res, Marija. Komornika boš laže predstavljala. Sicer te moramo poslati v hlev in boš spala pri konjih.«

Marija je skomignila z rameni.

»Prava reč! Včasih so boljša družba od ljudi.«

»Glej mačko, kako praska! Nu, da. Ne rečem, da ne. Ampak — «

Valvasor se je spogledal z Vitezovičem.

»Ampak — moj Pero! Pozabili so, da bo tudi on spal pri konjih. Hehe!«

Rdečica ji je zalila obraz. Z bičem je udarila po veji, ki je visela čez cesto. Plaz snega se je usul na Vitezoviča.

»Halo! Blagoslov!« se je otresal pesnik.

»Komorniku« so se tresla ramena v smehu.

»Ne spodobi se, da jaha komornik pred gospodom«, je hudomušno pripomnil Valvasor, »posebno če se takole obnaša. Bodi previdna, Pero te bo kmalu osumil.«

Ozrla se je. Pero je jahal daleč zadaž na starikavi kobili.

Našobila je ustne. Vendar se je umaknila s konjem na rob poti, da sta jo prehitela Vitezovič in baron.

Grajžar je počakal, da se je uvrstila pred njim. Pogledala ga ni. Tudi on nje ne.

Solnce je že razkadilo meglo, ko se je pred njimi odprla savska dolina v široko ljubljansko kotlino. Iz sinje daljave so jih pozdravile planine. Na drugi strani je obsevalo solnce prijazen grič s starodavnim zidovjem ljubljanskega gradu, pod njim pa stolpe in stolpiče ljubljanskih cerkva in morje sivih, lesenih streh.

Kmalu so zatopotala kopita Valvasorjevega pojezda med nizkimi hišami in vrtovi šentpeterskega predmestja.

Ko so prijahali na trg pred avguštinsko cerkvijo, je Valvasor ustavil konja in se ozrl. Trg je bil zastavljen z vozovi, polnimi drv, ki so jih pripeljali kmetje naprodaj.

»Najboljše, ako že tu razjahamo,« je dejal bogenšperški gospod in se zavihtel iz sedla. Ostali so storili isto.

Marija je stisnila zobe, ko je skočila na tla. Slabo prespana noč in dolga ježa sta jo silno utrudili.

Grajžar jo je skrivaj pogledal od strani.

»Ali ste močno utrujeni?« jo je tiho vprašal, ko sta vstric gnala konje pod visokim obokom na leseni špitalski most.

Marija je bledega obraza zrla brezbrizno mimo stojnic, ki so bile razmeščene na obeh straneh po mostu.

»Oh, kaj še!« se je posmehnila. Z živahnejšim pogledom je objela dvonadstropno poslopje vrh širokih špitalskih vrat.

Stražnik pri vratih je spoznal Valvasorja. Spoštljivo se je postavil z dolgo helebardo v pozor. Smehljaje mu je baron pokimal.

»Četvero mož in četvero konj je za menoј.«

»Že prav, Njihova Milost!«

Onstran špitalskih vrat so zavili na desno za visokim trdnjavskim zidom ob Ljubljani in mimo močnega okroglega stolpa. Še nekaj korakov in bili so pred baronovo hišo. Pero je prevzel skrb za konje in jih odpeljal skozi obokano vežo v hlev. Vsi drugi so šli za gospodarjem v prvo nadstropje.

Vrh temnih stopnic jih je sprejela starejša ženska zane-marjene zunanosti. Pisana ruta ni popolnoma zakrivala zmršnenih mastnih sivih las.

»Oh, milostljivi gospod! Kar zdelo se mi je, da pridejo danes. Oh, oh! Kako sem vesela!« in poljubila je baronu roko.

Baron se je je brž otresel.

»Jera, naj poslušaj zdaj! Zakuri naj peč v sprejemnici! Potem naj pripravi štiri postelje: eno v moji sobi, dve v vogalni in eno za mojega komornika v sobi za tujce. Ali me je razumela?«

»I, kajpak, razumela.«

Z majhnimi, globoko skritimi očmi je ostro premerila vsakega Valvasorjevih spremljevalcev posebej. »Samo ključev nimam, da bi vzela perilo iz skrinj,« je pristavila v prijazno zbadljivem tonu.

»Moj komornik ji izroči vse potrebno,« je kratko odrezal Valvasor in odprl prva vrata na hodniku.

Ženska je godrnjaje odšla v pritličje.

Ko so bili sami v prijazni sprejemnici, je gospodar odklenil omarico v zidu in vzel iz nje šop ključev.

»Marija, tu imaš ključe. Vzemi iz skrinj in omar, kar se ti zdi potrebno. In še nekaj: pripravi mi, prosim, mojo paradno obleko. Osnaži jo, preglej gumba, zlikaj, če je treba. Jutri, po otvoritvi deželnega zbora, bo gostija pri vicedomu. Poskrbi, da bom kolikor mogoče lepo našemljen.«

»Našemljen?«

»Nu, seveda. Če bi jih mogla videti, kakšni bodo drugi!«

»Mogla videti? Seveda jih bom videla. Čemu pa sem prišla v Ljubljano?«

»Nemogoče, Marija. Komornikov ne bodo pustili v deželni zbor in še manj na vicedomovo gostijo.«

»Oh!« — zaničljiv posmeh.

Valvasor si ga je pravilno tolmačil — poznal je Marijo. Različne njene avanture so mu vstajale v spominu. Prijel jo je za roko in ji resno pogledal v oči.

»Marija, še enkrat te prosim: ne delaj neumnosti! Upam, da mi moje popustljivosti ne plačaš z razposajeno neposlušnostjo. Bodi previdna! Ljubljana ni Bogenšperk. Pomisli, ako te spoznajo v moški obleki, te primejo biriči.«

»Komornik« je povesil pogled. Valvasor je bil zadovoljen. Vitezovič je sarkastično zavlekel tanke ustne.

»Najboljše bi bilo, da svojemu komorniku diktiraš zapor v njegovi sobi.«

Kakor veter se je okrenila in pogled, poln jeze in prezira, je premeril zasmehovalca od nog do glave.

»Hu-u! Milost!« je pesnik smeje dvignil obe roki.

Ošabno je dvignila obrvi. S prisiljeno mirnim glasom je vprašala barona:

»V kateri skrinji dobim posteljno perilo?«

»Dozdeva se mi, da v onih dveh, ki stojita na hodniku. Hola! Čuj, Mihec, še tole se pomenimo. Zdajle imam do kosila še različna pota. Pred vsem moram iti k jezuitom, da povprašam zaradi Volbenka. Ti, Pavel, pojdeš k tiskarju Mayerju, kaj ne? In vi, Grajžar, ali boste peljali mojega komornika nekoliko po mestu naokrog?«

Grajžar se je priklonil.

»Opoldne me počakajta na kapucinskem trgu pred Vicedomskim mostom. Pojdemo k 'Črnemu orlu' na kosilo.«

Nekoliko pozneje sta Grajžar in Mihec stopila iz hiše.

Marija je bila precej utrujena in najrajši bi bila ostala doma. Ali, da bi to priznala Matiji Grajžarju — ne.

Šla sta ob zidu za vodo in prišla v ozko in temno špitalsko ulico.

»Zakaj 'špitalska'?«

»Ker so tale poslopja tu pri cerkvi sv. Elizabete meščanski špital, zavetišče za onemogle meščane,« je razložil Grajžar.

Marija se je ozrla na začrnelo zidovje in pogled ji je obšel blatno, temno ulico. Pridržavala je sapo, ker ji je udarjal v nos neprijeten duh po plesnivih skladiščih, po vlagi, ki se je plazila po poševnih debelih zidovih navzgor.

Stresla se je.

Prerila sta se mimo stojnic, ki so stale na obeh straneh ulice, in prišla na trg.

Grajžar je iztegnil roko.

Marija pa ga je prehitela:

»Vem, ono poslopje z arkadami in s stolpom na strehi je magistrat. V oni železni kletki pri vhodu izpostavljajo zločince, ali pa jih privežejo na onile steber — sramotilni kamen. Kipa na oglih v prvem nadstropju pa predstavljata Adama in Evo.«

»In tu na levo ona cerkev s šiljastim stolpom?«

»Je stolnica. Ljubljano poznam, kakor da sem v njej doma, čeprav sem prvokrat tu. Saj veste, da jo je oče narisal za baronovo veliko delo »Die Ehre«. In še druge slike ima baron: Ljubljana s ptičje perspektive — celo zbirko. Odtod poznam Ljubljano. Lahko bi sama hodila po njej, pa bi se ne izgubila. Saj Ljubljana ni velika.«

»Ni«, je pritrdil s hudomušnim nasmeškom, ki mu je čudovito razjasnil vedno resni, skoraj temačni obraz, »le nekoliko je večja od Litije.«

Postrani ga je pogledala in se nasmehnila. Zakaj je ne pogleda vedno tako toplo? Zakaj strmi s srepim pogledom vedno preko nje?

»Če greva zdaj mimo stolnice in mimo frančiškanov do mestnih vrat ter tod nazaj po trgu na Stari trg do Pisanih vrat, pa sva premerila vse mesto po dolžini okrog Gradu.«

»Nu, pojdiva tako.«

»Ali bi radi bivali v mestu, Marija?«

»Uh, ne! Tu ni zraka. Svetloba, kakor če se okrog Bogenšperka pripravlja nevihta. Ni solnca, še mraza ni. Glejte blato na cesti! Na Bogenšperku je povsod led in sneg, lep, bel sneg. Tu pa — pogledjte oni kup snega! Ves je sajast.«

Prikimal je.

Pred frančiškansko cerkvijo, za pokopališkim zidom, se je ustavil.

»Ali si ogledava cerkev?«

»Je li zanimiva?«

Skomignil je z rameni.

»Ima lepo grobnico turjaških grofov.«

»Grobnice me ne zanimajo. Postavljajo si jih ljudje, ki niti ob svoji smrti ne uvidijo, da smo pred Bogom vsi enaki.«

Pogledala je po velikem samostanskem poslopju in po ulici mimo cerkve.

»Tamle so že mestna vrata?«

»Da, Frančiškanska vrata, ki vodijo na Poljane.«

»Kar vrniva se.«

»Onole je javno kopališče,« je pokazal Grajžar na nizko poslopje z majhnim vrtom nasproti frančiškanskega samostana.

»Tam stavi padar pijavke in rožičke, da pušča ljudem kri, kaj ne? Ljudje so zares bedasti, ker se tako bojijo umreti.«

»Ali verujete v posmrtno življenje?«

Skomignila je z rameni.

»Duh vsakega bitja na zemlji, bodisi človeka, živali, rastline ali kamna, je del one velike sile, ki jo imenujemo: Bog.«

Pogledal jo je.

— — Duh živali? — rastline? — kamena? — Kako odločno in jasno izraža svoje misli! On pa hodi, zaprt sam vase, in ni mu dano, da bi zadržal svoje bežne misli in razglabljal o njih. Vse preveč ga zaposlujejo prizori naokrog, barve, toni, kretnje ljudi in živali — sploh vse, kar mu prihaja pred oči. On je pač risar, ni filozof...

Molče sta šla po trgu.

»Tole je Tranča, jeli?«

»Da, zloglasna Tranča — strašne ječe.«

»Ha! Ali ste videli, kako me je pogledalo to dekle? Gotovo sem zanimiv mladenič. Nemara se še katera zaljubi vame.«

Razposajeno se je obrnila in — res — tudi tuje dekle se je ozrlo.

»Hahaha!« se je Marija glasno zasmejala, da so se ljudje ozirali za njo.

Grajžar je nadaljeval pot po ozkem Starem trgu, ne da bi se ozrl.

— — Puh! Mu že ni prav, ker se glasno smejem. Kaj me briga, če me gledajo ljudje! Saj me nihče ne pozna. Kako je strašno pust! Nu, dobro, zdaj bom tiho vso pot. Ljudje sploh tako tiho hodijo tod po ulicah kakor pogrebci — —

Molče sta prehodila Stari trg — ozko ulico z dve- in trinadstropnimi hišami, z lepimi kamenitimi portali in balkoni vrh njih. Marijino lepote žejno oko je iskalo po hišah navzgor,

da se je spotikala po vegastem tlaku. Grajžar jo je vodil po sredi ulice med trgovskimi lopami, ki so stale pred hišami.

Na križišču, kjer je stal vodnjak s Herkulovim kipom, se je Grajžar ustavil in pokazal na večje poslopje:

»Jezuitska gimnazija. Oglejava si še jezuitsko cerkev in kolegij.«

»Mm.«

Napravila sta še nekaj korakov mimo gimnazije in se ustavila na vratih pokopališkega zidu. Grajžar je pokazal na spomenik — vitek steber z Marijino soho.

»Za ta spomenik je naš baron napravil osnutek.«

»Mm.«

Ozrl se je na njen trmasto resen obrazek in se skrivaj nasmehnil. Vrnila sta se do vodnjaka in šla po ozki ulici navzgor do nizkih in temnih Pisanih ali Karlovških vrat. Tu sta se ustavila in prisluhnila: od nekod je prihajala slovesna melodija.

Marija je vprašaje pogledala Grajžarja.

»Na Gradu piskajo mestni piskači z lesenega piskaškega stolpa.«

Okrenila sta se in se vrnila skozi Stari trg. Blizu Tranče je Grajžar pokazal na veliko, osamljeno stoječo hišo:

»Valvasorjeva rojstna hiša.«

»Mhm.«

Vendar se je ustavila in si hišo z zanimanjem ogledala. Velika, dvonadstropna hiša je imela v pritličju, v obokanih prostorih, ki so bili zidani že v 15. stoletju, mestno kruharno.

»V drugem nadstropju — pred devet in štiridesetimi leti...« si je mislila Marija.

Stopila sta okrog sosedne hiše in zavila pod temnimi oboki Tranče na Čevljarski most, na katerem so stale po obeh straneh čevljarske lope, tesno druga pri drugi. Po ozki ulici sta prišla na Novi trg, v aristokratsko četrt mesta Ljubljane. Široki trg so obrobjala najlepša poslopja, pred vsemi deželna hiša in krasna palača Turjačanov, »knežji dvorec« z lepimi arkadami na dvorišču.

Marija je stopila v vežo knežjega dvorca, da bi bliže občudovala štukaturo na visokih obokih. A pristopil je vratar, ves z zlatimi našivki obložen in s pozlačeno dolgo palico v roki in jo vprašal z nosljajočim glasom:

»Želite?« in premeril je lepega, preprosto oblečenega mladega fanta od nog do glave.

»Samo gledam,« je skomignila Marija z rameni.

»Ogled tega dvorca ni dovoljen, kadar biva tu gospoda,« in z dovolj razumljivo kretnjo je uljudno pokazal na vrata.

Mariji je stopila rdečica v lica. Vrnila se je in opazila hudomušen smeh na Grajžarjevem obrazu. Nasmehnila se je, dvignila ramena in napravila šobo.

Umaknila sta se gospodu, ki je v blesteči, s srebrnimi rožami pošiti svileni obleki moško stopil mimo njiju in vratarja v palačo.

»Tega pa ne vpraša: ‚Želite?‘« je oponašala Marija vratarjev nosljajoči glas.

»Gospod knežji vratar pač tudi ne ve, da smo pred Bogom vsi enaki,« jo je podražil Grajžar.

Obrnila sta se na desno v Gosposko ulico, kjer so stali ob obeh straneh domovi kranjskih plemičev, lične hiše z lepimi, iz kamna klesanimi vhodi. Na koncu ulice velika vicedomska palača. Poleg nje Vicedomska vrata s pridvižnim mostom čez mestni jarek. Proti vodi okrogel stolp z ječami.

Grajžar in komornik Mihec sta stopila čez most na Kapucinski trg. Nekaj časa sta stala pod velikim križem pred jahalnico in gledala hlapca, ki je drgnil upehanega konja.

Marijo je zazebló v noge. Začela sta meriti trg ob kapucinskem zidu navzgor do Turjaških hlevov in vrtov pa zopet navzdol. Na trgu je pihal svež, mrzel veter. S slastjo je Marija vdihavala čistejši zrak.

»Ozračje za mestnim zidom je strašno. Iz vsake hiše je prihajal drugačen duh. Ali se vam ni dozdevalo tako?«

»V naših hribih imamo čistejši zrak,« je pritrdil Grajžar. Prišla sta že tretjič nazaj do mostu.

»Barona pa dolgo ni. Morda je pozabil na naš dogovor.« Zdajci je prihitel čez most sluga v vicedomski livreji in ju nagovoril:

»Milostna gospa vicedomovka, grofica Blagajeva, in milostni gospod baron Valvasor želita govoriti z gospodom.«

Grajžar in Marija sta se spogledala, vendar sta krenila za slugo, ki ju je peljal naravnost v palačo in po širokih, lesenih stopnicah v gornje nadstropje. Na dolgem hodniku je odprl visoka vrata.

Grajžar in Mihec sta vstopila. Na ozki zofi je sedela gospa z visoko fontanžo vrh glave, vsa v svili in svilenih pentljah in s čudovito ozkim prišpičenim životom. Dolga vlečka vrhnjega krila je visela zadaj po naslonilu.

Valvasor je stopil prišlecema korak nasproti:

»Gospa grofica so me naprosili, da jim za jutrišnjo veliko gostijo odstopim svojega slugo, da bo stregel pri pojedini.« Zavrtel je oči obupno proti stropu, »kateri izmed vaju bi si upal prevzeti to častno nalogo?«

»Jaz!«

Komornik Mihec je stopil naprej, v očeh poreden blesk.

»Ti, Mihec? Ti si za tako opravilo pač še preneroden.«

»Vsekakor bo meni ta uloga bolje pristojala,« se je trdo in tehtno oglasil Matija Grajžar.

»Tako je, Grajžar. Hvala vam! Nisem se motil o vas. Gospa grofica, moj komornik je še premlad za tak posel —«

»O —!« je obžalovala grofica z dolgim pogledom na lepega dečka.

»— a moj bakrorezec, gospod Matija Grajžar jim je z veseljem na uslugo.«

Grajžar se je kratko, skoraj neuljudno priklonil — veselja ni bilo na njegovem temnem obrazu.

»Hvala mu! Prosim, naj se oglasi jutri zjutraj pri mojem nadkonjarju. Poučil ga bo o vsem potrebnem. Livrejo mu pošljem danes proti večeru na dom.«

Poslovlili so se.

Ko so šli zunaj preko Kapucinskega trga, je izbruhnil Valvasor:

»Vrag vzemi gospo vicedomovko in njeno stanovsko gostijo! Prav hvaležen sem vam, Grajžar, da ste me rešili iz stiske. Gospa grofica vaju je videla skozi okno in po vsej sili je hotela, da ji posodim svojega ‚komornika‘.«

»Haha! Morda se je zaljubila vame — kakor ono dekle, ki sva ga srečala pod Trančo!«

»Kakšno dekle? Dozdeva se mi, da mi je Vitezovič prav svetoval. Najbolj pametno bi bilo, da se ne ganeš iz hiše, dokler smo tu. Kaj mislite, Grajžar?« je pomežiknil.

Matija se je le kislo nasmehnil. Bil je slabe volje zaradi nenavadne vloge, ki jo je prevzel, da šam ni vedel zakaj. Strežaja še v svojem življenju nikdar ni igral.

Po kosilu so šli vsi trije proti domu. Pred hišo se je Grajžar poslovil, češ, da obišče sorodnike.

»Do večerje se vrnete, ali ne?«

»Kadar želiyo.«

»Pojdem zvečer k bratu, bržkone se vrnem šele pozno ponoči domov. Rad bi, da vzamete mojega ‚komornika‘ s seboj k ‚Črnemu orlu‘ na večerjo.«

»O mraku pridem ponj.«

»Dobro. Izročam ga vam v varstvo. Ali ti je prav?« se je obrnil proti Mariji.

Marija je zaničljivo zveržila živordeče ustne in dvignila ramena.

»Saj nisem otrok.«

»Hm.«

Dobrohotno jo je potrepal po hrbtu in pokimal bakrorezcu, ki se je neuljudno kratko priklonil in odšel.

»Le pojdi zdaj v svojo sobo Ma — Mihec in se odpočij. Gotovo si utrujen. Potem pa mi ne pozabi pripraviti paradno uniformo za jutri. Dobiš jo v veliki omari v moji sobi.«

»Ne bom pozabila — pozabil.«

Baron je odšel v svojo sobo.

Marija je vstopila v njej določeno, proti dvorišču obrnjeno sobico koncem hodnika. Vrgla je široki klobuk na mizo in zaprla okno.

S pogledom je premerila sobo. Pusta je bila. Napol prazna. Visoka postelja z obledelimi zelenimi zagrinjali. Velika rezljana skrinja. Okrogla miza. Starinski blazinjak, oguljen in neroden. Za mizo dva stola z visokimi naslonili. Po stenah nekaj bakrorezov v zaprašenih okvirjih. V kotu skrit umivalnik.

Slekla je vrhnjo obleko, vrgla čevlje z nog in zlezla po veliki pernico.

Strmela je v strop... Pajčevine v ogljih... Čemu jo je Grajžar izpodrinil pri grofici? Brez nevarnosti bi stregla pri gostiji. Nihče bi je ne spoznal. Oh, Grajžar! Vse veselje ji pokvari.

In kako jo pogleduje! Mrzlo, skoraj sovražno. Samo včasih se mu nekaj užge v očeh. Čuden človek. Kakor uganka...

Zaprla je oči. Spanec jo je premagal.

V poznem popoldnevu jo je vzbudilo ostro trkanje na vrata.

»Kdo je?«

»Jaz, Jera.«

»Počakajte!«

Skočila je s postelje, nataknila čevlje, se oblekla in odklenila vrata.

Zunaj je stala hišnica, v rokah ploščo s skodelico toplega mleka in kosom kruha. Za njo je stal livriran sluga.

»Tole sem jim prinesla, kakor so gospod baron naročili prej, ko so odšli od doma.« Postavila je ploščo na mizo. »In ta gospod —« pokazala je na slugo, »imajo obleko — menda za njih?«

»Kar nesite jo v sprejemnico!«

Marija je zaprla vrata. Sedla je k mizi in pojedla južino. Zeblo jo je v nezakurjeni sobi, da se je kar tresla. Odšla je v sprejemnico, kjer je bila peč zakurjena. Naslonila se je ob peč in se ozrla po sobi.

Na dveh stolih je bila zložena obleka — atlasasta livreja v barvah grofa Ursini-Blagaja. Vse je bilo tu: obleka, perilo, šolni, nogavice, rokavice — vse. Na vrhu snežnobela kravata iz nežnega čipkastega muselina.

Marijo je mamil atlasasti blesk.

Prijela je svetlomodro atlasasto suknjo, si jo ogrnila preko ramen in stopila pred ogledalo. Njeni črni lasje, temnozagorela polt in svetlomodri atlas so tvorili čudovito barvno harmonijo.

»Mhm. Dobro vam pristoja.«

Zdrznila se je in vsa kri ji je udarila v glavo — med vrati v sosednjo sobo je stal Grajžar in oči so se mu svetile v vročem blesku.

»Kar napravite se, Marija; greva k večerji.«

V gostilni sta si sedela nasproti. Marijin pogled se je neprestano vračal na njegov blede, koščeni obraz. Vsa nemirna, nevoljna, nestrpna je bila. Njegov pogled se ves večer ni srečal z njenim.

— Ali me prezira? Zakaj? Kaj sem storila hudega?

Jed ji je ostajala v grlu. Nekaj časa se je silila, potem je odrinila še poln krožnik.

Tedaj ji je pogledal naravnost v oči. In v njenih očeh se je zrcalila tako topla prošnja, da se ji je nasmehnil. Za trenutek so njegove hladnosive oči postale temnomodre.

»Vam ne diši večerja, Marija?«

Zdaj pa jo je pograbil ponos. — Ali se norčuje iz mene?

»Ne posebno; še ni dolgo, kar sem južinala,« je dejala malomarno in se ozrla k sosednji mizi, kjer sta sedela dva jezuitska študenta in nagovarjala natakario. Eden jo je držal za roko in jo vlekel k sebi s sovražnim pogledom na lepega črnookega fanta — Marijo.

»Lepši je od vaju obeh,« se je smejala okroglolična zastavna natakario in se mu iztrgala.

Prišla je k Mariji. S sladkim nasmeškom je pobrala krožnike izpred nje, vse tako, da se je z nesramno vsiljivostjo dotikala Marijinih rok.

»Prinesem še vina, gospoda?«

»Hvala. Plačam,« je odvrnil Grajžar in izvlekel mošnjček izza pasu.

Natakario se je oprla z okroglo, rdečkasto zalito roko ob komornikov stol in se z bujnim telesom naslonila ob lepega fanta.

Marija se je ozrla v zabuhli natakaričin obraz in je ujela sršeč pogled enega izmed študentov. Posmehnila se je.

Študent je planil.

»Plačam!« je zakričal.

»Tako, gospod.«

Natakario je, dasi ji je Grajžar že odštél denar, še mirno stala tik Marijinega stola in dejala ne preveč tiho:

»Takile študentje so pa res nestrpni.«

Nato je z resnim obrazom, zibaje se v širokih bokih, stopila k študentoma.

»Gospoda Vitezoviča menda ne bo,« je rekel Grajžar in izpil vino.

Študenta sta odšla.

Kmalu za njima sta stopila iz gostilne Grajžar in »Mihec«. Nikogar na ulici.

Snežilo je. Burja jima je sekala ostre snežinke v obraz. Prekoračila sta trg. Ko sta prišla v špitalsko ulico, sta začula korake za seboj. Mariji je spodrsnilo. Grajžar je molče porinil svojo roko pod njen laket.

»Prokleta je še zeleno tole tu. Še hoditi ne zna,« se je začul glas za njima.

Marija je čutila, kako se je zganila Grajžarjeva roka.

»Če bi ne bilo škoda robca, bi obrisal lepega fantka pod nosom, oziroma pod kljunom,« je nadaljeval glas tik za njima.

»Pojdite mirno dalje!« je Matija prišepetal Mariji.

V istem trenutku se je obrnil in njegova roka je usekala po študentovem obrazu, da je bil fant takoj na tleh. Drugi študent je potegnil meč, a tudi v Grajžarjevi roki se je že zabliskalo jeklo. Udarila sta se.

Marija je obstala. Srce ji je bilo, da ji je zastajal dih. Roka ji je segla po meču.

Zdajci je kriknila. Študent, ki ga je bila Grajžarjeva klofuta podrla, se je dvignil na kolena in izvlekel meč, da ga zasadi Grajžarju v trebuh.

Blisk izza Grajžarjevega hrbta in študentov meč je odletel v sneg. Z glasnim stokom je fant povесil krvavo desnico.

»Hvala. Mar —«

A tedaj —

»V imenu visokega magistrata!«

Šest helebard se je zasvetilo okrog borilcev.

Pobrali so jim meče. Študenta sta prosila — nič ni pomagalo.

»V Trančo — pa konec besedi!« je odrezal poveljnik straže, ki je ob času deželnega zbora ojačena patrolirala po mestu.

Grajžar se je uprl:

»V Trančo midva ne greva. Najin gospod je baron Valvasor.«

»Dobro. Potem pojdeta v vicedomski stolp.«

In odvedli so jih.

III.

Ura v grajskem stolpu je bila, ko se je baron vračal proti domu. V pritličju, pri hišnici, je gorela še luč. Valvasor se je ustavil in štel udarce.

Enajst ali dvanajst?

Počakal je in štel še udarce požarnega čuvaja . . . Dvanajst.

Vtaknil je ključ v hišna vrata — vrata so bila odklenjena!

Otrkal je sneg s škornjev in stopil v vežo. Vrata Jerinega stanovanja so se odprla. Z lojevko v roki, v veliko ruto zavita, je posvetila Jera v vežo.

»Ali so oni, milostljivi gospod?«

»Seveda sem; lahko bi bil pa tudi kdo drugi! Pozabila je zakleniti vrata.«

»Oh! Nisem pozabila, ampak bala sem se, da ne zadrem-ljem, pa sem pustila odprto, ker gospodov še ni doma.«

»Koga ni doma?«

»Nu, onih dveh mladih gospodov — saj ne vem, kako jima je ime.«

»Ni ju še doma? Ona se moti.«

»Ne motim se, Njihova Milost. Pred eno uro sem odprla gospodu vitezu, onemu, ki bolj hrvaško zavijajo. Spremila sem jih z lučjo navzgor, ker so bili — nu, težkih nog, pa sem videla, da gospoda še ni, ki bo spal v isti sobi. In spomnila sem se, da sem pozabila mlademu gospodu —«

»Mihcu —«

»Mihcu — aha! Da sem mu pozabila dati svečo v svečnik. Pa sem šla po —«

»Nu, brž, Jera! Ali je bil doma?«

»Ne, milostljivi gospod, ni bil in ga ni. Še zdaj ni ne enega ne drugega. In zato, ker rada zadrem-ljem —«

»Že prav. In kdaj sta mlada gospoda odšla?«

»Takole o prvem mraku je bilo. Zaklenila sem za njima, ker o mraku hodi sam nebodigatreba okrog in pa copernice se rade prikradejo v hišo. Da, zaklenjeno je bilo, dokler ni prišla zvečer moja prijateljica Liza in mi je pravila, da so se v špitalski ulici tolkli štirje študentje in so enega skoraj ubili. Straža je prišla in odgnali so vse v ječo.

»Študente?«

»Da, študente. Ona jih je sama videla, kako so jih gnali. Proti Tranči so jih gnali.«

Valvasor si je nervozno pogladil tanke brčice. Grdo je gledal.

»Sakra — — !« je dejal in drugega ničesar. Zapel si je vrhnjo suknjo do vratu, se obrnil in šel zopet iz hiše.

»Marija, ali vas zebe?«

Grajžar jo je videl, kako je potegnila kolena k sebi in jih objela z rokami. Skozi majhno okence, komaj poldrugi čevelj visoko, je prihajala le prav slaba svetloba zimske noči.

»Ali vas zebe?«

»Ne.«

Ali ji niso zašklepetali zobje?... Po tleh se je podrsal k njej.

»Naslonite se name; zid je ves leden. Glejte, ves se sveti od ledenih kristalov.«

Nekaj časa sta sedela tako, da sta bila s hrbtom naslonjena drug na drugega.

»Strašen zrak je v tej ječi. Kakor bi človek vdihaval samo plesnobo. In mraz! Prehladili se boste, in jaz sem kriv vsega tega.«

»Ne vi, jaz sem kriva. Ob mene se je oni študent spotaknil. Že v gostilni me je pisano gledal. Jaz pa sem se mu smejala v obraz.«

»Pst! Čujte! Nočni čuvaj kliče vratarja Vicedomskih vrat. Polnoč je ura.«

»Daleč je še do jutra.«

Dolgo sta molče slonela drug ob drugem.

Čutil je, kako jo je stresel mraz.

Vstal je in slekel vrhnjo suknjo. Molče je ogrnil z njo Marijo. Skočila je na noge.

»Ne, tega ne sprejemem. Prehladite se na smrt. Oblecite se zopet! Nočem tega!«

Jezno je udarila z nogo ob tla.

»Silno ste trmasti, Marija.«

Stopila je k okencu in strmela v svetle snežinke, ki so se zibale mimo njega. Burja ni več tulila okrog stolpa. Noč se je jasnila.

Spodaj je šumela Ljubljana. Onkraj se je blestela zasnežena streha. Ali ni bila streha Valvasorjeve hiše?

Grajžar si je ogrnil suknjo, pristopil k Mariji in jo potegnil poleg sebe pod površnik.

»Takole bo suknja obema služila.«

Marija se ni upirala. Objel jo je še tesneje. Ni se umaknila.

Zdajci se je spodaj začulo ostro trkanje na ječarjeva vrata. Oba sta prisluhnila.

Glasno moško govorjenje. Nato — odpiranje vrat.

»Ali so prišli po naju?«

»Ali pa dobiva družčino.«

Težki koraki na stopnicah. Ustavili so se pred ječo. Ključ se je zavrtel, vrata so se z glasnim cviljenjem odprla in na vratih je stal z leščerbo v roki ječar.

Za njim pa — Valvasor.

»Nu, dober večer! Čudno ekskurzijo sta si dovolila vidva,« je pozdravil baron.

»Prav prijetno prenočišče«, se je norčevala Marija — »le nekoliko mrzlo. Ni peči, ni postelje.«

»Hm, da. Kakor sem rekel, gospod mojster, jamčim vam za oba jetnika. Vzemite ju v svojo sobo, da se ne prehladita; tu je mrzlo kakor v ledenici. Če jima skuhate še nekoliko lipovca, da se ogrejeta — tu — za vaš trud in za čaj,« — stisnil je ječarju goldinar v roko — »Jutri zjutraj pojdem takoj k mestnemu sodniku, potem bomo videli.«

»In domov ne smeva?« je zategnila Marija, vsa razočarana.

Valvasor je skomignil z rameni:

»Pregrešila sta se zoper zakon in le gospod mestni sodnik vama sme odpustiti kazen.«

Obrnil se je in odšli so vsi navzdol v ječarjevo stanovanje.

»Do jutri zjutraj bosta potrpele,« je spodaj nadaljeval Valvasor, »ne pozabita, da jamčim za vaju s svojo plemiško besedo.«

Odšel je dostojanstveno.

Marijine ustne so se povesile v posmehu. Sedla je na stol poleg peči.

»Ali se vam zdi, da je baronova ‚plemiška‘ beseda boljša od naše, ki ni ‚plemiška‘?« se je obrnila proti Grajžarju, ki je tudi primaknil stol k peči.

Matija jo je resno pogledal.

»Na vsak način je v današnjih časih bolj tehtna, nego je naša.«

Stisnila je ustne in postrani pogledala na ječarja, ki je v kotu pred ognjiščem razpihaval žerjavico, da skuha čaj.

»In kako mislite vi o tem, gospod mojster,« je vprašala ječarja.

Mož je vzravnal svoje mogočno telo in se obrnil.

»Tako mislim, da je beseda vsakega človeka toliko vredna, kolikor jo ceni on sam.«

»Izvrstno!« je plosnil komornik Mihec z rokama.

Sodni pristav Dominik Kopriva je komaj stopil v pisarno — v predsobje mogočnega gospoda mestnega sodnika Jurija Tolminca, ko se odpro vrata sosedne predsobe in visokostno vstopi še mogočnejši gospod od samega sodnika: gospod sluga.

»Gospod sodnik jih že več nego pol ure pričakujejo.«

»O, hud...! kaj pa hoče na vse zgodaj?«

Bilo je pa že dobre pol ure po pričetku uradnih ur.

Sluga — visokosten skomig z rameni in tovariško skrivnostno:

»Gospod baron Valvasor so pri njih.«

»Član deželnih stanov?«

»Ne, oni z Bogenšperka.«

»Hm.«

Pristav je mirno odložil klobuk. Ni se bogve kaj bal svojega predstojnika. Bil je premožen — po starših je podedoval posestvo v Krškem — in ni mislil dolgo ostati v Ljubljani. Mirno si je naravnal čipkasto kravato in z gracijo je odstopical skozi predsobo in potrkal na predstojnikova vrata.

V visokem naslonjaču je ugledal gospoda srednje velike, šibke postave in širokega, mesnatega obraza. Gosti, svetli lasje so mu padali na ramena: učenjak Valvasor.

Šef se ni ozrl na prišleca. Preko ramen mu je ukazal:

»Poročila stražnega načelnika!«

Dominik Kopriva se je jadrno zasukal in se vrnil v svojo sobo.

»Ali je stražni načelnik že podal poročilo?« je vprašal sivolasega pisarja, ki je sključen in ves neznamen sedel pri drugem oknu in pisal, pisal, pisal.

»Že.«

Pisar je zataknil gosje pero za uho in pobrskal med papirji na polici:

»Tu.« In pomolil je z eno roko pristavu akt, z drugo je že zopet pisal.

Kopriva je obletel akt z očmi. Ustavil se je pri besedah: »uslužbenca pri gospodu baronu Valvasorju.« »Aha!«

Po poti v šefovo sobo je še enkrat prebral odstavek.

Sodnik je prijel akt in ga prečital. Pokimal je baronu. Izpod očal je pogledal na pristava in velel:

»Ukrenite vse potrebno, da se pripeljeta jetnika semkaj!«

Dobre četrte ure pozneje sta v spremstvu sluge stopila v predsobo oba jetnika: Grajžar in — komornik Mihec! Ošabno je pristopical iz svoje sobe pristav in zviška postrani pogledal na jetnika. Visok in stasit je šel mimo njiju.

Mariji so se poredno zasvetile oči, ko je s posmehom premerila gizdalina v dolgi, modrikasti suknji in rjavih hlačah ter rumenih dokolenskih nogavicah in črnih šolnih z visokimi rdečimi petami.

Odšel je v šefovo sobo in dejal visokostno:

»Naj vstopita h gospodu sodniku!«

Nato se je usedel za mizo pri oknu, vzal gosje pero v roko in s čmerikavim obrazom zrl doli na trg pred magistratom, kjer so se okrog zasneženega vodnjaka gnetle ljubljanske branjevke s košarami in jerbasi.

Jetnika sta obstala pri vratih.

Prvo, kar je Marija ugledala, so bili nešteti kodri velikan-ske lasulje, zibajoče se nad črnim sodniškim talarjem.

»Če se jutri ali pojutrišnjem oglasijo, gospod baron, jim bom z denarjem na uslugo,« je prihajalo izpod lasulje.

»Prosim, gospod mestni sodnik!«

Lasulji nasproti se je v naslanjaču priklonil baron Val-vasor.

»Zopet dolg!« si je mislila Marija.

Lasulja se je okrenila.

Dvoje drobnih oči, nerazločljive barve, se je ostro zapičilo v oba jetnika. Starejši jetnik je povesil pogled, mlajši je odpiral velike črne oči in ni umaknil pogleda.

Široka, kakor črta stisnjena usta gospoda sodnika Jurija Tolminca — on sam se je podpisoval Thalmeiner — so se odprla.

»Kateri izmed vaju je oni grešnik, ki je študentu odsekal prst na roki?«

»Jaz!« je stopil komornik Mihec za korak naprej.

»Seveda! Jaz!« je oblastni sodnikov glas zadirčno trl dušo ubogemu grešniku. »In s kakšnim ponosom to pove! Kakor da je turškemu paši odsekal glavo. Tega pa ne pomisli,

kakšne sitnosti je napravil s svojim junaštvom nam, mestnemu sodniku. Tu — že na vse zgodaj je vložil gospod rektor jezuitske gimnazije pritožbo zaradi vajinega razbojniškega napada. Komaj vtakneta nos med ljubljansko obzidje, pa že začneta s pretepi. In napadeta — kakor nam gospod rektor piše — dva mirna, pohlevna fantička, ki sta se zaradi slabosti enega izmed njiju zakasnila pri sorodnikih. Nu, to je pa že od sile! Moram reči. In vrh vsega tega odleti pri pretepu prst — «sodnik je razrogačil oči in jih divje zavrtil, »— plemičev prst, prst grofa — —«

»Hahaha! Hahahaha!«

Marija, ki je med dolgo pridigo vedno bolj odpirala velike oči, je naposled izbruhnila v glasen grohot.

Zaman je Valvasor strogo stresal z glavo. Marijo je lomil neutolažljiv smeh. Pristav je polzaprtih oči zrl strogo in prezirljivo na predrzneža. Sodnik pa je planil kvišku in udaril s pestjo po mizi.

»Kaj je to? Kaj naj pomeni njegov predrzni smeh? Odgovori naj takoj!«

»O — o — ohahahaha!«

Komornik je izvlekel robec in si obrisal solzne oči.

»Nu, ali bo kaj!« je zagrmel sodnik, ves zaripel v obraz od jeze.

»Seveda bo!« je s posmehom dvignil komornik glavo. Spravil je robec zadaj v široko zvončasto suktnjo in našteval na prste. Prvič: Gospod rektor so resnico nekoliko zavili. Onadva ‚mirna, pohlevna fantiča‘ sta se prva obregnila ob naju in sta torej onadva začela, ne midva. Drugič: Tista ‚slabost pri sorodnikih‘ se pri nas imenuje nekoliko drugače —«

»Namreč?«

»Namreč: ljubezen do natararice pri ‚Črnem orlu‘, kjer sta se študenta zakasnila, sedeča ves večer pri sosedni mizi. In tretjič — hahaha!«

»Nu, tretjič?« je vprašal sodnik in v njegovem glasu se je nekaj zatreslo, kar gotovo ni bila več jeza.

»Tretjič: Najsi je odletel v sneg plemičev ali tlačanov prst, izpremenil se bo v zemljo. To je tako gotovo, kakor je gotovo, da še noben plemič ni utekel najpravičnejšemu zakonu našega stvarstva: Prah si in v prah se pvrneš.«

Komornikove lepe oči so se svetile v zmagoslavju.

»Hm.«

Sodnik se je okrenil in se nekoliko zmeden in presenečen ozrl na barona, kakor da išče pri njem pomoči.

Valvasor pa se je le rahlo nasmehnil.

Jurij Tolminec je še enkrat premeril mladega fantiča od lepo oblikovanih nog do krasne črnolase glave... Čuden mladič! Se vede in je videti, kakor bi bil grofovski sin. Niti trohice strahu ni v njem. Govori pa kakor spreten advokat. Čuden komornik...

»Bakrorezec Matija Grajžar, čul je zagovor svojega tovariša. Kaj pripomni k temu on?«

Grajžar se je nervozno zdrznil in zardel.

»Ničesar. Govoril je resnico.«

»Pišite, gospod pristav!« je opomnil šef mladega Koprivo, ki se je zagledal v komornika in pozabil napisati Grajžarjev odgovor.

Sodnik se je sklonil k baronu in dejal polglasno:

»Nu, gospod rektor bo mojega odgovora na svojo pritožbo vesel!« in se je škodoželjno posmehnil. Magistrat in jezuitje so si bili zaradi večnih študentovskih preteпов močno v laseh.

»Idita domov!« je preko ramena zapovedal jetnikoma.

Vrata so zacvilila. Grajžar je — po svoji navadi — brez poklona in pozdrava stopil čez prag, devaje široki klobuk na glavo.

Marijine črne oči pa so se srečale z modrimi, ošabnimi pristavovimi.

V prešerni nagajivosti je z obema rokama graciozno prijela zvončasto krilo svoje dolge moške suknje in se globoko priklonila.

Jezno in presenečeno jo je ošvignil ošabni pogled lepega pristava. Nato so se mu oči razširile. »Ženska!« se je zasvetila misel v njegovih možganih.

»Ali me je spoznal?« se je dvignilo v dekletu in brž se je okrenila in stopila za Grajžarjem.

V modrih očeh Dominika Koprive je ugasnil sum. Kako naj bi bil komornik barona Valvasorja ženska?

»Predrzen smrkavec!« je zamahnil z roko in našobil rdeče ustne.

Marija pa se je na stopnicah obesila Grajžarju za komolec in se veselo zasmejala:

»Naš baron je adut — kaj? — da naju je tako hitro oprostil. Ampak rektor! Kako ga vodijo študentje za nos!«

Grajžar ni odgovoril. Od vratu navzgor mu je počasi lezla temna rdečica. Premagoval se je, da ni pritisnil njenega toplega lakta k sebi. »Kar objel bi jo!« mu je šinilo toplo po udih in še bolj je zardel.

Doma sta v veži srečala Pavla Vitezoviča.

»O — o, kako zgodaj že od izprehoda?« je podražil.

Marija je stisnila obrvi in hotela smukniti mimo njega. Zastavil ji je pot in se sklonil k njenemu ušesu.

»Ali so gospod komornik nocoj dobro spali?« je vprašal šegavo.

Odrinila ga je in skočila na stopnice.

Grajžarja je stisnilo v grlu. V dveh skokih je bil za Marijo. Trdo, skoraj sirovo jo je zgrabil za ramo:

»Kaj vam je rekel?«

»— — ?«

»Vedeti hočem, moram, kaj je hotel?«

»Prav ničesar«, je počasi prišlo iz njenih ust, »vprašal me je, če sem nocoj dobro spala.«

Izpustil jo je in odšel po hodniku v sprejemnico. A ni mu dalo miru: kaj vendar hoče dekletu oni gusar?

»Paziti moram, da je ne dobi v kremplje,« je sklenil in se s težkim vzdihom spustil na stol ob peči.

Slišal je Marijo ropotati v baronovi sobi... Gotovo pripravlja gospodarju paradno obleko — uniformo stotnika kranjskih deželnih stanov.

»Saj res. Danes je zasedanje deželnega zbora. In zvečer velika gostija pri vicedomu — o, prokleta!«

Planil je in se nevoljen ozrl po bleščeci atlasasti livreji, ki je bila razprostrta na dveh stolah. Skoraj bi bil pozabil, da se mora še tega jutra predstaviti vicedomskemu nadkonjarju.

Stopil je na prag Valvasorjeve spalnice.

Pri oknu je stala Marija in z volneno krpo drgnila srebrno-svetli viteški oklep.

»Moram v vicedomsko palačo. Vrnem se kmalu. Če boste končali to delo, greva pred deželno hišo. Pokažem vam kranjske mogotce, ko bodo prihajali na zbor.«

Ni dvignila pogleda in ni mu odgovorila. Na moč je drgnila po gladkem kovinastem oklepu.

»Ali greva?«

»Ne!« je dejala kratko, neprijazno.

Njega je zbolelo. Zasukal se je in odšel brez pozdrava.

Marija se je s temnim pogledom ozrla na vrata, ki so se bila z glasnim, brezobzirnim treskom zaprla za njim.

Ko se je Grajžar čez pičlo uro vračal, je čul Vitezovičev glasni »hehehe!«. V dveh skokih je bil vrh stopnic in — kakor bi ga bil izstrelil — je planil v sobo in se ozrl sršečih oči. Hrvat je sedel na stolu pri peči in se preko ramena ozrl z običajnim posmehom okrog ust.

»Komornik Mihec« je klečal poleg Valvasorja na tleh in mu šival šop trakov na zaponko pod kolenom. Stresel se je, ko so se vrata burno odprla, ozrl se pa ni.

Pač pa je dvignil glavo Valvasor.

»Na — nu?«

Grajžar je nekaj zagodrnjal. Ali je bil pozdrav ali opravičilo? Njegove oči so se umirile v trdem pogledu. Odšel je v sosedno sobo in stopil pred okno.

»Danes se odloči deželni zbor glede nakupa moje knjižnice. Nastavim jim najnižjo ceno, komaj četrtno lastne,« je Valvasor nadaljeval razgovor.

»Ti si nepopoljšljiv idealist,« se mu je posmehtil Vitezovič, »rajši prodaš knjižnico za majhen denar v Ljubljano, nego za razmeroma dobro plačilo v Zagreb. Samo da ostane v tvoji ljubi Kranjski. Veruj, da vaši kranjski stanovi tolikšnih žrtev niso vredni in jih tudi ceniti ne znajo. Sploh današnji človek nima smisla za duševno delo. Telesno moč in telesne dobrine — to cenijo. Gospoduje pač še vedno pest.«

»Motiš se, prijatelj. Ozri se nekoliko po svetu! Res je človeštvo spalo od Aristotela in Plinija do našega stoletja, a veliki duhovi so že razbili tesne duševne verige.«

»Luther, Hus, Kopernik — vem.«

»In Locke in Spinozza,« je dostavila Marija.

»Da. Nedotakljivost miselnega kompleksa, duševna domena svečeniške kaste, je razrušena, to je gotovo.«

»In na njenih razvalinah bo po tvojem mnenju vzknila skrivnostno lepa roža — duševna svoboda?«

»Nu, vidi se ti, da si pesnik,« se je posmehtil baron. »Da, toda danes je ta roža še redka rastlinica.«

»Redka in nevarna.«

»Nu, da, tudi nevarna. Saj časi škofa Tomaža Hrena še niso tako daleč. Mučilnice in grmade še niso izginile.«

»Pa si rekel, da duh zmaguje.«

Valvasor se je živahno okrenil:

»Mar ne? Mar poznaš v naši zgodovini stoletje, v katerem bi duh vstajal z večjo silo, nego se probuja v našem stoletju? Glej Angleže: Lockejev filozofski pogum sega do prestola, Miltonovi duhoviti verzi pojejo o politični in verski svobodi, Newton prodira v prirodne skrivnosti. Glej Francoze: Descartes povzdiguje misleči duh kot izvor vsake vede, Racine in Molière neustrašeno zavijata ostre pšice svobodnega duha v čudovito lepe komedije, Lafontainov bič žvižga iz njegovih basni. In veliki holandski mislec Spinoza —«

»Po tvojih mislih se nam torej odpira nova doba duševne svobode?«

»Je že odprta, dragi Pavel, je že odprta. Verski reformatorji so obrnili ključ, mi, znanstveniki, ki iščemo resnico v naravi, vam bomo svetili in vi, pesniki, nam zavojujete s svojimi deli prelepo kraljestvo svobodnega duha. Takrat tudi mene zopet pogleda sreča.«

Marija je za trenutek prenehala in se ozrla na barona. Vitezovič pa je zveržil tanke ustne.

»S svojimi deli! Kaj ti pomagajo umetniška dela, če nimaš publike! Saj pravim, da si idealist.«

»Moj idealizem je še vedno boljši nego tvoj cinizem.«

»Imaš prav,« je Vitezovič pritrdil suho in resno.

Marija je zašila nit in vstala.

»Hvala, Mihec! Upam, da zdaj ne izgubim židane krasote,« se je norčeval Valvasor iz svoje nekoliko staromodne uniforme. Pokril se je z bleščečo čelado, iz katere so na vrhu valovila dolga modra in rumena nojeva peresa. Na roke si je nataknil rokavice z velikimi manšetami ter si popravil široko modro svilen šerpo. Zadrnil si je okrog močnega, z zlatom okovanega palaša stotniški portepej, prijel za palaš, da mu ni ropotal po tleh, in dostojanstveno stopil do vrat,

da so zazvenele srebrne ostroge in so se mu široki krajevci jahaških škornjev opletali okrog meč.

»Nu, Pavel!«

Vitezovič je dvignil svoje dolgo telo. Z zasmehljivo natančnostjo je zapel oguljeno črno žametasto suknjo, oblekel svoj zeleni, istotako oguljeni kožuh in s prišpičenimi prsti je nežno prijel star, pokvečen širokokrajnik in si ga potisnil na glavo.

Grajžar ga je iz sosedne sobe opazoval, kako je v ciničnem samozatajevanju, z domišljavim izrazom v obrazu, stopil pred ogledalo, ki je viselo med oknoma in si naravnal črne dolge kodre po ramenih. Nato se je strumno vzravnal, stopil z eno nogo naprej, z drugo pa je podrsal navzad in se s koketnim nasmehom globoko priklonil — Mariji, kajpak, ki je stala pri oknu.

Jezno se je Grajžar zasukal k oknu. Slišal je, da so se vrata zaprla za Valvasorjem in Vitezovičem.

A odprla so se še enkrat in Grajžar je čul Hrvatov glas:

»Gospod komornik! H kosilu vas popelje Grajžar. Zvečer pa ostanete sami doma. Po naročilu gospoda barona vas vabim, da greste nocoj z menoj k večerji; če dovolite, pridem o mraku po vas.«

Grajžarju je udarila vsa kri v glavo. Marijinega odgovora ni razumel. Stisnil je pest.

»Prokleti ženskar stari. Zmešam mu račun!«

IV.

O mraku tistega dne je »Mihec« nalagal na hodniku drva v peč.

Kar se odpro vrata v sprejemnico in na prag stopi Valvasor v rdeči, z lisičevino podloženi suknji in z lisičjo kučmo na glavi.

»Kje pa je Grajžar?«

»Ne vem.«

»Klical sem ga, a ga ni doma. Menda ni pozabil na dolžnost, ki jo je prevzel. Zelo neprijetno bi mi bilo, ako bi ne držal gospe vicedomovki dane besede. Moram zdaj z doma, ker grem pred gostijo še na obisk k zdravniku Marku Grbcu. Če pride Grajžar, ga opomni njegove dolžnosti.«

Baron je odšel po stopnicah. Rdeča, do kolen segajoča suknja se mu je na široko pozibavala okrog bokov. Meč je trkal ob stopnice.

Marija je stopila v sobo. V poltemi se je na dveh stolah še vedno svetila atlasasta livreja. — — Ali je res pozabil? In moral bi biti že pred mrakom v vicedomski palači. Za tako gostijo je mnogo pripravljanja.

Prižgala je dve lojevki, postavila svečnik na mizo in nežno pogladila bleščečo livrejo. Nekaj je zaškripalo v sosednji sobi. — — Morda miš?

A ni bila miš. V sobici poleg spalnice je za zaklenjenimi tapetnimi vrati sedel na nizkem stolcu Matija Grajžar in čakal. Že večkrat je vstal, da bi šel, pa se je premislil.

»Za strežniško službo bo drugih dovolj. Tu pa ni nikogar, da bi varoval njo, da bi jo ubranil onemu ženskarju, Vitezoviču.«

Menda je o mraku nekoliko zadremal, ko je čul zunaj šklepet vrat in moške korake.

»Gospodič — e — gospod Mihec!«

Aha, Vitezovič jo kliče.

»Gospod Mihec!«

Nič. Zopet zaropočejo vrata.

»Gospod Mihec!«

Obudil bi mrtve iz spanja. A ni se mu oglasila. Odšel je sam po stopnicah.

»Porednica! Gotovo je šla že k počitku in se smeje v svoji sobi«, si je mislil Grajžar, »a lačna vendar ne sme zaspati!«

Vstal je, odklenil vrata, odšel po prstih na hodnik in potrkal na Marijina vrata.

Nobenega glasu. Vrata zaklenjena.

»Mihec! Jaz sem, Grajžar —«

Nič.

Ali je ni v sobi?

Stekel je po stopnicah navzdol.

Jera je baš stopila iz svoje sobice v pritličju.

»Kristus, Marija, kako sem se ustrašila!«

»Ali ste videli gospoda Mihca?«

»Seveda sem ga. O mraku je prišel po drva v drvarnico. Pol ure pozneje pa je pokukal v kuhinjo in dejal, da potrka na moje okno, kadar se ponoči vrne.«

»Ponoči vrne?!« se je prijel Grajžar za glavo in ves bled je strmel v žensko.

Jera pa je pokazala vso vrsto škrbastih zob.

»Hihi! Nu, saj vedo — mladina —«.

Ni je poslušal. Kakor omotičen je odtaval po veži.

V veliki blesteči dvorani vicedomske palače se je zbralo izredno veliko število povabljenecv — čez dvesto ljudi. Velikanske kodraste baroke bogato nališpanih kavalirjev so se vrstile med visokimi ženskimi fontanzami iz najnežnejših čipk, posute z dragulji.

Na gorenjem koncu je sedela najvišja gospoda: deželni glavar knez Eggenberg, vicedom Adam Ursini grof Blagay, deželni upravitelj grof Gallenberg, deželni maršal grof Barbo in drugi mogotci, med njimi dva škofa: ljubljanski poleg gospodinje, gospe vicedomovke, in brižinski poleg kneginje Eggenbergove. Za stolom bledega, bolehnega ljubljanskega škofa Žige grofa Herbersteina je stal njegov sluga, zamorec Ali.

Na gostiji so bili predstavniki vseh kranjskih stanov: gospoda — to so bili knezi, grofje in baroni — viteštvo ali nižje plemstvo, duhovščina in zastopniki najjimenitnejših kranjskih mest.

Na spodnjem koncu mize je imel prostor ljubljanski mestni sodnik Jurij Tolminec in njegov spremljevalec pristav Dominik Kopriva. Molče sta uživala, kar so jima sluge donašali. Gospoda sodnika je vidno tlačila zavest:

Prvi med ljubljanskimi meščani, sedim tu — zadnji...

Njegov pristav pa si je prizadeval, da obdrži vso svojo ošabnost. In ker se nihče ni zmenil zanj, je s polzaprtimi očmi meril prihajajoče in odhajajoče sluge.

Zdajci se je zdrznil in se nagnil k svojemu čmernemu šefu.

»Naj pogledajo slugo, ki streže na oni strani!« je zašepetal.

Sodnik je uprl oči v strežaja: Mlad človek lepega, zago-relega, izredno ozkega obličja, z mehko zakrivljenim, pove-šenim nosom, polnih, rdečih usten, črnih zagonetnih oči in črnih las.

»Interesantna glava,« je prikimal sodnik.

»Ne samo to — ali ga ne poznajo?«

Sodnik je počasi odkimal.

»Valvasorjev komornik. Danes zjutraj smo ga izpustili iz ječe.«

»Hm. Saj je res!« In sodnik se ni več brigal zanj.

Modre, polzaprte pristavove oči pa so neprestano opazovale lepega strežaja. Merile so ga od nog do glave, kadar je odhajal s prazno posodo proti vratom in kadar se je s polno skledo vračal. Ker je komornik stregel le na spodnjem koncu mize, ga je pristav tem laže opazoval. Videl je, kako je mladi človek svojega gospodarja barona Valvasorja, ki je sedel sredi dvorane — večkrat ošvignil s hudomušnim pogledom in se brž obrnil v stran, če je Valvasor obračal glavo proti koncu dvorane.

Naposled je mladi komornik začutil pogled, ki je neprestano blodil za njim in skoraj bi bil izpustil polno skledo iz rok — spoznal je gizdavega magistratnega pristava.

Lepi pristav je opazil strah v strežajevih očeh in posmeh mu je legel okrog ust. Ko so nosili na mizo pecivo in južno sadje ter črno kavo, je pristav vstal in šel ven.

Dobro je izračunal: pred vrati sta se srečala z mladim strežajem, ki je nesel srebrno košarico, polno južnega sadja.

»Dovolite mi, da vzamem datelj,« je pristopil pristav. Prijel je z eno roko za košarico, z drugo pa je namesto po datelj — segel bliskovito mlademu strežaju za tenko, spredaj odpeto atlasasto suknjo.

Lahen vzkrik je ušel strežaju. Izpustil je srebrno posodo. Padla bi bila na tla, da je ni pridržal pristav. Predrznež se je sklonil lepemu strežaju na uho in mu prišepnil eno samo besedo:

»Ženska!«

Marija je prebledela. Zasukala se je in odbežala po hodniku nazaj. Pristav je smehljaje gledal za njo.

Na hodniku vrh stopnic je govoril z nekim gospodom vicedomov nadkonjar, zapovednik vse služinčadi. Marija se je ozrla: Za njo nesramni gizdalin, pred njo strogi nadkonjar — kam naj se umakne?

Tedaj se je obrnil gospod, ki je govoril z nadkonjarjem in —

»Matija! O, gospod Grajžar! Peljite me domov!«

Grajžar je pogledal nadkonjarja.

»Naj bo«, je dejal letá, »saj zdaj ne bo več toliko dela. »ali drugič ne delajte takšnih zmešnjav!«

Marija je skočila po vrhnjo suktnjo. Ko se je vrnila, se je preplašeno ozrla po hodniku. Pristava ni videla več, le nadkonjar je mogočno stopal po hodniku navzgor.

Trepetaje se je Marija oklenila Grajžarjeve roke.

»Spoznal me je.«

»Kdo?«

»Oni gizdalinski pristav. Rekel je, da sem ženska.«

Glas ji je zatrepetal.

Matija je stisnil njen laket k sebi. Rahlo ji je pobožal roko. Njegov bok se je pritisnil ob njenega. V mladem umetniku je zavalovilo sladko občutje. Začutil je v sebi moč, da bi posekal deset biričev, ako bi jima zastavili pot.

Marija se je na vsakem oglu plašno ozrla.

»Ne bojte se, Marija! Nocoj nas ne bo nihče nadlegoval. Pristav bo pač toliko takten, da ne bo motil gostije. Jutri pa odrinemo še pred zoro iz Ljubljane.«

Ko sta prišla domov, se je Marija v svoji sobici naglo preoblekla in prinesla livrejo v sprejemnico.

»Vitezovič že spi,« je zašepetal Grajžar in tiho zaprl vrata v sosedno sobo.

Sklenila sta, da počakata Valvasorja. Sedela sta v temi, vsak na drugem koncu mehkega blazinjaka.

Marija je napeto prisluškovala. Še vedno se je bala, da vdero biriči v hišo.

Obšla jo je silna želja, da bi se primaknila h Grajžarju. Ali sram jo je bilo in obsedela je nepremično v svojem kotu.

On pa je čutil moč njene bližine in stiskal pest. Potegnili bi jo k sebi. Položil bi glavo v njeno naročje, objel njena kolena in jo prosil:

»Bodi moja!«

A krotil se je.

Zločin bi bil. Kako naj redi ženo in morda otroke s pičlo plačo svoje nestalne službice? Zgolj z risanjem in slikanjem ter bakrorezanjem? Ne, ne. Zločin bi bil.

Obšla ga je vsa bridkost njegove v resnem delu in v trdem pehanju za kruhom izgubljene mladosti. Zaman je iskal v sebi pogum, da se vrže v toplo življenje.

In nepremično je obsedel tudi on v svojem kotu.

Obema je bilo neizmerno tesno v duši.

»Življenje gre mimo mene,« je spoznal on. Vroče življenje je trkalo v njegovih žilah, a mrzla pamet je gasila požar v njegovem srcu, malodušje ga je vsega obvladalo in ga ogoljufalo za najslajše.

Molk je težko ležal med njima.

Nekoliko čez polnoč se je vrnil baron z gostije. Marija je prižgala luč in kmalu je gospodar izvedel vso dogodivščino.

»Neverjetno točno ste nastopili kot njen rešilni angel,« se je norčeval baron.

Matija se je nasmehnil in pripovedoval:

»Ko se je Vitezovič vrnil in prižgal luč, sem opazil, da je izginila atlasasta livreja. Takoj sem uganil, kje je —«

»— livreja, kaj ne? Za našo Marijo vam itak ni bilo. Ha! Rad verjamem. Ampak onemu magistratnemu gizdalinu je menda več do Marije nego do livreje. Hm. Saj bi mu pustil tole vražje dekle, ali — moj famulus! Kdaj si vzgojim drugega? He! Moja ‚mater spiritualis‘ — kaj bi moj spiritus brez tebe?«

Smeje je položil široko roko Mariji na ramo in jo — ne preveč nežno — potresel.

»Nu, iz gole sebičnosti, ker te potrebujem, te skrijem pred roko pravice. Sicer pa dvomim, da bi te pristav sploh ovadil. Pač pa se ti bo morda skušal drugače približati. In da smo brez skrbi — kar obleci suknjo in pojdiva! Za nocoj in dokler ostanem tu, te spravim k svojim sorodnikom, k mojemu polbratu. Zdajle sva šla skupaj z gostije. Upam, da še ne spi vsa njegova hiša. Grajžar, pojdite še vi z nama, da nam ta šmentani Mihec ne uide,« je pomežiknil.

Molče je Matija vstal, si zategnil meč okrog pasu in oblekel vrhnjo suknjo.

Zunaj je bila jasna noč.

»Kaj so danes opravili glede knjižnice, gospod baron?«

Učenjak je mrko pomolčal, potem godrnjaje:

»Ničesar nisem opravil. Deželni stanovi so mi odgovorili, da nimajo denarja za ‚take reči‘. Le malo jih je glasovalo za nakup. Turjačan, ki ima sam velikansko knjižnico, se je razvnel in dejal, da bi bilo škoda, ako pojde takšen zaklad iz dežele. Nu, njegov govor ni užgal, ne vem zakaj.«

»Jaz pa vem. Po deželni hiši pač še vedno straši duh Tomaža Hrena. Njegovo sežiganje knjig je vsem še predobro v spominu.«

»Imaš prav, Marija. Naši Kranjci spe stoletno spanje. Nu, nekoč se tudi njim odpre svet.«

»Če bodo vzljubili knjige, a ne, če se jih bodo bali,« se je razgrela Marija.

»Res je,« se je baron nasmehnil njeni vnemi. »Da ne pozabim, Grajžar: Dogovoril sem se z grofom Orfejem Stras-soldom, da se mu predstavite jutri dopoldne ob enajstih.«

Prišli so na gorenji konec Novega trga in postali pred lepim plemiškim dvorcem s krasnim kamenitim baročnim portalom.

Pr eden je Valvasor udaril s tolkačem po vratih svojega polbrata »deželjana« barona Janeza Karola Valvasorja, se je ozrl na Marijo in dejal:

»V petek zjutraj prideva pote še pred dnevnim svitom, da ubežimo iz območja tvojega lepega čestilca.«

Prihodnjega dne po kosilu se je v Gosposki ulici trla množica ljudstva. Plemiška gospoda se je zbirala v knežjem dvorcu, da priredi »kmetiško poroko« z vožnjo na saneh.

Matija Grajžar je bil tudi med gledalci; stal je na ozkem tlaku nasproti dvorca deželjana Valvasorja. Na oknih v prvem nadstropju je opazil baronovo rodbino in nekaj gostov, pri prvem oknu v drugem nadstropju pa je takoj zagledal črnelaso glavico »komornika Mihca«.

Marija je že tudi opazila Grajžarja, a izogibala se je njegovemu pogledu.

Grajžarju so gorela lica; zopet in zopet mu je uhajal pogled navzgor k Mariji.

Z okna v prvem nadstropju mu je pokimal Valvasor.

»Naj mi oprostijo«, se je oglasil starejši meščan poleg Grajžarja, »kdo je oni gospod, ki jih je zdajle pozdravil? Tako znan se mi zdi.«

»Baron Janez Vajkart Valvasor.«

»Oni, ki je tako lepo opisal našo kranjsko deželo?«

»Da, oni.«

»Oh, seveda, zato se mi je zdelo, da sem ga že videl, pa sem videl le njegovo sliko v velikih njegovih bukvah. Dobro ga je tam pogodil, kdor ga je.«

Grajžar se je nasmehnil — saj ga je on sam »pogodil«, on je narisal Valvasorjev portret za njegovo »Die Ehre«.

Po ulici je završalo. Iz knežjega dvorca se je začula godba in vriskanje. Hreščale so gosli, brundale kitare, grmeli bobni, piščali in trobente so trgale ozračje.

»Au!« si je Valvasor pritisnil obe roki na ušesa in se ozrl od okna v salon, »ali jih ne bole ušesa, gospod pl. Höffer?«

Izpred harmonija se je dvignila Höfferjeva vitka postava. Bel obraz, pravilne poteze, globoke zasanjane oči. Zastrmel je proti oknu in se pomilovalno nasmehnil.

»Strašno!«

»Motiv za Magdalenine grešne spomine v njihovem oratoriju ‚Magdalenae conversio‘. A propos — ali so kompozicijo že končali?«

Rahla rdečica je dahnila v Höfferjeva lica.

»Ne utegnem. Preveč sem zaposlen z muziciranjem, z izkušnjami za našo glasbeno predstavo, ki bo v moji hiši na pustno nedeljo.«

»Glasbena predstava?«

»Da. Actus academicus.«

»Bravo! Škoda, da mi ni mogoče ostati toliko časa tu. Rad bi slišal njihov orkester. Čul sem, da nameravajo ustanoviti glasbeno akademijo?«

»Upam, da se mi posreči.«

»Vsekakor bo to za Ljubljano nekaj novega. Zunaj po svetu vzcivitajo akademije druga za drugo. Pri nas smo pa še zaspani.«

»Polagoma se tudi že budimo, gospod baron. Pred novim letom smo se dogovorili, da osnujemo znanstveno akademijo,« se je vmešal doktor Gregor Dolničar.

»Znanstveno? Nu, korajža je tudi nekaj.«

Roganje?

Dolničarjeva debela spodnja ustna se je zatresla.

»Da, znanstvena«, je poudaril, »Akademija delavnih mož — Academia operosorum se bo imenovala. Ali pristopijo, gospod baron?«

»Jaz? Hm. Prav žal mi je, da mi čas ne dopušča.«

Hladen nasmeh.

Dolničar je v zadregi povetil oči. Učenjak se je obrnil in odprl okno. — — Kaj bi med zaplotniki on, mož svetskega

obzorja! Da bi dvigal ljubljansko duševno revščino iz njenega stoletnega protireformacijskega otrpnenja? Bah! Take coklje si ne navežem! — — Tudi ne za ceno popularnosti? Denar? Čast? — — Ne in ne. Kaj bi se vpregel v mrtvaški voz, ko vstaja zunaj v svetu živa svoboda! »Svoboda je krušna mati velikih duhov«, je rekel Milton... In če ob njej umrjem od lakote! — —

Sklonil se je skozi okno. Ostra guba med obrvmi se mu je poglobila, oči so se bliskale v ognju njegove močne volje.

Gregor Dolničar, ki se je poleg barona iztegnil skozi okno, je opazil temni obraz in si ga pravilno tolmačil.

Vsi gledalci na ulici so iztezali vratove. Po vseh hišah so se odpirala okna. Zazvončkljali so kraguljčki.

Da bi bolje videl, si je Grajžar izbral prostor na kupu snega poleg drugih radovednežev. Stari meščan se je stisnil poleg njega. Četverovprežno so prve sani zavozile pred knežji dvorec. Konji so imeli grive lepo spletene v kite, prevezane s pisanimi trakovi. Na saneh so namesto dragocene kožuho-vine ležali pisani kmetiški koci: zeleni, rdeči, rumeni.

»Vprega kneza Eggenberga,« je pripomnil zgovorni meščan poleg Grajžarja.

Iz visoke veže knežjega dvorca so stopili godci, vsi v kmetiške noše oblečeni, in se razvrstili ob obeh straneh pred dvorcem ter trobili in godli na vso moč, čeprav ne posebno blagglasno. Grajžar se je spogledal z baronom zgoraj na oknu. Baron je zavil oči proti nebu in Matija je prikimal... Na Bogenšperku igramo drugače!

»Aha!« je vzkliknil meščan in nastavljal daljnogled na oko, »ženin in starešina!«

»Ženin je pa ženska,« je sodil Grajžar.

»Seveda, kneginja Turjaška je. Starešina pa je deželni glavar, knez Eggenberg. Kako se je razkošatil v kmetiškem kožuhu! Kam je neki skrnil svojo bolehavo suhoto?«

»Dobro sta se našemila,« je dejal Grajžar, njegov pogled pa je bil zopet pri Mariji.

Prve sani so se premaknile, privozile so druge pred vrata. »Svatje« so sedali nanje. V dolgi vrsti so se razvrščala vozila po ulici. Glušeče zvončkljanje je brnelo po ozračju.

Ljubljančani, ki so kakor živa meja obrobljali Gosposko ulico, so kritikovali, vzklikali, ugibali, kdo je ta, kdo oni svat.

Zdajci so na nadkonjarjevo znamenje poskakali godci na dvoje velikih sani in zavozili na čelo spreveda. Našemljeni svatje so zavriskali in dolga vrsta sani je ob glušečem zvončkljanju zdrčala po ulici in skozi Vicedomska vrata iz mesta.

Gosposka ulica in Novi trg sta se počasi praznila. Grajžar se je še enkrat ozrl na Marijino okno. Rad bi se bil poslovil od nje vsaj s pogledom — popoldne je moral že nastopiti službo pri novem gospodarju. A Marije ni bilo več tam. Da se je na njenem oknu premaknil zastor — tega Matija ni opazil. Tudi tega ne, da je Marija potem odprla okno in gledala za Matijo, ko je odhajal po ulici. Gledala je za njim, dokler ni zavil za vogal in po trgu navzdol... Čudno sladek nemir ji je trepetal v duši, da ji je srce močno utripalo.

Mariji je bilo dolgčas, silno dolgčas. Že tri dni je bivala v sobici, ki so ji jo odkazali. Posedala je pri peči, čitala, postajala pri oknu, se izprehajala po sobi — neznosno! Kakor v ječi! Nihče se ni zmenil zanjo, le služkinja, ki je prinašala jed v sobo, je včasih postala pri nji — lepi mladenič ji je ugajal. Pripovedovala je o prireditvah in zabavah, ki se je v njih potapljala pustna Ljubljana.

»Danes popoldne ob treh bo velika pustna prireditev na trgu: volovska borba s psi. Pa fantje bodo tekli za stavo. Ali pòjdete gledat, mladi gospod?«

»Hm. Ne vem.«

»Pojdite nu! Mi pojdemo vsi, gospod baron so že dovolili. Pojdite še vi! Zakaj bi vedno čepeli v sobi! Včeraj je mladi plemenitaški svet priredil dirko na Kapucinskem trgu — zakaj je niste šli gledat? Vsa Ljubljana je bila tam. Jutri že odidete, pa niste še ničesar videli v Ljubljani. Če se ne spoznate po ulicah, greste lahko z menoj in s kuharico. Ali pòjdete? Pridem vas poklicat, kadar odide gospoda z doma.«

In Marija bi ne bila Marija, če ne bi bila odgovorila po kratkem obotavljanju s hudomušnim nasmehom:

»Pa pridite.«

Druga hiša poleg ljubljanskega magistrata je bila Dolničarjeva. Janez Krstnik Dolničar pl. Thalberg je imel tega dne več gostov, ki sta mu jih pripeljala v hišo njegov starejši sin — vicedomski tajnik doktor Gregor in mlajši — stolni vikarij doktor Anton Dolničar.

Valvasor, ki je stal s hrbtom proti oknu, je primerjal oba brata Dolničarja. Ali nista imela nekaj »habsburgovskega« na sebi? Posebno Gregor: oblika obraza, pred vsem pa debelejša spodnja ustnica in — Gregorjev nos... Baron se je nehote nasmehnil.

Kanonik Prešeren se je obrnil k Valvasorju:

»Njihovo knjižnico nam shranijo, gospod baron, ali ne?«

Učenjak ni bil poslušal pogovora med obema Dolničarjema in Prešernom, zato je začuden vprašal:

»Shranim? Doklej?«

»Nu, dotlej, da se uresničijo načrti našega gospoda generalnega vikarja.«

»Kakšni načrti, velečastiti?«

»Sezidati hoče semenišče-vzgojevališče za sinove kranjskih plemenitašev. In v tem semenišču —«

»Nu?«

»— bi imela svoj dom tudi javna knjižnica.«

»Imenitna ideja.«

»— v katero bi vsak izmed nas daroval svoje knjige.«

»A — hem!« je posmehljivo pokimal bogenšperški učenjak. Potem se mu je široko mesnato obličje zresnilo, vzravnaval se je in dejal suho: »Gospoda moja, obžalujem, ampak moram vas opozoriti, da moje finančno stanje ni takšno, da bi mogel komurkoli pokloniti dragoceni dar več nego desetih tisočev najizbranejših knjig.«

In okrenil se je in se zazrl na trg, ki je bil preplavljen s pisanimi papirnatimi trakovi in zastavicami.

Gospodje pri mizi so se spogledali. Gregor Dolničar si je v zadregi popravil kodrasto baroko, stolni prošt Prešeren je zavrtel palce na trebuhu, generalni vikarij pa se je preplašeno ozrl za Valvasorjem.

S trga je odmevalo divjaško kričanje, ploskanje, lajanje.

Gospodje so vstali in stopili k oknom. Sredi trga je bil velik, z deskami ograjen prostor. Za ograjo se je trlo ljudstva. V ogradi pa se je vršila borba na življenje in smrt:

tropa velikih mesarskih psov se je zaganjala v velikega lepega vola, lajala, grizla. Vol — že ves divji, je odskakoval, dirjal ob ograji, se branil s povešeno glavo, suval z rogovi, padal, se ves krvav valjal po tleh, pa zopet zbral moči in zdirjal proti ograji, da so se ljudje odmaknili z glasnim vikom.

»Precej sirova igra,« je dejal stolni vikarij za Valvasorjevim hrbtom.

»Kakor vsak boj,« je skomignil baron. On, ki je že tolikokrat sekal turške glave, da je vsekrižem brizgala kri — kaj je bila njegovim živcem »nedolžna« volovska borba!

»Končano,« je mirno pokazal na vola, ki se je iztegnil v svoji krvi.

Spodaj so se ljudje križaje razgrnili in se umaknili k hišam. Mesarski pomočniki so polovili pse, odnesli vola in podrli ograjo.

Med dvema mlajema z vihrajočimi zastavicami so se nastavili trije fantje, okrog osemnajst let stari.

Vikarij je odprl okno.

»Da bolje vidimo mlade junake,« se je nasmehnil.

V vrsto treh fantov je pristopil iz množice še četrti:

»Še eden!« je zaklical reditelj z zastavico v roki.

Mladina se je pehala in smejala. Kar se izmed gledalcev prerije slok dečak, morda osemnajstih let, in stopi v vrsto.

Petorica sname klobuke, da jih veter ne odnese med tekom. Zdajci se vsi ozro proti vodnjaku na reditelja, ki dvigne zastavico in šteje:

»Eden — dva —«

»Marija!« zakriči Valvasor in kakor blazen plane k vratom. Prepozno.

»— tri!« se čuje s trga in mlada petorica se zakadi po trgu proti Tranči.

»Teci!«

»Dirjaj!«

»Živio!«

Množica se usuje za njimi proti Staremu trgu, kajti pri vodnjaku pred jezuitsko gimnazijo je »cilj«.

»Kaj je baronu?« sta se ozrla Gregor Dolničar in prošt Prešeren.

»Ne vem. ‚Marija‘ je zakričal in zbežal.«

Prešeren se je sklonil skozi okno.

»Tu je. Proti Staremu trgu drvi.«

»Hm. Menda se mu ni zmešalo?«

Zaman so ugibali gospodje.

Ob istem času je tekel po magistratnih stopnicah sodni pristav Kopriva. Spotoma si je pripasoval meč.

»Ne smem ga zgrešiti!« si je mislil in že se je na cesti oziral proti špitalski ulici. Na oni strani trga — da, še je bil tam... Pri vhodu v špitalsko ulico je stal bakrorezec Matija Grajžar in še drug, Koprivi neznan gospod.

Kopriva je stopil čez trg in se mimogrede — kakor slučajno — zadel ob Grajžarja.

»Oh, naj mi oprostijo, gospod!«

Pristav je napravil Grajžarju izredno globok poklon in glumil veliko obžalovanje. Potem je z dobro igranim presečenjem dostavil: »Ako se ne motim, mi je čast govoriti z gospodom umetnikom Grajžarjem? Moje ime je Dominik Kopriva, pristav mestnega sodnika.«

Grajžar se mu je nemo in ne pregloboko priklonil. Da bi pristava predstavil svojemu spremljevalcu, mu niti na um ni prišlo, dasi je Kopriva še vedno stal pred njima.

Pristavu ni preostajalo drugega, nego da se je sam predstavil.

»Vitez Pavel Ritter Vitezovič,« se mu je odzval tuji gospod z dovršeno kavalirskim poklonom.

— — Plemič! — je pomislil pristav — Nu, seveda, saj se mu vidi že po vedenju. Tale risar pa je pravi zarobljenec. Vendar — krasna prilika!

»Gospoda sta oba tujca v našem mestu. Kako jima ugaja Ljubljana?« se je pokroviteljsko prijazno obrnil zopet na Grajžarja.

»Moj rojstni kraj,« je suho odvrnil risar.

»Ali res?« se je začudil gizdalin, s prsti pobobnal po mečevem bogato okrašenem ročaju in krčevito iskal, kako bi duhovito nadaljeval neduhoviti razgovor: »Ampak ste bili več let odsotni?«

»Služba!« je skomignil redkobesedni Grajžar.

»Aha, pri gospodu baronu Valvasorju. Imeniten učenjak!« — — Oha! Počasi, da se ne zaletim! Ali je morda že spisal kakšno knjigo? Hm, pohvalil bi slike v njej, ko bi le vedel...

Joj! Je že res — onega dne je sodnik vprašal Valvasorja, kako se imenuje njegovo novo delo. Mhm! — — »Čital sem njegovo najnovejše delo, »Flos-Physico-Mathematicus«. Imenitna reč! In njihove slike, gospod Grajžar, so mi še posebno ugajale. Velik umetnik so, gospod. Čestitam jim!«

Grajžar in Vitezovič sta se spogledala — kakor na povelje sta potegnili vsak svoj žepni robec iz sukenj ter se na moč usekavala.

— — Kakšna dolgočasna patrona! — se je jezil pristav in pogumno naskočil:

»Ali ostane gospod baron Valvasor še dolgo v Ljubljani?«

— — Mhm! — si je mislil Grajžar.

— — Mhm! Tu te čevelj žuli! — se je posmehtil Vitezovič in brž prehitel Grajžarja.

»Jutri zjutraj ob prvem dnevnem svitu se vrne na Bogenšperk.«

»Oh, škoda! Rad bi mu izrazil svoje občudovanje.«

»Nu, obiščejo naj ga o priliki na njegovem gradu. Obvestim ga o tem; gotovo se jih razveseli.«

— — Saj veš kako! — je Vitezovič poredno dostavil sam pri sebi.

»Oh, prav zelo jim bom hvaležen za uslugo. Ali gredo oni tudi na Bogenšperk?«

»Mimo, ko se vrnem čez Dolenjsko v Zagreb.«

»Ali bi se jim smel takrat pridružiti, gospod vitez?«

»Prosim! Njihova družba mi bo jako prijetna. Tudi je varneje, če nas potuje več skupaj, kajti bogenšperški gozdovi so polni nevarne zverjadi: volkovi, medvedje, merjasci — za lovca idealen teren, za miroljubnega popotnika pa — manj. Haha!«

Poredno je pomežiknil Grajžarju, češ — poglej ga!

Pristav je vidno prebledel. A takoj se je ojunal.

»Nu, saj ne bova sama.«

Ločili so se z nešetimi pokloni. To se reče — Grajžar je samo pokimal in komaj dvignil široki klobuk.

— — Zarobljenec! — ga je sodil pristav.

— — Ampak oni Hrvat je šarmanten kavalir. S seboj me vzame — ha! Lepotica moja, ne uideš mi! Ej, gospod komornik, kmalu se vidva! — —

»Bože mili! Kakšen osel!« je zastokal Vitezovič, ko sta z Grajžarjem odhajala po špitalski ulici. »In kako je prebledel, ko sem mu predstavil bogenšperške četveronožce! Haha!«

»Ne vem, če vam bo gospod baron hvaležen za takšnega gosta,« je čmerno pripomnil Grajžar.

»Ali mislite, da ga res vzamem s seboj? Kaj še! Že sam najde pot na Bogenšperk, ne bojte se! Zaljubil se je v Marijo. Nu, ne bo dolgo, pa bo svatba na Bogenšperku.«

»Hm.«

— — Prokleti gusar! — je Grajžar zaškrtal.

»Sicer pa, takšnale šema na različne ljudi različno učinkuje. To se ravna po tem, s kakšne perspektive kdo gleda na svet. Jaz dosledno s ptičje — zato me je mož imenitno zabaval; vi, Grajžar, pa gledate na vse z žabje perspektive — zato vas je mož jezil. Ali ni res?«

»Res,« je skomignil Grajžar, obraz pa se mu ni zjasnil.

»Haha! Ampak — da je čital knjigo, ki jo Valvasor komaj piše! In da je občudoval 'vaše' slike, ki jih je stari Trošt komaj začel delati — hahaha! Nota bene: ali ste videli fante, ki so tekmovali?«

»Nisem. Ljudje so se pehali pred menoj.«

»Jaz pa sem jih. In če eden izmed njih ni bil Marija Troštova, potem — potem jaz nisem Pavel Vitezovič.«

Grajžar je molčal in tovariša niti poslušal ni več. Še vedno ga je trla jeza. Da se pristav zanima za Marijo, je bilo jasno. In pristav ima lepo stalno službo, ima bržkone premoženje, si more napraviti toplo gnezdo za družino... On, Grajžar, pa nima ničesar... Ali naj prosí Marijo, da počaka nanj? Pet — deset let? In kako naj prisili usodo, da mu v tem času strese srečo v naročje?

— — Sreča je za bedake in za junake, jaz pa nisem ne eno, ne drugo — —

Medtem se je Valvasor pehal proti Tranči. Kmalu je bil v taki gneči, da tudi s silo ne bi mogel prodreti. Vdal se je in množica ga je nesla po ozkem Starem trgu. Na koncu, pred vodnjakom, se je razlila po trgu pred gimnazijo.

Na vodnjakovih stopnicah pred Herkulovim kipom je stal zmagalec in pred njim tri meščanska dekleta. Srednja mu je pripela na klobuk venec cvetja, druga mu je ogrnila pisan

atlasast plašč, tretja pa mu je izročila darilo: mošnjo srebrnih goldinarjev.

Valvasor je postal sredi trga med množico in si z robcem brisal potno čelo... Da, zmagalec v teku je bila — Marija.

»O, ti vražje dekle!« je siknil bogenšperški gospod med zobmi.

Kar pristopita k skupini pri vodnjaku dva fanta in pozkušata dvigniti zmagalca na ramena, da ga odneseta v zmagoslavnem obhodu po mestu. Zaman se zmagalec brani.

Zdajci pristopi Valvasor, potegne zmagalca s stopnic in zarohni, da se odmaknejo vsi naokrog:

»Paglavec! Ali tako izpolnjuješ svojo obljubo!«

In trdo ga drži za roko, mu strga pisani plašč z ramen in ga odvede s seboj.

Smeh in krik okrog njiju. Kmalu sta obkrožena — plemenitaš in njegov »paglavec«. Nič ne pomaga, če Valvasor še tako stotniško gleda na drhal. Vriskaje, pevaje ju spremlja vsa množica po Starem trgu, skozi Trančo, čez Čevljarski most in po Novem trgu do Gosposke ulice, do hiše deželjana Valvasorja.

Krepak »Živio!« iz hripavih grl in — vrata se zapro za zmagalcem in njegovim hudim gospodom.

Valvasorjevih sorodnikov še ni bilo doma. Molče se je vrgel baron v naslanjač v sprejemnici. Marija je obstala pri vratih, z okrašenim klobukom na glavi, in tiščala v roki mošnjiček z goldinarji.

Valvasor je dvignil pogled: »Ali je bilo to potrebno, Marija?«

Nasmehnila se je in pokazala mošnjiček.

»Še nikdar nisem imela toliko denarja.«

»Preveč se igraš z nevarnostjo. Pozabljaš, da te vsak trenutek lahko zgrabijo biriči. Ali veš, da je včeraj oni lepi pristav več nego pol ure postajal pred mojo hišo? In danes zjutraj je bil zopet tam in je izpraševal staro Jero o tebi. Zakaj mi delaš toliko neprilik? Veš, koliko skrbi imam v teh dneh. Najeti sem moral novo posojilo, da poravnam zadnje račune za mojo ‚Ehre‘. Morala bi me razumeti. Ali res nimaš srca?«

Gledala je v tla.

Potem se je zasukala, odprla vrata in — ni je bilo. Vrata so se zaprla za njo.

A še enkrat jih je odprla in — ne da bi pogledala v sobo — je govorila zunaj pred vrati:

»Prosim, pojdimo domov!«

Glas se ji je sumljivo tresel.

»Jutri ob prvem svitu.«

Zaprla je vrata.

Valvasor je vzdihnil. A že čez nekoliko trenutkov se mu je obraz razjasnil. V njem je — kakor ponavadi — zmagal humor.

»Vražje dekle!« je tlesknil z roko po naslonilu in vstal. Oči so se mu smejale.

Drugega jutra so zatopotala konjska kopita pod Marijinim oknom. Marija je čakala že napravljena za odhod. Hitela je navzdol. Srce ji je utripalo od veselega pričakovanja.

Sluga ji je odklenil vežna vrata. Stopila je na ulico.

»Dobro jutro!« je zaklicala z veselim smehom.

A nekaj ji je stisnilo grlo: Na ulici je ugledala v jutranjem polmraku — samo dva konja. Na enem je sedel baron, na drugega ji je pomagal sluga...

Grajžarja nikjer!

— — Ali je moral že nastopiti službo? — —

Zagnala se je v sedlo. Ničesar ni vprašala. Izpodbodla je konja, da se je vzel in zdirjal z njo po ulici proti Vicedomskim vratom.

Tam je počakala, kajti vrata so bila do solnčnega vzhoda zaprta. Valvasor je prigalopiral za njo.

»Veš kaj«, je dejal nevoljno, »dirjala pa ne bova preveč. Prav nič mi ni do tega, da bi se v tem mrazu preveč razgrel. Glej, glej, kdo tamle prihaja!«

V spremstvu dveh stražarjev je stopil na prag stražnice — pristav Kopriva.

»Gospod baron že odhajajo?« je pristopil in se na moč globoko priklonil, »moj inšpekcijski pohod mi je naklonil srečo, da jih smem ob slovesu še enkrat pozdraviti.«

Baron se je oddahnil... Za trenutek mu je bila šinila skozi glavo misel, da je Marija v nevarnosti.

Nu, stražarja sta z vratarjevo pomočjo že odklepala velika mestna vrata.

»Sporočite gospodu mestnemu sodniku moj pozdrav!« je naročil Valvasor.

Pristav se je priklonil po vseh pravih velikega kavalirja.

»Ali mi gospod baron dovolijo, da jim o priliki izrazim svoje spoštovanje in občudovanje?«

Valvasor se je nasmehnil. Spoznal je manever zaljubljenega gizdalina. Postrani je pogledal na Marijo, ki je nebrižno strmela v vrata, ki so se odpirala.

»Ako vam pot ni nevšečna, obiščite me na Bogenšperku!«

Pognal je svojega rjavca.

Pristavove jasnomodre oči so žarele, ko se je še enkrat globoko priklonil.

»Na svidenje, častivredna devica!« je šepnil navzgor k Mariji.

Marija se ni ozrla nanj. Molče je izpodbodla konja in zaropotala z njim čez most.

Lepi pristav si je grizel ustne. Njegova samozavest se je krivila pod dekletovim prezirom.

A stisnil je pest.

— — In vendar boš moja! — —

V.

Tri leta pozneje.

Konec februarja. Jasen zimski dan. Bleščeč sneg je jemal vid.

Na dveh saneh je oddrčala Valvasorjeva rodbina izpred gradu. Na prvem vozilu sta sedela zadaj baron in baronica, pred njima pa starejša hčerka, petnajstletna Ivana s svojo petletno polsestrico Katarino Frančiško ob eni ter živahnim devetletnim bratcem Volkom ob drugi strani. Na drugih saneh v ozadju risar Trošt in Marija, pred njima pa starejša baronova sinova, Janez Ludovik in Volbenk Vajkart.

Marija se je živahno sklonila iz sani, ko so privozile mimo kozolca. Tam na poti doli k studencu je stalo dekle v kmetiškem kožuhu.

»Katka!« je zakričala Marija, a že so bili mimo.

Katka si je z roko obrisala solzne oči in pomahala v pozdrav. Marija ji je odzdravljala, dokler jo je videla. Hudo ji je bilo zaradi Katke, ali prave žalosti ni bilo v njenem srcu ob ločitvi, saj je živela v njej ena sama lepa, srečna

misel: še dan in noč, pa bom v Krškem, v Krškem, kjer biva na Strassoldovem gradu on — Matija Grajžar. In kakor vselej, kadar je bila sama s svojimi mislimi, ji je zopet oživila v spominu vsaka njegova beseda, vsak njegov pogled, vsak dotikljaj, vse, vse, kar se ji je neizbrisno zarezalo v dušo...

Ko so privozili do ovinka, se je na prvih saneh ozrla baronica — poslednjikrat je objela z očmi kraj svoje sreče in nesreče. Zaihtela je.

Valvasor se ni ozrl. Z obrazom, kakor okamenelim, je strmel predse.

Baronica si je brisala oči in skrivaj postrani pogledala na moža. Mraz ji je segel v srce. Kakor skala je sedel mož poleg nje.

Že so zdrčali preko najvišje točke in grad se je skrnil za ovinkom. Sani so drsele proti dolini. Tam v globoki grapi je ležala vas Kostrevnica, nekdanj Valvasorjeva — zdaj ne več. In vsenaokrog, kamor je segal pogled, do Stične in do Pluske in daleč na drugo stran hriba do Litije — vse nekdanj Valvasorjevo, vsa sela, kmetije, polja, gozdovi, o, gozdovi — nekdanj polni starodavnih bukev in smrek, zdaj po večini izsekani in — ne več njegovi.

Baronica je čitala z okamenelega moževega obraza vso divjo boleost, ki ga je razjedala. Ali v njenem srcu ni bilo razumevanja, ni bilo usmiljenja, v njeni duši je vstajala jeza, skoraj sovraštvo. Vse, vse je žrtvoval, ne da bi bil mislil na rodbino, na ženo, na svojih petero otrok. Razmetal je krasen dom. In zakaj?

Častihlepje! Strastno hrepenenje po slavi:

»Bukve, tedaj pojte,
na vsem svetu stojte,
po vseh deshelah letite
in moju zhast donesite.«

Te slovenske verze je postavil na čelo svojemu velikemu delu — delu, ki ga je uničilo.

V jezi in žalosti je žena iznova glasno zaihtela.

Valvasor se je zdrznil. Ozrl se je nanjo. Zasmilila se mu je. V sedmem mesecu noseča — pa takale voznja?

Skrbno je popravil blazine za njenim hrbtom in ji zatlačil kožuhovinasto odejo okrog nog. Njegov pogled pa je ostal trd in hladen. Dobro je čutil, da ga žena ne razume, da ga obsoja.

Na svetu je živel samo en človek, ki je Valvasorju pogledal do dna njegove duše — njegova »mater spiritualis«, Marija. Ona je poznala njegovo slabost: neutešno hrepenenje po veliki slavi, a poznala je tudi drugo njegovo strast: iskanje resnice v neprestanem znanstvenem delu, v neprestanem opazovanju in raziskovanju vsega, kar je bilo in kar je na tem skrivnostnem svetu.

Da, Marija!

Edini luksuz, ki si ga je rešil iz velikega poloma, je bila — Marija. Obdržal je v službi risarja Trošta, da mu je ostala Marija. V popolnem polomu mu je bil njen jasni in neustrašeni duh v največjo oporo. Brez solzavosti, stisnjenih zob, mu je pomagala pri razpečavanju dragocenih zbirk. Skupno sta izbirala izmed vsega bogastva ono, kar mu je bilo za nadaljnje delo najbolj potrebno, za njegovo novo veliko delo, za njegovo rešitev. Vse drugo je spravil v denar ali podaril znancem.

Naposled je zbral ves pogum in s trdo roko posegel v lastno usodo. Prodal je Bogenšperk in hišo v Ljubljani, poravnal vse dolgove in kupil navadno meščansko hišo v Krškem...

Stresel se je in postrani pogledal na ženo. Spomnil se je, kako sta se kot novoporočenca pred šestimi leti vozila po istih cestah kakor danes, le v obratni smeri...

In čutil se je krivega in povetil je glavo. Kako lepo življenje ji je takrat obetal na svojih krasnih gradovih! Bil je tedaj — čeprav vdovec s štirimi otroki — vendarle premožen plemič. Trije gradovi in mnogo sveta naokrog in cele vasi podložnih kmetov so bili njegova last.

In danes?

Stisnil je pest... Danes!

Ne, tako početje je neplodno. Saj večno ga ne bo zasledovala nesreča. Vse življenje je posvetil izsledovanju resnice — ali more propasti? Največja sila na svetu je sila človeškega duha. In on, Valvasor, se po svojih močeh trudi, da to silo spoštuje, da se odzove klicu ter izrabi darove,

ki jih je vanj položila skrivnosti polna narava. Ni mogoče, da bi popolnoma propadel, ni mogoče. Prihodnje njegovo delo mu prinese popolno priznanje, slavo in mu vrne bogastvo...

Silil se je, da razmišlja o drugih rečeh. Premišljal je, kako si uredi novi dom. Snoval je načrte, kako razpostavi pohištvo, ki ga je bil že včeraj odposlal na petih saneh v Krško.

A zopet in zopet ga je stresla vsa groza njegovega globokega padca.

Sani so drsele proti dolini. Kmalu so privozili v naročje dolenskega sveta: cesta navzgor, navzdol, kamor je segal pogled, so valovili nizki in visoki griči. Cerkvice na vrhovih, prijazne vasice so bežale mimo drvečih sani in z visokimi zidovi utrjena mesteca, tabori in gradovi. Vse zasneženo, vse solnčno, vse kristalno bleščeče.

Proti poldnevu so vrh »Kačje ride« zagledali v daljavi za gozdovi stolp novomeške kapiteljske cerkve. Še so prevozili nekaj klancev — in sani so se zagugale vrh kapiteljskega marofa.

Valvasorjevi otroci, ki so jih dotlej tlačile materine solze in očetov okameneli obraz, so se razživali ob krasnem razgledu s pobočja tega griča. Vse jih je zanimalo, temno zelena, široka Krka, polotok z zasneženim mestom, Trška gora s cerkvico na vrhu in vsa posuta z zidanicami, gradovi v okolici in v ozadju za mestom — Gorjanci.

Baron je močno stisnil obrvi, ko je njegov pogled zadel ob široko potegnjeno pogorje. Tam pod Gorjanci leži grad Berhovo, dom njegove tašče, oziroma njenega drugega moža, barona Wernegka. Berhovo je bil Valvasorjev današnji cilj. Zaradi ženinega stanja je sklenil, da prekinejo vožnjo in prenoče v taščinem domu. Valvasorja je izpreletela zona, če je pomislil na sprejem, ki ga čaka tam doli: solze, očitanja, dobri nasveti, opomini...

Že so zavozili po hribu navzdol ter mimo kapucinskega samostana in skozi močno utrjena Ljubljanska vrata v mesto. Le kratko so se ustavili na vratih, kjer je pristopil iz čuvajnice brkati mestni vratar. Po opravljenih formalnostih so zdrčali po Ljubljanski ulici navzdol in v ostrem ovinku zavili mimo vodnjaka na trg. Široki novomeški trg —

nití Ljubljana ni imela tako lepega — so ob obeh straneh obroblyale meščanske hiše s prijaznimi arkadami, kar je dajalo trgu silno prijetno domačnost.

Valvasorjeve sani se v mestu niso ustavile. Zdrsele so po trgu proti Krki in zavile na desno po kratkem klancu in krenile pri kapelici na leseni most čez Krko, onstran mostu pa po strmem, dolgem klancu navzgor proti Grmu.

Pri dveh lipah so zavili s sanmi h gradu. Le na kratek obisk so se oglasili pri baronu Mordaksu, kjer so jih že pričakovali in jim postregli s kosilom. Po kosilu je gospodar, baron Volk Ferdinand Mordaks, peljal Valvasorja, njegove sinove in umetnika Trošta na stolp. Z lesenega hodnika, ki je vodil okrog stolpa, je bil lep razgled na mesto, zidano na skale vrh Krke, in na okolico, polno prijaznih vasic in gradov in gričev s cerkvicami. Gospodar je poklical slugo, da je pokazal dečkom podzemeljski hodnik, ki je iz stolpa vodil pod zemljo daleč v dolino in se končal v skriti jami.

Medtem sta gospe sedeli v veliki sprejemnici, bogato — skoraj prebogato — opremljeni, poslikani z lepimi freskami in s štukaturami okrašeni.

»Saj to je strašno! Vse premoženje — za izdajo kopice knjig!« je pritrdila baronica Mordaksova tožbam Valvasorjeve žene.

»Ni mi hudo zaradi mene same. Zadovoljim se tudi z navadno meščansko hišo. In toliko nam je vendarle še ostalo, da bomo nekako živeli. Ampak zaradi otrok mi je. Trije sinovi — in kakšna bo njihova dediščina? In deklici! Kje naj vzamem doto za njiju?«

»Ah, otroci!« je zamahnila domača. »Dva sinova imam, a oba sta meniha.«

Marija, ki je pripeljala otroke v sobo, se je s kratkim poklonom ozrla proti zofi na debelo graščakinjo v bogati svileni obleki, z visoko belo fontanžo na glavi.

Baronica Mordaksova se je zdrznila pod dekletovim pogledom in široko je razprla oči: komu je podobno to dekle? Njene velike, vroče oči?

»Gospod soprog!« je pozvala svojega moža, ki je stopil z Valvasorjem, njegovima starejšima sinovoma in Troštom, »naj pogledajo gospodično Troštovo! Ali se jim ne zdi, da je močno podobna —«

»Pavlu Vitezoviču!« je tlesknil Mordaks z rokama in njegove majhne oči, skrite za debelimi, rdečimi lici, so veselo premerile dekletovo plemenito južnjaško obličje in visoko postavo. Radovedno se je ozrl na umetnika. V njegovih očeh je bil posmeh...

Trošt je nekaj razlagal Valvasorjevima sinovoma in ni čul razgovora med domačico in domačinom. Čula pa ga je Marija in prestregla Mordaksov pogled.

Kakor strela jo je zadelo spoznanje.

Njen obraz je bil ves brez krvi. Valvasor se je ustrašil.

»To se jim le dozdeva, ker je tako zagorelega obraza in ima črne oči kakor Pavel. A črne oči je imela tudi njena mati.«

Marija pa je z ostrim pogledom presodila Valvasorjev obraz — — Zakriva! Rad bi poravnal, zatl, natresel navzočim peska v oči! — —

Stisnila je obrvi, da so bile kakor ena sama ozka črta. Oprijela se je okna — soba se je zagugala pred njenimi očmi. Molče se je okrenila in se zagledala skozi okno na zasneženo, v solncu se svetlikajoče mesto. Ničesar ni videla. Bilo ji je, kakor da mora kričati, rjoveti od bolečine.

Le Valvasor je čutil, kaj se godi v dekletu. Zgrozil se je. Pomagal bi ji — a kako?... Ostal je molčeč in zamišljen, dokler se niso poslovili.

Večerni mrak je že dremal nad dolenskim gričevjem in meglena tema je legala v zasnežene gozdove, ko so pridrsele Valvasorjeve sani pred graščino Berhovo. Besno pasje lajanje se je dvignilo izza obzidja. Ne daleč od vzhodnih vrat je prekinila visoko obzidje temna masa gospodarskega poslopja. V gradu se je svetilo nekaj luči.

Kolikor je Marija v temi videla, grad ni bil velik, komaj četrtnina Bogenšperka. Poldrugo stoletje staro poslopje je bilo dvonadstropno. Proti nočnemu nebu so se slikali pusti, dolgočasni obrisi navadne večje hiše brez arhitektonskih zanimivosti, brez stolpov in prizidkov, brez balkonov, brez vsega onega, kar označuje po navadi beseda »grad«. Le streha je imela na vsakem oglu izpust z enim okencem. Poleg gradu je stara lipa molela svoj zasneženi vrh iz dvorišča.

Visoka, močna dvoriščna vrata so bila zaprta. Na dvorišču pa so se že pregibale luči in svetlobni prameni so se zibali zdaj sem, zdaj tja. V vratih se je odprla lina. Moški glasovi so mirili pse.

»Kdo je?«

»Baron Valvasor.«

Nekdo je dvignil na drogu leščerbo z ostrim reflektorjem čez zid. Dvoje oči je skozi zamreženo lino ostro premerilo prišlece.

»Smo že pravi, smo. Kar odprite!« je zaklical baron.

Čulo se je ropotanje težkih zapahov.

»Uskokov se bojijo, ali ne, gospod oče?« je vprašal Volbenk.

»Ha! Mislijo, da smo uskoki!« je povzel njegov mlajši bratec in skočil s sani v sneg.

»Nismo daleč od uskokov, sinko. Berhovo jih ima za sosede. Glej, nad tem gozdom so njihova sela.«

Dečki so se z velikimi preplašenimi očmi ozrli v noč.

Vhodna vrata so naposled vendarle zacvilila v tečajih. Čuvaj in dvoje slug z leščerbami so pomagali Jerneju in Mihcu jemati prtljago z voz.

Valvasor je ponudil ženi roko. Na dvorišču sta jim že prišla naproti baron Janez Jurij Wernegk in njegova žena Ana, vdova po baronu Zetschkerju, rojena grofica Tatenbach. Moža sta si segla v roke, mati in hči sta se objeli. Mučno je bilo Valvasorju, ko je žena izvlekla robec, da pred služinčadjo zaduši ihtenje.

Ko so vsi otroci poljubili stari materi roko in pozdravili tudi njenega soproga, barona Wernegka, je odšla rodbina v grad.

Tu šele je Valvasor predstavil domačici in domačinu umetnika Andreja Trošta in njegovo hčerko Marijo.

»Moja desna roka,« je pristavil s smehljajočim pogledom na Marijo. Upal je, da ju grofica povabi na skupno večerjo in se tako razdere zaupni rodbinski krog in prilika za razgovor, ki se ga je Valvasor bal.

Ali njegovo upanje je bilo jalovo. Grofica je s hladnim pogledom premerila Marijino preprosto, že nekoliko kratko in ozko obleko, razprla oči, ko je opazila moško ostrizene, po ramenih padajoče lase, se kratko ustavila na dekletovem

plemenito lepem bledem obrazu in — poklicala strežaja ter mu naročila:

»Naj pelje gospoda in gospodično v drugo nadstropje, v tretjo sobo za goste in naj poskrbi za njihovo večerjo!«

Še enkrat je premerila Marijin oguljeni plašč in se nasmehnila, ko je opazila ročaj kratke pištole, ki je dekletu gledala izza plašča.

Trošt in Marija sta se priklonila in odšla za slugo po stopnicah navzgor.

Valvasor je nemirno pogledal za dekletom — tako bleda je bila! — sklonil glavo in stopil za taščo v jedilnico.

Okrog mize so stali njegovi otroci in se napol v zadregi, napol radovedno ozirali po sobi, ki se jim je dozdevala silno preprosta. Smehljaje so spremljevali frfotanje male sestrice Ine, ki jo je baron Wernegk dvigal visoko pod strop.

Valvasorjeva žena je sedla v naslanjač in dvignila rutico na oči.

Tedaj je pristopila njena mati in ji potegnila roko z obraza:

»Ana! Čemu to?«

»O, gospa mati! Kaj bo z nami!« je zajokala mlada baronica.

»Ana! In ti si po svoji materi potomka grofov Tatenbachov!«

Grofica je umolknila s pogledom na otroke.

Obrnila se je k Valvasorju, ki je strme obstal pri vratih.

»Gospod zet, naj potrpijo z njo! Njeno stanje je krivo, da se ne zaveda svojih dolžnosti kot žena slavnega moža. Prosimo, k mizi!«

Trde besede ponosne plemkinje so se mogočno zatresle v dušah vseh navzočih. Otroci so se plašno ozrli na staro mater. Mlada baronica si je vsa zardela obrisala solze. Baron Wernegk je zatrl smehljaj, ki mu je ušel preko dobrodušnega rdečega obraza.

Valvasor se je otesel strmenja in ponudil ženi roko, da je vstala in pristopila k mizi.

Proti polnoči so druga za drugo ugasnile luči, grad je zaspal.

Le Marija je še dolgo stala pri topli peči v temni sobi. Iz kota pri vratih je čula globoko dihanje spečega očeta — o, Bog, ne očeta, le rednika!... Ubogi starček!

Ni se še pomirilo v njej... Mati! Nikdar je ni poznala, a zdaj stopa pred njo — — proč! proč! In poizkusila je misli odvrniti drugam. Mislila je na Krško, na — Grajžarja. On je vedno miren. Nasmehnil se ji bo in njej bo dobro in vse bo videla v drugačni luči...

Stopila je k oknu in se zazrla v noč. Njene zbegane misli so se počasi trgale do trdnega sklepa: Nikdar, nikdar ne izve ubogi, dobri starec, ki jo je tako ljubil, ki mu je bila — to je čutila — vse na svetu, da ona ni njegovo dete. Ubilo bi ga...

Pritisnila je vroče čelo ob šipo.

Spodaj je ležal velik zelenjadni vrt, onkraj se je svetila s snegom pokrita ozka trata ali njiva, potem pa se je že pričel gozd, ki se je izgubljal v nočni temini.

Kaj — kaj je to?

Ali ni švignila senca iz gozda preko trate? Še ena — o, zdaj jih je več!

Marija si pomane oči. Ali bdi, ali sanja? Kdo so ti ljudje? Zdaj so se skrili za količasto vrtno ograjo...

Ne, niso sanje. Pes zarenči, zalaja; drugi tudi — divje lajanje na dvorišču.

Zdaj moški glas — nekje zaloputnejo vrata — v hlevu luč — po gradu klicanje — uskoki!

»Uskoki!« krikne Marija, plane v kot, kjer je bila nako-pičena prtljaga, izvleče iz skrinjice dva pasova z naboji in dolgo pištolo.

»Oče, tu pas in pištola!«

Že pograbi s stola plašč in kratko pištolo, skrito pod njim, si vrže pas okrog vratu, odpre sobo, si po temnem hodniku oblači plašč in zdirja po slabo razsvetljenih stopnicah.

Že pokajo prvi strelji.

V prvem nadstropju stoji leščerba na stopnicah. Marija postoji pri luči, da pregleda naboje v pištoli. Vse v redu.

Nekdo priteče za njo.

»Tako je prav, pogumni moj famulus. Ampak bodi previdna! Vlahi imajo tudi strelno orožje.«

Valvasor teče za njo navzdol.

V pritličju zapovedujoč ženski glas:

»Dva v podstrešje nad podom! Jernej naj straži okna v hlevu! Luka in Martin, vidva pa k vhodnim vratom! Ostali vsi na grajska okna! Eden naj spleza na lipo, da ne pridejo čez zid na levi strani!«

Pod stopnicami je stala čudna, skoraj smešna postava: spodaj žensko krilo, zgoraj železna srajca, povrhu oklep, na glavi čelada, ob boku meč, v roki pištola, za pasom dolgo bodalo — gospodarica je zapovedovala, kri junaških Tatenbachov. Njen soprog pa je naravnaval majhen top na grajskih vratih.

»Le naj poizkusijo vdreti na dvorišče!« je vzkliknil. Uprl se je v top in ga pomaknil še bliže k vratom.

Valvasor je pristopil za vrata.

»Nu, kako so zadovoljni z mojo konstrukcijo?« — Top je bil ulit po Valvasorjevem načrtu.

»Izvrstno se obnaša.«

»In moj smodnik?«

»Kapitalna iznajdba!«

Zadovoljen nasmeh je raztegnil učenjakovo široko obličje.

»Ha!« je vzkliknil zmagoslavno, mirno dvignil pištolo, pomeril izza vrat in ustrelil proti dvoriščnemu zidu. Glava, ki se je bila prikazala vrh zidu, je izginila, roka je vzkrilila v mesečini, pridušen vzkrik onostran zidu.

Valvasor je zadovoljno pokimal in se mirno sklonil nad topom.

»Ali je stopil že večkrat v akcijo?«

»Lansko pomlad so me dvakrat počastili s takimle obiskom.«

Za Valvasorjevim hrbtom je Marija stopila na dvorišče. Skočila je za grajsko poslopje k stari lipi, ki je molela gole zasnežene veje daleč čez obzidje.

Dekle se je vzpelo na klop in odtod z drznim skokom in krepkim prijemom na drevo. Previdno se je plazila proti koncu spodnje debele veje.

Ali se ne premika za zidom črna senca? Mesečni svit jo jasno riše v sneg.

Marija se pripravi, da pogleda čez zid. Mesečina je ne doseže, kajti lipa je skrita v senci gradu. Z eno roko prime

za tanjšo vejo nad seboj, pripravi v drugi roki pištolo in se počasi vzravna.

V istem trenutku se nekaj zgane vrh zidu, roka išče oporo — za roko se dvigne glava — obraz ves oblit z mesečino —

Marijina za strel pripravljena roka omahne —

»Janez!« krikne dekle.

Za trenutek jo omami presenečenje, da pozabi sama nase.

Zadostoval je trenutek: zgornja veja se ji sproži iz roke — Marija omahne — zdrkne po spodnji veji navzdol — se poizkuša ujeti za zid — in — že leži v snegu za zidom.

Oni, ki je plezal na zid, je bil z velikim skokom pri njej.

»Tri sto hudičev! Marija, kako pa ti prideš v to gnezdo?« je zašepetal, sklonjen nad njo — oglar Janez.

Pomagal ji je, da se je dvignila, jo zgrabil, da jo vrže nazaj čez zid — prepozno! Že sta planila k njemu dva uskoka.

»Hej, Jovo! Kakšna ptička pa je tebi priletela z drevesa? Ha! Glej, no! To nam bo poslastica, kadar opravimo tu notri.«

Pokazal je na grad.

Marija je v grozi otrpnila.

Janezu so se vroče vrtele misli po glavi.

»Ni napačno, tole dekletce,« se je drugi uskok sklonil nad Marijo, da ji s širokim pasom zaveže usta. »Daj mi poljubec na račun!«

Bradati obraz je bil nad Marijinim.

Krepka roka je pahnila dedca v sneg.

»Proč! Ta ni za nas! Popova naj bo!« je zagrmel Janez.

Prvi uskok, ki je medtem z bliskovito naglico povezal Mariji roke in noge, se je dvignil.

»Boga mi — res je. Obljubili smo popu, da mu ob priliki poklonimo čisto devojko za ženo. Ampak —« je dostavil počasi in premeril Marijo, — »kdo nam jamči?«

»Jaz!« se je odrezal Janez, »tepec, ali nimaš oči?«

»Ha! Smej se, devojče! Dobro ti bo pri nas, kakor more biti le popovi ženi. Saj ti je znano: pop svatuje le enkrat v življenju. Čuval te bo kakor punčico v očesu. Naloži si jo, Jovan, in skoči z njo za ograjo onega vinograda!«

»Ne, stoj!« se je protivil drugi uskok, »če te vidijo iz gradu, bodo streljali za teboj. Nesimo devojko naravnost proti gozdu, kakor da nesemo ranjenca ali mrtveca!«

Janezov pogled se je križal z uskokovim. Nezaupanje se je ostro odražalo v obeh.

»Ne ukaniš me!« so grozile črne uskokove oči.

»Če se izdam, da jo poznam, sva izgubljena — jaz in ona,« je preudaril Janez.

Molče je prijel devojko. Uskok jo je zgrabil za noge in zapovedal tovarišu.

»Vrzi svoj plašč preko nje, da je ne spoznajo z gradu!«

Pol ure pozneje je utihnilo streljanje. Uskoki — petnajst ali dvajset jih je bilo — so uvideli, da se jim nakana, zajeti grad v spanju, ni posrečila. Umaknili so se v gozdove in odnesli ranjence s seboj. Dva mrtveca pa so pustili za grajskim zidom.

V gradu se je dvignilo klicanje, tekanje, iskanje po vseh prostorih: pogrešili so Marijo Troštovo.

»Marija!«

Valvasorjev klic je zagrmel na dvorišču, odmeval od gozdov.

»Marija!« se je zatresel glas starega Trošta.

»Nikjer je ni, ugrabili so jo,« je pristopil baron Wernegk. »Naj pogledajo, tole pištolo sem našel v snegu pod lipo, tamle pri zidu. Moja ni — ali je njihova, gospod zet?«

Valvasorjeva roka se je tresla, ko je segla po orožju.

»Marijina je.«

Zobje so mu zašklepetali, a takoj se je vzravnal.

»Za njo!« je kriknil in planil proti dvoriščnim vratom.

Šibka postavica mu je zastopila pot.

»Gospod zet!« Sive taščine oči so ga gledale resno in mu prodirale v dušo. »Tam je gotova smrt. Tu pa je njihova dolžnost, njihova rodbina!«

Valvasor je povesil oči.

Vztrepetal je. Presunila ga je bolečina, da se je prestrašil samega sebe... Marija! Kakor strela ga je zadela njena izguba.

V onem trenutku je jasno občutil, kaj mu je bila Marija ... Vsa njegova teorija o interesantnem vzgojnem poizkusu i. t. d. — vse se je zrušilo v spoznanju:

Ljubim jo!

In jo je moral izgubiti, da je spoznal, kaj čuti zanjo!

Sam sebi je siknil:

»Nesrečnež!«

Stari Trošt je bil kakor iz uma. Le s silo so ga zadržali, da ni sam planil za uskoki v noč.

Nihče v gradu ni več zatisnil očesa.

V zgodnjem jutru sta dva hlapca oddirjala iz gradu. Eden je nesel Valvasorjevo pismo poveljniku vojaške granice generalu grofu Herbersteinu v Karlovec, drugi pa Valvasorjevemu znancu, vlaškemu popu pri Sveti Nedelji nad Metliko, Novaku Peruščeviču.

Ko se je kmalu nato Valvasorjeva družina odpravljala na pot, so baronove oči v čudnem ognju gorele iz bledega obraza. Molče je poljubil tašči roko in jo stisnil Wernegku, ki se je sklonil in pošepetal:

»Saj nam jo vrnejo! Jutri jo pošljem za vami.«

Nekaj grenkega je zatrepetal Valvasorju okrog usten.

— — Vrnejo? Predobro je poznal uskoke. Junaki so, da, krasni ljudje, v boju kakor satani. On sam se je pod Zrinjskega poveljstvom boril ob njihovi strani. Junaki, zares. Le eno napako imajo: v silo vzamejo, kjer pač dobijo. Mlademu dekletu pa je boljše umreti, nego jim priti v roke ...

Stisnil je zobe.

Zgoraj na grajskem oknu je opazil Troštov blede obraz.

Zavihtel se je na sani. Konji so se vzpeli in v diru odzvončk-ljali po zasneženi cesti proti Krškemu.

Valvasorjeva žena je zdaj pa zdaj kradoma pogledala na moža. Sedel je vso pot blede in brezčuten poleg nje. V njenem srcu je vstala misel, zgoča misel, in postajala jasnejša in jasnejša ob pogledu na moževe bolestno stisnjene ustne ...

— — Toliko — toliko mu je bilo ono dekle! — Grenka ljubosumnost se je naselila v srcu mlade baronice.

VII.

Za Savo, nasproti pokopališča, ki je ležalo tik cerkve, je stal Valvasorjev novi dom — velika meščanska hiša, največja

v Krškem, enonadstropna, s prijaznim izpustom na ogle. Širok kamenit portal je vodil vanjo. Nad portalom plošča z dobrohotnim voščilom:

»Gnad im Gott, wes ists gwesen
und wes wirlds noch werden.«

Še je stal v široki obokani veži voz z zaboji in skrinjami naložen. V le-téh so bile Valvasorjeve knjige, njegovi matematični instrumenti, fizikalni aparati in druge, za njegovo znanstveno delo potrebne reči!

A ni jih še uredil doslej, dasi je bival že dva dneva v novem domu. Bal se je odpreti skrinje in zaboje, ki mu jih je Marija tako skrbno napolnila.

Onega dne je stal na zaboju in obešal lestene pod strop. Jernej mu je podajal orodje. Baron je delal, da — pozabi.

Tedaj se je začul pred hišo topot konjskih kopit.

Valvasor je prebledel.

»Jernej, naj pogleda, kdo je!«

Sluga je odhitel.

Baron je stopil z zaboja.

Že se je sluga vrnil. Odprl je vrata in spustil v sobo tujca — uskoka.

»Dobro jutro, gospodar! Naš pop ti pošilja to pismo.«

Vlah je pomolil Valvasorju zganjeno pismo z visečim pečatom. S tresočimi se rokami je baron odprl pismo:

Pop Peruščević od Sv. Nedelje mu je sporočal, da je v zadevi izginule devojke storil vse, kar mu je bilo mogoče. Poslal je takoj sle do vseh sosednjih popov s prošnjo, naj poiščejo devojko, ki so jo Vlaha ugrabili, jo vzamejo pod svojo zaščito, da se ji ne zgodi kaj žalega, in jo oddado v gradu Berhovo ali pa v župnišču Sv. Nedelje. A vsa poizvedovanja za njo so ostala brez uspeha.

Valvasor se je prijel za glavo.

— — Nesrečno dekle! Kaj se je zgodilo z njo?

»Spišem ti odgovor za tvojega gospoda. Pojdi v kuhinjo, da se okrepaš!«

Namignil je Jerneju, naj skrbi za Vlaha. Hotel je biti sam.

Zrušil se je za pisalno mizo in se trudil, da zbere misli... Kaj zdaj? Ali naj se sam odpravi na Gorjance? A če je do-

mačini ne najdejo, kako naj najde sled za njo on, ki mu gozdovi tam gori niso tako dobro znani!

Pa vendar! Nekaj mora ukreniti. Ne sme odlašati in se zanašati na pomoč drugih. Drugih! Ha! Od Herbersteina niti odgovora! Seveda — kako bi se velerodni gospod grof mogel vznemiriti zaradi hčerke Valvasorjevega uslužbenca!

Kaj zdaj?

Da bi mirno čakal doma, dokler mu ne prineso vesti o njenih mukah, o njeni smrti — ne, to je nemogoče. Tega ne bi vzdržal.

Torej mora sam na pot, na Gorjance.

»Da. Kar popovemu slu se pridružim.«

Oddahnil se je, ko je to sklenil in že je vstal, da se odpravi.

Zdajci pa — pred hišo zvončkljanje sani — zunaj po stopnicah krevsanje, pred vrati šepetanje — v sobo stopi Jernej.

»Gospod ba—«

Takoj je vse bral slugi z obraza.

»Marija! Kje je Marija?« je planil.

»Tukaj sem,« je vstopila s srečnim smehom.

Z obema rokama jo je prijel za glavico in ji dolgo zrl v oči.

»In kdo —?« je vprašal naposled.

V odprtih vratih je stal Trošt in poleg njega oglar Janez. Nanj je pokazala Marija.

Vstopili so še drugi: domači otroci in Jernej in kuharica Mica in popov sel. In vsi so z glasnimi vzkliki pozdravljali Marijo in jo izpraševali vse križem.

Marija skoraj ni vedela, komu naj prej odgovori. Naposled jim je bilo vse jasno: uskoki so jo ugrabili, ko je padla z lipe. Janez pa je na poti skozi gozdove počakal ugodne prilike, ubil oba uskoka, rešil Marijo in jo po ovin-kih pripeljal drugi dan na Berhovo.

»Janez, kako naj se ti zahvalim?« je Valvasor krepko stisnil žuljavo oglarjevo desnico.

Janeza je oblila rdečica.

»Nič!« je odkimal, se iztrgal in — že je zaloputnil vrata. Njegovi težki koraki so zropotali po stopnicah.

Toplega aprilskega popoldneva je večja družba sedela v Valvasorjevi sprejemnici, vogalni sobi s širokim izpustom. V prijaznem koticu v izpustu je sedela baronica, ki je bila šele pred tednom dni vstala s porodniške postelje, poleg nje njena pastorka, baronesa Ivana, pri drugem oknu pa Marija Troštova; vse tri z ročnimi deli v rokah.

V drugem kotu sobe je sedel pri mizi baron, pred seboj mapo z novimi bakrorezi mojstra Trošta. Baronu je gledal preko ramen grof Orfej Strassoldo, posestnik krškega gradu. Poleg barona se je sklanjal nad mapo gvardijan krškega kapucinskega samostana o. Avguštin — svetsko naobražen človek širokega duha, mož zlatega srca, čeprav navidez strog in mrk.

Ob drugi baronovi strani pa je iztegoval vrat gvardijanov spremljevalec, pater Jurij, visok, trščat mož z bledorumenimi lasmi in dolgo, rumeno, kodrasto brado. Njegove svetle oči so sijale o dobroti, sladek nasmeh mu je stalno krožil okrog usten — »a v srcu mu sedi hudič,« je presodila Marija, ko ga je prvokrat ugledala. Zopern ji je bil, skoraj bala se ga je. Njegove vodene oči pa so blodile za Marijo; imela je občutek, da ji trgajo obleko s telesa.

Zdajci so se razmaknile glave okrog domačina, ki je zaprl in zavezal mapo, vstal in jo položil na lepo rezljano skrinjo. Pogledal je na dragoceno stebričasto uro in dejal:

»Privoščimo si koncert — ali ne, gospoda? Kod pa hodi danes Grajžar, naša prva violina? Marija, stopi po gospoda očeta! Naj prinese violo s seboj. Jerneju pa naroči, naj pripravi vse druge instrumente!«

Marija je molče odložila delo in odšla. V predsobi, dolgi in svetli, s širokim dvojnimi oknom, je stal sluga in snažil velike vojaške pištole.

»Jernej! Gospod baron želijo, da znosite instrumente v sprejemnico!«

Stekla je po dolgem, ozkem, odprtem hodniku mimo kuhinje, stopila v poslopje, ki ga je bil Valvasor prizidal, in odprla vrata poslednje sobe. Trošt ni bil sam. Sedel je pri oknu in sukal svinčnik nad papirjem. Sredi sobe pa je stal, ob mizo naslonjen, mož visoke rasti. Držal je v rokah gosli in lok in tiho je poizkušal žalostno zateglo melodijo...

»Stoji, stoji jablan...«

Grajžar!

Mariji je zastal dih. Obličje se ji je stemnilo.

— — Tu je. In k Valvasorju ni prišel, ker — da — ker je vedel, da je ona tam. Ona čuti, da se je izogiblje. Čemu? Kaj mu je storila? Kako se je veselila, da ga zopet vidi! Po dolgih letih! In on! On je sicer sleherni dan v Valvasorjevi hiši — baron ga vabi, da muzicirajo skupaj. A malokdaj je govoril z Marijo. Včasih jo je gledal nepremično z zagonetnim pogledom, ob katerem je čutila prijetno toploto po vseh udih. Drugikrat zopet se ji je zdelo, da jo gleda s trpkim nasmeškom. Poslednje dni pa se je Marije vidno izogibal. Čemu?

»Gospod oče! Gospod baron želijo, da pridejo k muziciranju.«

Trdo so zveneale besede. Stari Trošt se je zdrznil in pogledal izza očal izpod čela proti hčerki. Grajžarjeve gosli so zahreščale v rezki disonanci.

»Kako si naju prestrašila! Prav nič nisva čula, kdaj si vstopila. Kar pojdiva naprej, pridem kmalu za vama; še tole končam.«

Odšla sta. Marija je skoraj tekla.

V prazni predsobi jo je Grajžar dohitel.

»Marija! Nekaj vam moram povedati.«

»Ali je zelo zanimivo?« se mu je nasmehnila. Srce ji je močno utripalo.

»Morda vas bo vendarle nekoliko zanimalo, ker se že dolgo poznavam.«

»Šest let.«

»Točno. Petnajstletno dekletce ste bili, ko sem prišel k Valvasorju na Bogenšperk.«

»Ali ste mi hoteli to povedati?« se je norčevala.

»Ne. Vi ste prva, ki ji povem, — da vstopim že prihodnji teden v — samostan očetov kapucinov.«

Naslonila se je ob zid. Udarec je bil prestrašen in je prišel popolnoma nepričakovano.

— — In ona je v najskrivnejšem kotičku svojega srca sanjala — »O! — zakaj — zakaj to — —?«

Njene velike temne oči so ga pogledale, kakor pogleda umirajoča srna neusmiljenega lovca.

A že se je osvestila in se vzravnala.

»Haha! Saj tja spadate. Samostanski zid — najboljše kritje za takšne — bojazljivce!«

Smeje je stekla po hodniku.

Da si je skrivaj z roko obrisala dve svetli kaplji iz oči, tega mladi mož ni opazil. S temnim obrazom je stisnjenih usten stopal za njo.

— — Bojazljivec! — — zato ker je rajši s trdo roko raztrgal lastno srce in zatrl lastno življenje, nego da bi njeno mlado življenje potegnil v bedo in pomanjkanje . . .

Bilo mu je bridko, da si je želel smrti.

»Halo! Kaj je z gospodom očetom?« ju je sprejel Valvasor.

»Pridejo takoj.«

»Dober dan, Grajžar. Prav, da ste prišli.«

Razvrstili so se z instrumenti. Za Marijo je sluga postavil v kot harfo, Valvasor je vzel v roke fagot, gvardijan je prijel pa lepe nove diple, Valvasorjeva hči Ivana je sedla za harmonij, pater Jurij pa je še neodločen prekladal po mizi kratke francoske piščali in druge instrumente ter se naposled odločil za pošni rog. Grof Strassoldo ni bil muzikaličen in se je kot poslušalec pridružil baronici.

Zdajci je vstopil Trošt, ob njegovi strani pa mestni sodnik — starikav debeluhast možiček, oblečen po modi prejšnjega desetletja, z velikimi rdečimi pentljami na rami in ob kolenih. Za njima se je prikazal na vratih stasit in lep mlajši mož, oblečen po zadnji francoski modi v rumeno svileno obleko z bogatimi srebrnimi pošivki na dolgi plahutasti suknji, ki mu je, trdo podložena, v bokih štrlela od telesa. Glavo mu je pokrivala velikanska kodrasta »in-folio« baroka. Modre polzaprte oči so premerile družbo.

Grajžar je bledega obraza strmel v prišleca.

»Moj novi pristav, krški domačin, gospod Dominik Kopriva,« ga je sodnik predstavil baronici in baronu. »Njihova Milost so mi dovolili, da jim gospoda predstavim.«

»Saj gospoda pristava že poznamo; obiskal nas je na Bogenšperku. Dobrodošli! Naša hiša vam je vsekdar odprta, gospod pristav,« je prijazno govorila baronica. Očividno ji je Koprivova bogata eleganca imponirala.

Z gracijozno plesočim, globokim poklonom je pristav poljubil baronici in njeni mladi hčerki roko. Tako prijaznega

in milostnega sprejema ni pričakoval. Bil je res pred tremi leti dvakrat na Bogenšperku; a prvokrat ga niso sprejeli, ker barona ni bilo doma, drugokrat pa mu tudi ni bila sreča mila, da bi videl ono obličje, zaradi katerega je bil edinole prišel. Vedenje gospe baronice pa je bilo takrat napram njemu dokaj hladno. Nu, seveda, prilike so se spremenile...

Sodnik in pristav sta pozdravila še ostale. Naposled je pristav ugledal mladenko poleg harfe. Vprašaje se je ozrl na domačina.

Valvasor se je hudomušno nasmehnil in dejal:

»Dovoli, Marija! Gospod pristav Dominik Kopriva — Marija Troštova, moj famulus.«

S prirodno gracijo mu je podala roko. Ko se je sklonil nad njo in pogledal dekletu v obraz, je ostrmel, oči so se mu zableščale.

— — Spoznal me je — si je mislila Marija, a ostala je povsem mirna. Njena notranjost je bila tako raztrgana, da je imela občutek, kakor bi bila odmrla vsemu svetu. Njen pogled je šel za Grajžarjem in v duši ji je vrtala edina misel: Zakaaj mi je to storil? Zdaj šele se je zavedla, kako zelo ga je ljubila.

Napela je vso voljo, da premaga strašno bol. Prisilila se je, da mladega umetnika ni več pogledala. Z otrplim smehljajem je vračala pogled domišljavemu pristavu, ki je na moč koketiral z njo.

»Pazi, Marija!« jo je opomnil Valvasor s fagotom v roki. In pričeli so.

Igrali so enega izmed Palestrinijevih madrigalov, v katerem je Grajžarjeva violina nadomeščala sopran.

Nekaj dni pozneje sta se Valvasor in Marija odzvala povabilu grofa Strassolda, da si ogledata novourejeno grajsko knjižnico in arhiv.

»Vsa oprava in ureditev prostorov se je izvršila po načrtih gospoda Grajžarja. Res sem radoveden, kako bo njim, gospod baron, ugajalo,« je dejal grof, ko je peljal svoja gosta v prvo nadstropje.

»Dve leti sem imel tu na gradu štiri mizarje, ki so delali po umetnikovih navodilih,« je pojasnil graščak.

Odprl je vhod v knjižnico,

»O—!« je nehote vzkliknila Marija.

Valvasor se je smehljaje ozrl po prostoru. Bila je kvadrata, precej velika vogalna soba. Štiri široka, nizka okna so bila izpremenjena v udobne lože, oddeljene druga od druge s širokimi knjižnimi omarami. Nad omarami so bile stene prevlečene z usnjenimi tapetami v lepem modrozelenem in zlatem baročnem vzorcu. Z istotakim usnjem so bile prevlečene udobne klopce v ložah. Omare, mize, še celo sobna vrata so bila vložena z lepimi intarzijami. Leseni strop je imel lepo rezljane kasete.

»Lepo, zares lepo!« je pohvalil baron. »Da, da, naš Gražar je umetnik.«

Mariji so žarela lica. Pristopila je h knjižni omari.

»Ali smem?« je vprašala grofa.

Grof, velik slok mož, z majhno temno bradico, ji je sam odprl omaro. Čitala je naslove knjig, vzela tu eno, tam drugo iz omare in jih prelistavala. Vse so ji bile znane. Valvasor ji je gledal preko ramena. Isti bridki spomin se je obudil obema v duši.

Grof jima je odprl še drugo omaro in dejal:

»Moja knjižnica je seveda majhna v primeri z njihovo.«

»Bivšo!« je dostavil Valvasor s trpkim posmehom.

Grof se je zdrznil. Žal mu je bilo, da se je dotaknil baronove skeleče rane. Da bi popravil, je — zagrešil še drugo nerodnost:

»Da ne pozabim, gospod baron: v soboto pojdem v Zagreb. Kupil sem si novo ladjico. Ali bi šli z menoj?«

»Hm — pogledat nekdanjo svojo knjižnico? Ne, ljubi grof, lepo se jim zahvaljujem za njihovo prijazno vabilo. Ako bi šel, bi se mi zdelo, kakor če bi še enkrat odprl rakev, da vidim dragega mrliča. Žal bi mi bilo — to vem.«

»Njihova Milost, grof Turjaški,« je javil sluga, ki je odprl vrata.

Z zvenečimi ostrogami je mogočno vstopil Turjačan, posestnik turnske graščine. Po prvih pozdravnih besedah in poklonih se je ozrl in dejal s pogledom na Marijo:

»Gospodična je še vedno njihov famulus, bibliotekar in muzejski kustos, kakor so mi jo nekoč predstavili na Bogenšperku?«

Valvasor je smeje pritrdil:

»Še vedno. Letos je celo napredovala. Iz bibliotekarja v biblioteko, iz kustosa v muzej, iz famulusa pa skoraj v laboratorij.«

»Haha! Pa ste res dosegli čudovita dostojanstva. Vsa čast!« se je grof Turjaški smeje poklonil Mariji. Postrani pa je nekoliko preplašen ošvignil s pogledom ubogega barona, ki je s tolikšnim humorjem prenašal svojo nesrečo.

Marija se je le po sili nasmehnila. Poznala je barona in vedela je: sam iz sebe se norčuje, v srcu pa ga boli, boli...

Baron je čutil njeno razumevanje. Iz oči ji je bral sočuvstvo in toplo mu je bilo v duši.

»Kam pa so dali arhiv, gospod grof?« je vprašal domačina.

Grof Strassoldo je odprl stransko omaro, polno polic in predalov, zaznamovanih z letnicami.

»Tole je vse, kar premorem.«

Valvasorju so se zasvetile oči.

»Krasno!«

Odprl je nizek predal z naslovom:

1400—1450

V njem so ležale listine zadnjih celjskih grofov, nekdanjih posestnikov krškega gradu. Tu je bilo potrdilo Friderika Celjskega grajskemu kaplanu o vseh svoboščinah: Mi, Friderik grof v Celju in štajerju... In na koncu štirje pečati, vmes oni s tremi celjskimi zvezdami. — — Ej, da, nekoč so imele črke tega pisma jeklen žvenket, zdaj so samo — šepet strtih duhov... To je življenje, da.

In še je odprl predal z letnicami

1550—1600

pogledal vanj in pokimal. Predobro je poznal listine, ki so tu ležale; njihovi veliki viseči pečati so kazali grb gospodov Valvasorjev, bivših gospodarjev tega gradu in krškega mesta in — Valvasor je postrani pogledal Turjačana — in turnske graščine in premnogih drugih gradov kranjskih in štajerskih in bergameških...

Počasi je zaprl predal.

A že se je otrešel onega, kar mu je stisnilo srce.

»Gospodje, svet napreduje,« je oznanil zmagoslavno. »Glejte, tale Valvasor tu —« potrkal je na predal, »— je porabil vse moči, da je nakopičil ogromno bogastvo. In ta

Valvasor tu—« potrkal je na svoje prsi, »— je porabil vse moči, da se je svojega bogastva iznebil. Materija pada, duh zmaguje. Ali ni to napredek?«

»Hahaha! Oni so zares zabaven človek!«

Valvasor pa je resno nadaljeval:

»Le končni uspeh bo pri obeh Valvasorjih isti: moj spiritus astralis se nekoč istotako razblini v astralskem ozračju, kakor se je oni mojega bogatega prednika.«

»Gospod baron, oni so krivoverec!« se je nasmehnil Turjačan.

»O, nikakor ne, gospod grof! Naj vzamejo, prosim, moje besede le kot filozofsko razmotrivanje,« je dejal učenjak s finim nasmeškom.

»Da, da, filozofija se vedno svobodneje razcvita — znak, da živimo v izrednih razmerah.«

»Zares imamo po vseh državah čudno razdrapane razmere,« je pritrdil domačin. »Pri nas neprestana turška nevarnost, madžarska upornost in zdaj španska, zdaj nizozemska nezvestoba. Na Francoskem večno vojskovanje in pehanje za evropsko nadvlado. V Angliji revolucija. In Rusija — car Peter sedi na sodu smodnika. V Poljski pa gospodari »šlahta« kakor sama hoče. Vsa Evropa je v plamenih in cerkvena disciplina je vedno rahlejša. Inkvizicija pada.«

»Kmalu bo cerkev navezana edinole na — božjo besedo,« je prikimal baron in z nasmehom pogledal Marijo. »Čudni časi se nam obetajo, skoraj — Kristusovi.«

Valvasor je — še vedno z istim ironičnim nasmehom — izvlekel iz telovnikovega žepa s srebrom okovano stekleničico, si natresel iz nje na hrbet leve roke brazilskega tobaka in ga ponjuhal.

Vstopil je sluga in naznanil:

»Milostiva gospa grofica prosijo milostive gospode, da se po ogledu knjižnice potrudijo v rdeči salon.«

Baron se je ozrl na Marijo. — Zakaj grofica ni povabila njegove spremljevalke? Nu, seveda...

Mariji je stopila kri v lica. Razumela je.

Domačin, grof Strassoldo, je opazil baronov pogled in je kavalirsko ponudil Mariji roko. A v dekletu se je dvignil ponos. Čemu bi se izpostavljala plemiški ošabnosti visokorodne grofice?

»Če mi dovolijo, gospod grof, ostanem tu in si ogledam njihove mape. Silno me zanimajo.«

»Prosim, gospodična Marija!«

Posmeh ji je zaigral okrog usten, ko so se gospodje vidno oddahnili in zaprli vrata za seboj. Sedla je v ložo k oknu, položila mapo na mizico predse in se zagledala skozi okno.

Njene misli so bile pri njem, pri Matiji — — Kje je? Ali biva še na gradu? Ali — ali je odšel že v samostan?

Vsa zamišljena ni opazila, da so se vrata počasi odprla in je vstopil — Grajžar. Zaprl je vrata in obstal pri njih.

Nejasen občutek je prisilil Marijo, da se je ozrla. Ni se zdrznila — kakor v sanjah je zrla naravnost v njegove sive oči.

»Ah, vi?« je dejala brezbrizno mirno, dasi ji je zastajal dih.

Pristopil je.

»Vedel sem, da ste tu, Marija. Govoriti moram z vami.« Primaknil je nizek naslanjač in sedel.

»Ali se vam je že kdaj zgodilo, da je kdo izgovoril besedo, ki vas je pekla noč in dan in ste jo poizkušali pozabiti, pa niste mogli preko nje? Glejte, takšna beseda je mene zadel.«

Ni ji gledal v oči. Gledal je predse in si napol zaslanjal obraz z roko, ki jo je opiral ob naslonilo. Strme je Marija zrla vanj. Tesnoba ji je legala na srce. Beseda?... Da, da, že ve...

Tiho je nadaljeval:

»Bojazljivec ste mi rekli, človek, ki nima poguma, da bi sprejel borbo z življenjem. Nikdar mi ni bilo do tega, kaj mislijo drugi o meni. A vaše obsodbe ne prenesem. Zdi se mi, da z njo v duši ne morem oditi za samostanske zidove. Marija, poizkusite me razumeti: Vem, če človek vstopi v samostan takrat, ko najbolj hrepeni po življenju — je to zločin. Zločin nad samim seboj — kakor samomor. Ampak — če se človek s tem svojim činom izogne drugemu zločinu, še mnogo hujšemu — ali je še obsodbe vreden? Marija, povejte, ali ga še obsojate?«

Dvignil je pogled k njej.

»Ne razumem vas,« je odvrnila skoraj šepetaje in ga gledala z velikimi očmi.

»Recimo, da je oni človek šibak, bolehen, da je okusil že vse bridkosti bede, vsa ponižanja siromaštva, vse bolečine lakote, jih okusil že v nežni mladosti, kot študent in pozneje kot umetnik in — in stoji zdaj pred tem, da lahkomiselno potegne v bedo še drugo bitje, ki ga prej ali slej stare njegova zla usoda, morda bednega brezdomskega umetnika. Marija, ali me še obsojate, če pojdem v samostan?«

Obrnila je pogled od njega. Vsa bleda je bila in nemo je odkimala.

Čula je, da je vstal.

Ni se ozrla. Njene oči so bile vroče od zadržanih solza.

»Z Bogom, Marija!«

Iztegnil je roko.

Ni se ozrla in ni videla njegove desnice. Le ustne so se ji zganile, a glasu ni bilo iz njenega grla.

Še je postal... povesel roko. Kako mu je bilo? Dozdevalo se mu je, da mora na mestu umreti... Ali je razumela, da je ravnal tako, kakor mu je nalagala njegova sveta dolžnost do nje, ki jo je ljubil? Ali je razumela?

Sklonil je glavo, se obrnil in tiho odšel.

Pred vrati se je spomnil: povedal bi ji še to, da mu nudi njegov vstop v samostan edino možnost, ostati v Krškem v njeni bližini, kajti njegovo delo pri grofu Strassoldu je bilo končano... A zamahnil je z roko.

Marija pa je v sobi ječe iztegnila lahti po mizi in skrila glavo mednje.

Minilo je nekaj tednov.

Na klopki za Savo, nasproti Valvasorjeve hiše, je sedela Marija Troštova. Veter ji je ščepiril široko krilo in se igral z njenimi moško ostrizenimi, prosto na ramena padajočimi lasmi. Njene temne oči so zrle, zagonetno zastrte, prezirljivo v svet, na široko, kalno vodo.

— — Čemu to prazno življenje?...

Marija je vzdihnila. Njen pogled je splaval na strmino, kjer je gospodovalo nad mestom mogočno zidovje krškega gradu, in na nasprotni breg, kjer se je dvigalo hribovje, polno zelenih vinogradov in belih zidanic — Sremič. In zopet se ji je vračal pogled na kalno vodo, na široko Savo, na tovarne ladje, ki so se prevažale po njej: po Savi navzdol

obložene z oljem, železno, oblačilnim in drugim blagom, po Savi navzgor pa polne žita in hrastovine s Hrvaškega ter vina iz Krškega in Vidma.

Na bregu, pod Marijo, se je ustavila ladja, obložena z zaboji in črnimi vrečami. Petero mož je Marija opazila na ladji in izpod bavnare se je zdajci dvignila ženska postava, kmetiško dekle.

»Ho—ho! Marija!«

Kakor blisk je bila Marija po bregu navzdol.

Možje so z drogovi približali ladjo k bregu. Eden izmed njih, širokopleč velikan v visokih škornjih, je pograbil kmetiško dekle in jo prenesel z ladje čez obrežno plitvino na suho.

»Katka!« je Marija stresla prijateljici roko. In podala jo je še dolgemu Drejcu.

»Nisi se me nadejala, jeli? Ha! Glej, pripeljali smo gospodu baronu izbranega oglja, ki so jim ga oče obljubili. Ali še kuhate tiste coprnije?«

»O, še. Pa bolj po malem. Gospod baron že nekaj tednov boleha. Kar nič se mu ne ljubi.«

»Potrlo jih je. Saj smo dostikrat mislili na vas vse. Oče so se sprli z novim bogenšperškim gospodom. Vendar so nam gospod dovolili, da smo prodali kočo in se izselili. Oče so kupili ladjo in se pogodili z brodniki. Zdaj so že drugič na poti iz Zaloga v Sisek. To pot so vzeli mene s seboj. Tam zunaj Krškega se pogajajo za kolibo ob cesti. Bržkone jo kupijo. Zaradi mene se tukaj naselijo, ker pravijo, da tu hitreje ozdravim, v kraju, kjer trta zori.«

»Seveda,« ji seže Drejec v besedo. »Tu se pozdraviš. Tu ni take zime kakor v bogenšperških hribih.«

»O, Katka! Ne moreš si misliti, kako sem te vesela. In zdaj ostaneš pri meni, dokler si ne uredite novega doma?«

»Če smem?«

»Nu, seveda!«

»Drejec, ali ne greš povedat gospodu baronu, da smo jim pripeljali oglje?«

»Aha! Saj res!«

Ozrl se je proti ladji.

»Kar na breg ga bomo znosili,« je bradat možak zaklical z ladje.

»Gašper!« je Marija pomahala z roko.

»Za vami smo prišli,« je zakričal starec.

»Prav. Saj mi je bilo dolgčas.«

Marija je spoznala še drugega moža na ladji — Janeza. Nemo je stal, se z dolgim drogom upiral v prod in nepremično zrl v Marijo.

»Nu, Janez, kaj pa Gorjanci?« je Marija podražila mladega hrusta.

»Čakajo na nevesto iz Krškega,« ji je smeje vrnil.

Ko je Drejec odšel v hišo, je Katka udarila v smeh.

»Marija! Kaj so naredili iz tebe? Če bi ne bilo tvojih las, bi te ne bila spoznala. Hu! Dvojno krilo, ozek život! Ali te ne tišči? In ozki gosposki čevlji! Hu! Kakor prava gosposkična!«

»Smešno, kaj ne? Kje so časi, ko sem nosila močne široke škornje, ki mi jih je napravil kmetiški čevljar v Šmartnem! Ah, časi, ko sva z baronom cele dneve lazila okrog po gozdovih in nabirala kamenje, rastline, hrošče!«

»In sta se ustavila pri nas, pa smo kuhali žgance. Ampak, da so iz tebe napravili takšno krotko, spodobno gosposkično.«

»Krotko? Ha!«

Marijin obraz se je stemnil. Ko bi preprosta Katka vedela, kako drago je Marija plačala to izpremembo. Da, bila je razposajena, divja, ko se ji je življenje še smejalo; zdaj pa je vse tiho in mrtvo v njej.

»Čuj! Kaj je to? Ali slišiš?« je opozorila Katka.

Marija je prisluhnila, prebledela. Nekje je klenkal mrtvaški zvonček in čul se je enakomerni ropot biričevega bobna.

»Zopet ženejo čarovnico na morišče,« je zašepetala, »kar smo mi tu, so že tri umorili — tri nedolžne ženske — pomisli!«

»Ampak, če so čaravnice, potem niso nedolžne,« je Katka plašno ugovarjala.

»Ne bodi nespametna! Čarovnic sploh ni. Tudi baron pravi tako.«

»Hm.« Katka ni bila prepričana.

Z Drejcem je prišel sluga Jernej na breg in znosila sta vreče v hišo.

Marija in Katka sta se poslovili od brodnikov.

»Čez tri tedne se vrnem,« je še zaklical stari Gašper in odrinili so od brega.

Z majhnim svežnjem v roki je stopila Katka za Marijo v baronovo hišo.

Že ob prvem dnevnem svitu je bila Marija v laboratoriju. Brisala je prah. To je smela storiti v Valvasorjevi delavnici le ona, ker le ona je vedela, kje je mesto tej ali oni reči, le ona je poznala vse instrumente in aparate, le ona je vedela, kaj sme pospraviti, premakniti in kaj mora pustiti, kakor je. Skrbno je pobrisala Valvasorjevo pisalno mizo in polagala rokopisne liste, izpiske in pomožne knjige zopet na prejšnja mesta.

Ura na cerkvi sv. Janeza Evangelista je bila pet tresočih se, zateglih udarcev. Laboratorijska vrata so se odprla in — točno kakor vedno — je vstopil baron.

Marija je pomivala trebušaste retorte. Baron je pristopil in jo pogladil po črnih laseh. V njegovih očeh je bila zgolj ljubezen in dobrota.

»Dobro jutro, mater spiritualis!«

»Dobro jutro!«

Pogledala ga je v bledikasti, shujšani obraz in povesila glavo nad delom.

Z glasnim vzdihom se je spustil učenjak v naslanjač pred pisalno mizo. V bolečinah prečuta noč mu je trgala telo.

»Ali napiševa danes odgovor gospodu knežjemu svetniku Erazmu Francisciju v Nürnbergu? Tu me vprašuje, kdaj mu pošljem svoje najnovejše delo v pregled. Hm, kaj praviš, dekle moje, kaj mu odgovoriva?«

»Da mu dela sploh nikdar ne pošljejo,« je Marija odločno poudarila.

»Zakaj ne?« se je zganil učenjak.

»Ker ga je škoda, da bi ga ta človek s svojim skrotovičenim besedičenjem izpridil.«

»Marija!« se je obrnil Valvasor. »Ne veš, kaj govoriš.«

»Vem. To vem, da bi bila njihova »Ehre« še mnogo lepša, če bi ne bilo v njej onih neslanih Franciscijevih opazk.«

Valvasor je vzdihnil.

— — Saj je dekle imelo prav — a vendarle — nürnbergska nemščina je bila najbolj priznana! Hm... pameten pes tuli z volkovi...

Učenjak je sklenil, da odgovori korektorju drugikrat, saj njegovo novo delo še ne bo kmalu gotovo. Odložil je pismo, se naslonil nazaj, podprl glavo z roko, a se takoj zopet sključil in ustne so se mu stisnile v bolečinah.

Marijin pogled je plaho ošvignil baronovo sključeno postavo, njegovo črno žametno obleko, ki mu je v zloveščih gubah visela na ramenih. Bele čipke na zapestju niso popolnoma zakrile blede koščene roke, ki je segla po gosjem peresu in ga trepetaje pomočila v črnilo.

Marijine oči so se vlažno zasvetile. Molče je zaprla okno, kajti od Save je pihala mrzla jutranja sapa. Nato je vzela s skrinje plišasto odejo in jo pogrnila Valvasorju čez kolena.

Hvaležno se ji je nasmehnil.

Stopila je k mizi sredi sobe in pospravljala okrog risalne deske raztreseno risalno orodje v rdečo usnjato škatlo.

Med delom so potekale ure.

Sluga Jernej je tiho odprl vrata:

»Velečastiti gospod gvardijan s častitim fratrom Inocen-
cem,« je naznanil.

Baron je samo pokimal, odložil pero in se ozrl. Smehljaje je ponudil gvardijanu koščeno roko in odzdravil fratru — Grajžarju.

Mariji se je tresla roka, ko je postavila stojalce z očiščeni-
nimi epruvetami na polico. Vsa se je zdrznila, ko jo je pozval
Valvasor:

»Marija! Ponovili bomo včerajšnji poizkus, le kremenja-
kovega prahu prideneš nekoliko manj. Prosim, pripravi vse
potrebno. Gospod frater, prosim, pomagajte Mariji!«

»Hvala! Ni potreba!« je Marija presekala tako odločno,
da jo je Valvasor začuden pogledal. Potem se je ozrl na
fratra, ki mu je rdečica zalila blede lice. Baronu se je obraz
stemnil. Gvardijan pa se je nasmehnil:

»Oho! Naša mater spiritualis podcenjuje zmožnosti fratra
Inocenca.«

»Poznam jih prav dobro,« je odvrnila trdo.

»Hm. Častivredna devica torej ne potrebuje fratrove pomoči.
Ampak frater potrebuje pomoči naše matris spiritualis prav
zelo. Kot najmlajšemu članu svoje družine sem mu zaupal
okrasitev cerkve za jutrišnji praznik. Zelo veliko uslugo
mi stori devica Marija, ako pride danes popoldne v cerkev

in pomaga fratru s svojim nasvetom in priznanim okusom. Moški smo v takih rečeh bolj nerodni.«

Marija se je posmehnila:

»Velečastiti so pozabili, da je frater Inocenc umetnik!«

»Nu, seveda je. Ampak, če stoji visoko na lestvi, vendar ne more vsak trenutek zlezti doli, da premotri simetrijo in harmonijo svojega dela. Na vsak način potrebuje nekoga, ki stoji spodaj in mu daje navodila in nasvete. In kdo naj to stori, ako ne naša mater spiritualis?«

»Ne bodi sitna, Marija!« je posredoval baron. »Zakaj bi ne izpolnila ljubemu gostu te male želje?«

Pogled, poln trpljenja, je zadel baronove oči. Dekletu so se zatresle ustne, a ničesar ni odgovorilo.

Baron je prebledel.

— — Ali je prav razumel njen pogled? Uboga Marija! Njene vroče oči so mu izdajale skrivnost, ki je doslej ni slutil.

Molče je meril med Marijo in Grajžarjem. Poteza med obrvmi se mu je poglobila. V srcu je začutil bolečino, da bi planil in zbežal... A že se mu je vračala kri v obraz in v njem se je dvignil posmeh nad samim seboj:

— — Janez Vajkart Valvasor, ne bodi smešen! Grobu se bližaj, ona pa komaj življenju!... Nihče, nihče ne sme nikdar slutiti, kaj je v meni — najmanj ona!

»Vidijo, velečastiti, na pravo struno sem udaril!« se je prisillil k šaljivemu tonu. »Tudi ne verujem, da bi moja Marija ne imela poguma, pomeriti se v takšnem delu z umetnikom Grajžarjem. Ali ne, Marija?«

»Poguma!« je dekle dvignilo glavo in se zaničljivo ozrlo.

»Haha! Za dva Grajžarja, ali ne, frater Inocenc?« se je baron naslajal ob fratrovi zadregi in pomežiknil gvardijanu.

V popoldanski vročini sta se Marija in Katka odpravili z doma. Katka v kmetiški obleki, z ošpetljem iz domačega platna, povrh pa modrček in krilo iz grobega rjavega sukna, na glavi belo pečo, ki ji je plahutala zadaj po hrbtu. Marija v sivomodri obleki z ozkim životom, pošitim spredaj z lestvico modrih pentelj, z dvojnimi krilom — vrhnjim temnejše modrim, na obe strani zavihanim in na bokih naščepirjenim, ter spodnjim v isti barvi kakor život, v gubah do

gležnjev padajočim. Njene majhne noge so pokrivali šolni z rdečimi petami.

Vsa je bila kakor imenitna mestna gospodična, le frizura — moška. Gladki, kakor gavran črni, na konceh nekoliko zaviti gosti lasje so ji padali brez okraska mehko ob dolgem, ozkem obrazu na ramena.

»Lepa je, vsi se ozirajo za njo,« je opazila Katka sama pri sebi.

Po postavah in po obrazih sta si bili dekleti čudovito slični. Le svetli Katkini lasje in njena kmetiška noša so vsakogar premotili, da ni opazil sličnosti med njima. Sličnost so zabrisala tudi bleda, bolehnata Katkina lica napram zdravim, zagorelim Marijinim.

Roko v roki sta dekleti stopili v kapucinsko cerkev. Mariji je bilo srce, da jo je dušilo v grlu.

Pri vhodu v zakristijo ropot, šumenje vejevja. Z velikega kupa je frater Inocenc izbiral dolge bršljanove vejice in jih obešal na cerkveno klop. Čul je klopotanje lesenih pet, a ni se ozrl. Dovolj jasno je čutil, kdo se mu je bližal. Vroč val krvi mu je zalil blede obraz.

Ne da bi dekleti pozdravil, je dejal, ko sta pristopili:

»Ako vam je prav, okrasimo cerkveno ladjo samo z bršljanom, prezbiterij pa z rožami.«

Že je Marija skomignila z rameni. Njej je bilo vse prav. A srečala je njegove hladno zastrte oči in dvignila glavo.

»Lepše bi bilo, če pomečemo vse tisto neokusno papirnato cvetje z oltarjev in okrasimo vso cerkev samo z bršljanom,« je dejala odločno in kljubovalno.

Nekaj se je zabliskalo v njegovih očeh.

»Imate prav,« je odvrnil preprosto, prijel lestev, jo nesel h glavnemu oltarju in začel pobirati umetno cvetje z bleščечеge oltarjevega nastavka.

Marija je vzela po klopi razvrščene vejice in jih nesla za njim. Molče mu jih je podajala, da jih je pripenjal na oltar.

Zopet so zašklepetale sandale; iz zakristije je stopil pater Jurij in držal z obema rokama kite in šopke rožnordečega papirnatega cvetja. Za njim se je prikazal pater Hieronim, debeluhast menih z rdečim nosom in meglenim pogledom. Tudi on je nesel umetno cvetje.

Večnosladki nasmeh patra Jurija je vzdramil Marijo. Z gnusom je umaknila oči.

»Tole cvetje je ostalo še od majnika. Vpletla ga bosta med bršljan,« je dejal pater in hotel odložiti vse na oltar.

»Hvala, oče Jurij, ne bova ga rabila, zadostuje nama bršljan.«

»Vendar ne bosta okrasila cerkve s samim zelenjem?«

»Poizkusila bova,« je mirno odgovoril frater Inocenc in vrgel šopek umetnih rdečih in zlatih rož z oltarja na tla ter ovil prazno mesto s tanko bršljanovo vejico.

»In častivredna »mater spiritualis« ne bodo protestirali?« je še vedno smehljalje obrnil pater svetle oči k Mariji.

Ni ga pogledala. Telesno neprijetno je čutila bližino zoprnega človeka.

»Umetne rože so neokusne,« se je odrezala in odšla h Katki po bršljan.

Obraz patra Jurija je še vedno sijal v sladkem nasmehu, ko je pogledal za njo.

»Ukloniti se morava. Častivredna devica odklanja cvetje z oltarja Brezmadežne.«

»Šema!« je šepnila Marija s pogledom nanj proti Katki. Posmehljivo je pogledala v patrove vodene oči, ko sta se srečala pred oltarjem. A tesnoba, slutnja nečesa groznega, ji je stisnila srce, ko je opazila, kako je ob njenem posmehu patrovo obličje posinelo, kako je za trenutek okamenel sladki nasmeh in je iz vodenih oči švignil strup.

Toda takoj se je umaknila strahotna maska s patrovega obraza in sladka dobrota je zopet sevala z njega. Lahno se je priklonil in odšel s patrom Hieronimom.

Grajžar je stopil z lestve; njegova roka se je tresla, ko je segel po vejici, ki mu jo je Marija podala. Za trenutek so se njegovi prsti oklenili njenih in zašepetal je:

»Za Boga vas prosim, Marija, bodite previdni! Ne posmehujte se mu! V tem človeku —«

»— je sam hudič, vem,« mu je pogledala v oči in se prezirljivo nasmehnila... Ali se boji zame?

»Zver je v človeški podobi. Pravijo, da je bil kot urarski pomočnik zaljubljen v neko dekle, ki je bilo sežgano kot čarovnica na obtožbo nekaterih uglednih meščanov. Šel je v samostan in prisegel osveto vsem Krčanom. Kogar le more,

spravi na morišče. Na vesti ima že petnajst nedolžnih žrtev. Dvanajst čarovnic je bilo umorjenih vsled njegove ovadbe in trije meščani so umrli na natezalnici.«

Prezir se ni umaknil z njenih usten.

»Ne bojim se umreti.«

Izmaknila mu je roko, čeprav je v njej ostala vroča želja, da bi jo vso oklenil z močnimi rokami in bi se skrila na njegovih prsih.

VIII.

Marija je previdno odgrnila svileni posteljni zastor — baron je spal. Hropeče dihanje je bil edini življenjski znak, ki je prihajal od njegovega koščenege, zelenkasto bledega obraza.

S tresočo se roko je zagnila zastor. — — Koliko časa še, koliko dni, morda le ur — in baronovo življenje ugasne. Potem ostane sama na svetu.

Sama?

Jasen, mrzel občutek ji je pretresel dušo. V tem trenutku je spoznala, kaj ji je bil Valvasor. Bil je edini človek na svetu, ki je poznal njeno dušo. Od njega ji je prihajala zgolj ljubezen in dobrota ter globoko razumevanje.

Če baron umre — kaj ji ostane potem?

Dolžnost! Le dolžnost do očeta - rednika, do dobrega skrbnega starca, ki za vso svojo očetovsko ljubezen pač ni zaslužil krutega udarca v obraz. Ne, ne. Njena sveta dolžnost je, da ohrani skrbnemu možu edinega otroka — sebe samo...

Vrata so se neslišno odprla in svetloba, ki je planila v temačno bolniško sobo, je zbudila Marijo iz razmišljanja. Tiho je vstopila kuharica Mica, v roki s trtjem ovito košarico, polno najlepšega grozdja. Smeje je pomežiknila Mariji, ji pomolila košarico in zašepetala:

»Tole je prinesel sluga gospoda pristava za tebe. Gospod pristav se ti priporočajo.«

V bleda Marijina lica je stopila rdečica, obrvi pa so se ji stisnile, ko je sprejela darilo.

Odhajaje je Mica stresla z glavo:

»Tak imeniten in lep gospod, pa dekletu ni všeč! In bogat je. Lepo hišo ima na trgu in velike vinograde na Sremiču in

— denarja! Nespametno dekle! Na koga pa čaka? Grofje in baroni ne bodo vprašali zanjo.«

Mica, ki si je še vedno lastila nad svojo nekdanjo varovanko vse pravice materinske varuške, je sklenila, da o prvi priliki popravi dekletovo pamet. In spomnila se je na Marijin blede obraz in stopila resolutno v sprejemnico, da je gospa baronica nervozno poskočila v svojem naslanjaču.

»Njihova Milost! Prosim, naj pošljejo Marijo spat, sicer nam res še ona zbolí. Od včeraj zjutra ni zatisnila očesa.« In zaprla je vrata za seboj in trdo odštorkljala v kuhinjo.

»Kmet zarobljeni. Dvajset let je pri hiši, pa nima nobene olike.«

Z globokim vzdihom je položila baronica vezenino iz rok.

Mica, ki je v kuhinji pristavljala ponev z mastjo k ognju, je zadovoljno prikimala, ko je začula lahen korak na hodniku. Pomolila je glavo skozi kuhinjsko okno:

»Pridi sem, Marija!«

Marija je nemo prikimala in vstopila. Še je čutila na licu baroničin hladen, skoraj sovražen pogled, ko ji je velela, naj gre počivat. Baronica je ni nikdar ljubila, a v poslednjem času je bila napram dekletu ledeno hladna, da se je Marija zaman vpraševala, s čim se je baronici tako zamerila. »V napotje sem ji,« je čutila.

Trudno se je sesedla v kot za mizo. Stara Mica jo je pomilovalno pogledala. Brž je ubila dvoje jajec in ju vrgla na pripravljeno mast. Odrezala je kos belega kruha in postavila pred Marijo skodelico čiste, vroče juhe.

»Le daj, saj vem, da ne počakaš do kosila, ker ti oči lezejo vkup.«

Ko je vzela še ocvrta jajca z ognjišča in jih stresla pred Marijo na krožnik, je odprla kuhinjsko omaro in nekaj brkljala po njej. Čez ramena je zagodrnjala:

»Kje si pa grozdje pustila?«

»Milostivi sem ga izročila za otroke.«

»Hm. Lačna vrana sito pita.«

Kratek molk.

Mica je zaloputnila omaro in položila kos mrzle pečene piške in kos kruha pred Marijo. Potem je vzela z okna nekaj glav solate in jih pričela trebiti v veliko skledo.

Nenadoma se je ozrla.

»Ne vem, kaj bi rekli gospod pristav, če bi vedeli, kaj delaš z njihovimi darovi.«

Marija je mirno pomočila kos kruha v jajca in skomignila z rameni.

»Tako lepega fanta, kakor so gospod pristav, nima nobeno dekle v Krškem. In premožni so tudi. Ljudje pravijo, da postanejo gospod pristav nekoč mestni sodnik. Najimnitnejši mož bodo v mestu.« In tiše je pristavila: »Prav vesela sem, da se je tako naredilo in boš dobro preskrbljena. Tvojega gospoda očeta prav močno skrbi, kaj bo, ako naš gospod baron zatisnejo oči. Nu, če bi gospod vsak večer pogledali skozi okno, bi jim izprehodi gospoda pristava mimo naše hiše morda odprli oči. Hehe! Kot tast bogatega gospoda Koprive jim ne bo treba hoditi s trebuhom za kruhom po svetu. Hehe! Kaj misliš?«

Mariji je stopala rdečica v obraz. Prijela je za kos kokoške pečenke in ugriznila z zdravimi zobmi vanj. Polnih ust je zamomljala:

»Prismojena si, to mislim.«

Vsa ogorčena je Mica izpustila solato in uprla roko z nožem v bok.

»Prismojeno si ti, dekle, da veš! In brez srca si. Ali se ti oče nič ne smilijo, ko bi jim lahko preskrbela lepo življenje na starost, pa jih s svojo neumno ošabnostjo pehaš na stara leta v pomanjkanje in stradanje? Ali ne vidiš, da so našemu gospodu ure štete? In kaj potem? Na koga pa čakaš, če ti pošten, lep in bogat gospod, kakor so gospod pristav, ni po godu?«

Čof! je zletela napol oglodana kost v pomije poleg ognjišča in Marija je skočila kvišku.

»Hudič! Pusti me v miru z onim gizdalinom!«

In vsa žareča v obraz, bliskajočih se oči, je odvihrala iz kuhinje. Že je bila mimo kuhinjskega okna po hodniku proti očetovemu stanovanju. A na pragu se je ustavila. Nemogoče, da bi zdajle pogledala očetu v oči, polne skrbi. Povesila je roko, ki jo je bila že držala na kljuki. Počasi se je obrnila in se vrnila po hodniku ter odšla po stopnicah.

Temno obrobljene, neprespiane, velike črne oči so ji strahotno gorele iz bledega obraza, ko je vsa izmučena stopala za Savo proti Zatonu.

»Hu-u! Kakor sova me je pogledala,« je zagodrnjal pohabljeni stari Cotar, ki je pred svojo raztrgano bajto polagal količke in deščice različnega lesa na solnce. Starec se je brž pokrižal in pozdravil:

»Bog jim daj dober dan, devica!«

Marijine velike oči so strmele mimo njega. Ni mu odzdravila, ker je bila vsa zamišljena.

Strupeno je gledal starec za njo in še enkrat se je pokrižal, preden se je vrnil v bajto.

Marija je nadaljevala pot mimo Savskega pristanišča. Tu so bile ladje privezane na velikih železnih obročih, vdelenih v kamenit nasip. Vse obrežje daleč na okrog je bilo razorano od težkih voz, ki so ladjam dovažali in odvažali blago. Kričanje in kletve težakov, pokanje z biči, škripanje preobloženih voz. Povsod vrvenje, življenje. In vrh vsega jasno septembrsko solnce.

Pod goro stisnjena je stala nad cesto Gašperjeva koč, ob njej vrtec z zelenjavo in cvetjem. Za količasto ograjo je Marija že od daleč opazila Katkino belo peč. Katka je plela na vrtu. Ko je začula korake proti koči, je vstala in zasenčila oči z roko.

»O, Marija!«

Vsa srečna je prihitela prijateljici naproti.

»Kako sem vesela, da si prišla! Kar objela bi te — ko bi se mojih rok ne držala zemlja. Prav močno sem si želela, da govorim s teboj — pa te zagledam. Precej ti moram povedati, sicer se mi še naredi pika na jeziku — haha! Poslušaj: sinoči se je Drejec dogovoril z očetom, da se poročiva že prihodnjo jesen. Da le Drejec postavi primerno kočo tod blizu Krškega, pa se vzameva. Ker oče pravijo: »Najprej štalica, potlej kravica!« Haha! A kaj ti je? Čudno blede si. Ali si bolna?«

Marija se je po sili nasmehnila.

»Nič mi ni. Nekoliko sem utrujena. Zaspana sem.«

»Preveč dela ti nakladajo.«

»Delo si sama nakladam,« je dejala. »Brez dela bi ne vzdržala.«

Katki se je zdelo, da se je Mariji potresel glas. Presenečena ji je pogledala v oči, polne zadržanih solza. Molče je obrisala roke, prišla Marijo okrog pasu in odločila:

»Kar počivat pojdeš. Prinesem ti odejo, pa se uležeš pod jablano zunaj za kočo.«

Marija se ni branila. Šli sta za kočo. Tam pod gozdom za stezo je stala široka nizka jablana. Pod njo je Katka pripravila ležišče in pustila Marijo samo.

Marijino razbolelo občutje se še dolgo ni umirilo. Solza za solzo je zdrknila na belo blazino. Naposled je trdno zaspala.

V poznem popoldnevu se je zbudila. Dvignila se je z občutkom, da ni sama. Ozrla se je — onkraj steze pod gozdom, le nekaj korakov od Marije, je sedel na drevesnem štoru pristav.

Njegove modre oči so strmele v dekletov, od spanja lahko zardeli obraz, ki so mu skuštrani lasje dajali danes poseben čar, žensko milino.

Mariji pa se je zdelo, da jo gleda Kopriva kakor še nikoli! Pokrila bi se in skrila, tako čudno vroč je bil njegov pogled.

Skočila je kvišku.

Tudi pristav je vstal in se ji priklonil.

»Fortuna mi je naklonjena,« je dejal in si položil roko na srce. »Bil sem na izprehodu in v srcu mi je bila samo ena želja. Zavijem tu na stezo pod gradom, in — evo: želja mi je izpolnjena; ugledal sem njih, gospodična Marija, ki sem jih danes zaman iskal pri gospodu baronu in pri gospodu očetu.«

Molče je stala pred njim. Neizrekljivo smešen se ji je zdel v svojem domišljavem zanosu. Gizdalinsko našemljen se je košatil pred njo in krotovičil besede, da so se Mariji tresle ustne v zadržanem smehu.

»Gospodična Marija, počakal sem tu, ker jih moram nekaj vprašati. Ali mi dovolijo, da jim zastavim vprašanje, ki je zame najbolj važno na svetu?«

Zrl je nanjo z nasmehom zmagovalca, ki mu je poraz nemogoč.

Marija je skoraj zoperno občutila živo modrino njegovih smejočih se oči. Njene misli so begale.

Tedaj ji udarijo v uho oddaljeni, zamolkli udarci. Iz kože plane Katka in za trenutek obstoji vsa zbegana zaradi tu-

jega mladega gospoda. Potem potegne Marijo za komolec in ji s strahom v očeh prišepne:

»Ali čuješ? Zopet peljejo eno — ali ne slišiš?«

Razločneje je tolkel turški boben. Vmes je v daljavi naraščal hrup, razdivjani glasovi.

»Čarovnico peljejo,« je dejal pristav, ki je tudi prisluhnil. »Seveda, moja soseda, trgovčevo soprogo. Če jih justifikacija zanima —« kavalirsko je punudil Mariji roko in pokazal na stezo.

Jezno so se zabliskale Marijine oči. Položila je roko Katki okrog pasu.

»Hvala! Tako ostudnih prizorov — —«

Umolknila je, se kratko priklonila in potegnila Katko s seboj proti koči... Po stezi je iz mesta hitel mimo njih — pater Jurij.

»Pater jo je spravil na morišče, zdaj pa hiti, da se bo naslajal ob njenem trpljenju,« je rekla Marija in se postrani ozrla za plahutajočo kuto.

Katka je potegnila prijateljico v kočo in zaprla ter zapahnila vrata. Zagrnila je vsa okna, sedla na klop pri peči in si z obema rokama zatisnila ušesa. Marija je sedla poleg nje. Zunaj je naraščal hrup.

»O, moj Bog, tu je strašno! Zakaj so oče kupili kočo ob tej nesrečni cesti!«

Zunaj divje kričanje, topot konjskih kopit, vmes pošastni udarci velikega bobna.

Marija je vstala s klopi. Njene velike oči so bile z grozo uprte v zagrnjeno okno.

»Ne, ne. Ne smeš je iti gledat! Začarala bi te s pogledom!«

Marija se je zrušila na klop in si zakrila obraz z rokami.

»Uboga, uboga žena!« je šepetala.

V duhu jo je videla, kako je še pred nekaterimi tedni stala v prodajalni, vsa dobrovoljna, rdečelična in stregla ljudem in pomagala možu in tekala vmes v sosedno sobo, kjer so se igrali njeni otročiči.

In danes?

Tam jo peljejo na rabljevem vozu — pol mrtvo — na smrt obsojeno »čarovnico«.

»Drejec je povedal, da so ji pri strogem izpraševanju potrti vse kosti na rokah in nogah,« je šepetala Katka.

»Molči! Molči!« je Marija stisnila pesti.

Hrup zunaj se je oddaljil in naposled popolnoma utihnil. Tedaj je nekdo potrkal na vežna vrata. Dekleti sta se spogledali. V Katkinih očeh divji strah, v Marijinih se je zasvetil oster blesk. Ustne so se ji stisnile in nosnice so ji zadrhtele. Vstala je in pogumno stopila v vežo.

»Kdo je?«

»Mi smo. Odpri vendar!« se je odzval glas starega Gašperja.

Marija je skočila in odrinila zapah.

»Oh, oni so, gospodična Marija! Nu, dobro, da naša Katka ni bila zdajle sama. Vem, da bi strepetala od strahu. He! Jeli?« se je obrnil k hčeri, ki je — še vedno vsa drgetajoča in voščeno bledega obraza stopila iz izbe na prag.

»Na, pij požirek, da si opomoreš!« ji je Drejec, vstopivši za očetom, ponudil čutaro.

»Hoho! Ali so device mislile, da smo biriči?« se je norčeval širokopleči Janez, Drejčev prijatelj.

»Hahaha!« Smeje so vstopili še trije brodniki, sami zastavni fantje, težaki črnikasto zagorelih obrazov in železnih mišic.

»Glej ga!« je Marija zavrnila Janeza. »Zdaj se norčuje iz naju. Kaj bi pa storil, če bi naju res biriči prijeli in odgnali na morišče — a?«

»Ha!« je Janez dvignil široko pest. »Naj le poizkusijo! Kaj praviš, Drejec, za takele »copernice« se pa še postavimo v bran?«

»Ni hudič!« je pritrdil Drejec, objel Katko okrog šibkih ramen in jo pritisnil k sebi, da je zastokala.

Odšli so v izbo in posedli na klop okrog peči in okrog mize. Katka je položila na mizo hleb črnega kruha in nož.

Janez se je zleknil po klopi pod oknom. Marija je stopila za drugimi v izbo in dejala:

»Z Bogom! Moram iti, da pridem v mesto, preden se vrne ona drhal.«

Janez si je položil roke pod glavo in pomežiknil Mariji:

»Z Bogom, draga copernica! Če kdaj rabiš hudiča, da te izvleče iz biričevih pesti — kar pokliči me. Za Janeza so me krstili. Hoho!«

»Hahahaha!« iz šestih raskavih moških grl.

Včasih mu je Marija pokazala jezik, zdaj mu je le požugala s pestjo. Odhitela je.

»Prokleta čedno dekle! Kakor da bi bila vsa ocvrta. Kdo bi si mislil, da iz tega suhega kljuna še kdaj zraste tako lepa devica!« je dejal Janez.

»Hm-m!« je prikimal stari Gašper.

Marija je skoraj tekla proti mestu. Srečavala je ljudi, a nikogar ni pogledala. Ves čas ji je bila nova žrtev ljudske podivjanosti in vraževernosti pred očmi.

Vsa upehana je doma pritekla po stopnicah.

»Kje si bila? Gospod oče so že dvakrat zahtevali, naj te pokličemo,« jo je zadirčno nagovorila baronesa Ivana, ki jo je srečala na hodniku.

Molče jo je Marija premerila, se obrnila in odšla v baronovo spalnico.

Duh po svečah in po kadilu ji je udaril v nos.

»Obhajali so ga —« ji je stisnilo srce.

Okno je bilo odprto. Zagrinjala pri postelji odgrnjena. V naslonjaču je sedela baronica. Iz njenih oči je zadel Marijo pogled, poln prikritega sovraštva, ljubosumja.

Iz kopicе blazin na postelji so Marijo pozdravile velike, vrte baronove oči. Nekaj nasmehu podobnega mu je vztrepetalo preko obraza. Potem je obrnil glavo proti ženi.

»Gospa soproga, prosim, naj gredo vsi ven!«

Zdaj šele je Marija opazila v poltemi na zofi dve naščepirjeni dami, ki sta na migljaj baronice vstali in — Mariji komaj vidno zviška odzdravljaje — odfrfrali iz baronove sobe. Za njimi baronica. Vse tri so vlekle dolge vlečke za seboj. Iz teme poleg zofe se je izluščil zdajci še Valvasorjev najstarejši sin, štirinajstletni Volbenk Vajkart.

»Ti si tu, Volbenk?«

»Da, prišel sem s teto Regino.« In odšel je še on, vznak, klanjaje se, kakor so ga bili naučili jezuitje.

Marija je stopila k baronovi postelji. Baronovo obličje je bilo pepelnato sivo. Tresoča se, koščena roka se je oprijela tople Marijine.

»Položi mi roko na čelo, da bom laže mislil... Marija, to veš, da mi ni več pomoči. Čutim, da prihaja konec. Mirno, Marija! Pusti roko tu — dobro mi de. Sedi! In daj mi še ono roko! Tvoje roke so zdravilne, moja »mater spiritualis«.

Potolažijo mi bolečine. Marija, ali veš, da si mi bila kakor najljubši otrok? Mojemu srcu otrok in moji duši — mati. Uboga Marija! Tvoja duša je kakor luč. Zato boš še mnogo trpela. Ljudje ne ljubijo luči. Bolje se počutijo v temi. Marija, bojim se zate...«

In čez nekaj trenutkov je trepetaje pogladil Marijino roko in nadaljeval svoje misli, kjer so se mu utrgale:

»Ne, ni bilo prav. Morda sem se pregrešil nad teboj, ubogi otrok. Bila si mi — to je morda moj greh — najinteresantnejši objekt na tem lepem božjem svetu. Lahko bi bil vplival na tvojo vzgojo — morda je bila to moja dolžnost, ker sem imel toliko prilike — a nisem hotel. Opazoval sem tvoj razvoj, kakor opazujemo eksperiment v laboratoriju. Čuval sem nad teboj, da tvojemu duhu nihče ni delal sile. Dotikali so se te le najvišji življenjski vrhovi: umetnost, učenost in filozofija bodočega rodu. Sodobnost je prihajala k tebi le od daleč.«

Zopet je umolknil. Obraz se mu je spačil v telesnih bolečinah. Njegovi vroči prsti so tesneje oklenili Marijino roko. Pot mu je stopil na čelo.

Bolečine so ponehale. Bolnik je tiho povzel:

»Moj eksperiment se je posrečil. Tvoj duh je močnejši od mojega. Če bi imela še moja izkustva, moje znanje... — In vendar — nekaj nisem upošteval: tvojega srca. Nisem mislil na to, da boš nekoč trpela kakor vsak drug zemljan in še mnogo bolj nego drugi, ker se boš čutila na svetu osamljeno. Vse vem, Marija. Jasno sem videl vse, kar je šlo skozi tvoje srce.«

Marija je globoko sklonila glavo. Njena roka je vztrepetala v njegovi.

»Čas poteče in — — vse bo dobro. Vse bo dobro, Marija. Samo varuj se patra Jurija!« Bolnik je šepetaje znižal glas:

»Opoldne me je izpovedal in obhajal in sumljivo me je izpraševal o tebi: Izmikal sem se mu. Varuj se ga! Sovraži te. Jasno sem čutil, da te sovraži. Strašna slutnja je v meni — — O, bojim se! — — Marija, daj, da mirno umrem! Odvzemi mi bridkost, da te zapuščam samo na svetu! Marija, ali mi hočeš izpolniti željo — poslednjo mojo željo?«

Marija ni dvignila glave. Ihtenje jo je streslo.

»Marija — — !«

»Da, da. Vse storim, vse, kar želijo.«

Globok vzdih je olajšal bolnikove vrte prsi.

»Daj mi ono pismo, ki leži v mapi na vrhu!«

Marija je vstala in vzela iz mape, ki je ležala na postelji, poleg Valvasorja, zapečateno pismo z naslovom: Mariji Troštovi.

Valvasor je s trepetajočo roko prijel pismo.

»Prečitala boš pismo, ko umrem. V tem pismu je moja želja. Prisezi, da mi izpolniš to poslednjo željo!«

»Prisegam.«

Skrila je pismo v nedrije.

Bolesten nasmeh je zbežal preko bolnikovega obraza. Njegova roka se je iztegnila za njeno. Rahlo jo je stisnil in ves izmučen zaprl oči.

Marija je po prstih odšla.

Ni videla, da so se Valvasorjeve velike oči široko razprle in gledale za njo. Njegovo mrtvaško blede obličje je bilo polno bolesti, one bolesti, ki jo občutimo, če ljubljeni človek odhaja od nas in vemo, da se ne vrne nikdar več.

Tiho je priprla vrata za seboj. Valvasor je zaprl oči in njegova glava je zopet omahnila v blazine. Bolest je izginila z njegovega obraza in nekaj je zasijalo preko njega, nekaj kakor — zmaga.

Bila je zmaga nad samim seboj...

V sprejemnici je Marija javila baronici, da baron spi. Gospa se je vrnila k bolniku.

Zunaj na hodniku se je Marija naslonila ob zid. Kuharica Mica je stopila iz kuhinje

»Nič ne maraj! Božja volja je tako in Bog bo skrbel za nas vse. Glej, danes dopoldne, ko si ti odšla, so prišli gospod pristav in mi izročili zate lep šopek. Pa so gospod baron želeli, naj pridejo gospod pristav k njim. Skoraj celo uro sta se sama razgovarjala. Meni se kar zdi, kaj sta se dogovorila. Gospod pristav so žareli v obraz, ko so prišli od gospoda barona, in so šli naravnost k tvojemu očetu. Kaj praviš? Kaj pomeni vse to? E, dekle moje, stara Mica ni neumna. He! A?«

Mariji je zastajal dih. V njenem obličju ni bilo kaplje krvi. Počasi je odrinila Mico. Orijela se je ograže in odšla po hodniku.

Prihodnji dan je bilo baronovo trpljenje končano. Učenjak Janez Vajkart Valvasor je spoznal veliko skrivnost največjega kemika — našega Stvarnika.

Istega dne — bilo je dne 19. septembra v letu 1693. — le nekaj ur po Valvasorjevi smrti je začul Andrej Trošt v hčerini sobi težak ropot, da so se tla stresla. Odprl je vrata: Marija je ležala nezavestna na tleh.

Ves prestrašen jo je poizkusil dvigniti, a bila je pretežka za starega moža. Zdajci je opazil na tleh pismo z Valvasorjevo pisavo. Spustil je Marijo, pobral pismo, ga poravnal na kolenu in ga prečital... Poslednje sporočilo pokojnega gospodarja! V toplih, pristrčnih besedah se je Valvasor poslovil od svojega »dragega famulusa« ter Mariji razodel svojo zadnjo željo: Izroči naj se čimprej v varstvo pristavu Koprivi, kateremu jo je že oče obljubil za ženo.

Drugega dne proti poldnevu je Marija sedela v svoji sobici. Suho in vroče so strmele njene velike oči skozi odprto okno. Lahno šumljanje savskih valov je prihajalo do nje. Spomnila se je pravljice o grofovski hčeri, ki je skočila z velike skale v Savo, ker ni marala ženina, ki ji ga je oče silil; po njej se je skala imenovala »Jungfernsprung«.

— — In ona? Čemu bi še živela? Grajžar je ne ljubi. Pristav se ji gnusi. Kar je njenemu življenju nudilo vsebino, pa je utonilo z Valvasorjevo smrtjo. Le oče-rednik ji je še ostal, njena dolžnost in hvaležnost do njega... Ali naj ga pusti samega? Zdaj, ko bi mu na starost morala biti v oporo? A za kakšno ceno? Sebe samo naj žrtvuje? Sebe?

Kaj je ona?

Plod velike krivice nad blagim človekom — sad materinega greha... In zdaj kriči greh po zadoščenju. Krivica — pravica... in v sredi med njima je — žrtev.

Tiho je potrkalo na vrata.

Tiho je vstopil — pristav Kopriva in se po vseh pravilih slovesno priklonil. Marija je sklonila glavo.

Njegova trenutna plahost se je brž umaknila zmagoslavni samozavesti. Še enkrat je podrsal z nogo in smehljaje prišel:

»Čestita devica! Z dovoljenjem njihovega gospoda očeta in po naročilu pokojnega gospoda barona sem potrkal na to svetišče —«

Njen pogled mu je za trenutek zaprl sapo — a takoj se je ojunačil in nadaljeval:

— »da položim svojo usodo v roke častivredne device. Naj mi dovolijo vprašanje: Ali jim je blagopokojni gospod baron izročil pismo?«

Marija je burno vstala in se okrenila k oknu.

»Oh, čestita gospodična! Jaz — — jaz — — oh, ali jim ni blagopokojni gospod —«

Zdajci se je zasukala.

— — Nemogoče! Nemogoče! Temu smešnemu gizdalinu naj se vsa izroči? Kako se je klanjal pred njo v praznični živomodri suknji, pošiti z zlatimi našivki, ob boku paradni meč, na glavi velikansko baroko, na rokah rumene rokavice z rumenimi manšetami, na črnih čevljih veliko zlato zaponko... in njegov ženskolepi obraz z živomodrimi očmi... ne, ne!

Ni si obrisala solz, ki so ji visele na trepalnicah.

On pa si je njene solze tolmačil po svoje. Pokleknil je na eno koleno in si položil roko na srce.

»Gospodična Marija, svoje srce in življenje jim polagam k nogam. Saj jim je blagopokojni gospod baron sporočil —«

Prestrašen je planil kvišku — Marija je besno udarila z nogo ob tla in oči so se ji bliskale skozi solze.

»Da, da, da! Prisegla sem, da mu željo izpolnim. A ne morem! Ne morem!«

Iznova je živčno zaihtela in si zakrila obraz.

Pristopil je in jo prijel za roko.

»Gospodična Marija! Prisegli so, da postanejo moja žena — ker to je bila baronova želja. Ali — ali jim je tako težko izpolniti prisego?«

»Ne morem, nočem! Ne ljubim vas!«

Iztrgala mu je roko in hotela zbežati mimo njega. A zastavil ji je pot.

»Naj me poslušajo! Pravijo, da me ne ljubijo? Saj se nisem drznil tega zahtevati od njih. Le to naj mi dovolijo, da jih smem kot svojo spoštovano soprogo sprejeti pod svojo streho. Edina moja želja je, da bi jim smel žrtvovati

svoje življenje in vse, kar imam, da bi smel skrbeti za njih, čestita devica.«

Nestrpno se je okrenila in stopila zopet k oknu. Njegovo zverženo govoričenje ji je bilo neznosno.

— — In vendar... njemu bi bila »sreča« skrbeti zanjo, vse žrtvovati zanjo — in Grajžarju? Ha! Njemu se zdi takšna žrtev pretežka! Umaknil se je pred njo v samostan.

Bridko se je posmehnila. V njej se je dvignila bolečina, jedka in žgoča.

»Takšne žrtve pač nisem vredna,« je odgovorila. »Siro-mašna sem. Ničesar nimam.«

»Ah, gospodična Marija, to naj jih ne skrbi. Dovolj imam za oba. In če bi ničesar ne imel, če bi vse izgubil, kar imam — s tema svojima rokama bi rad delal za njih in no-beno delo bi mi ne bilo pretežko.«

Marija je tesno zasopla.

— — Nobeno delo bi mu ne bilo pretežko.. in onemu? Ha! In ona ga ljubi kljub njegovi veliki sebičnosti! Proč! Proč s to ljubeznijo, ki jo ponižuje! — —

Stisnila je pesti.

— — Matiji dokažem, da tudi meni ni do njega. Ha! Do-kažem mu, da se je zmotil o meni. Dokažem mu! — —

Zamižala je v bolečini.

»Naj me uslišijo, čestita gospodična! Vem, oni so drugačni od vseh drugih. Njim je ljubša smrt nego nasilje. Zato naj me poslušajo: Pri Bogu jim prisegam, da se jih ne dotaknem, dokler mi ne priznajo, da me ljubijo; saj ljubezen pride, ko se me privadijo. Dovolijo naj mi le, da po imenu postanem njihov zaščitnik. Naj me uslišijo! Saj svoje prisege, ki so jo dali umirajočemu gospodu baronu, ne smejo prelomiti!«

— — Boli! — Boli! Da, da, dokažem mu! — —

Njene oči so se široko razprle. Iz megle, skozi solze, se ji je zasvetil Valvasorjev obraz... Velike rjave oči, polne ljubezni in dobrote, so zrle na njo... njegove ustnice so se premikale...

Počasi je položila svojo roko v Koprivovo. Njene oči so še vedno zrle v praznino.

Pokleknil je in ji kleče poljubil roko. Njegova samozavest ni niti za trenutek podvomila o tem, da bi ga Marija ne vzljubila.

Teden dni po Valvasorjevi smrti je Marija Troštova postala pristavova žena — po imenu in pred ljudmi.

Stari Trošt pa je vkljub Koprivovemu protestu sprejel vabilo graškega tiskarnarja in se preselil v Gradec. »Mladi zakonci so najrajši sami,« je dejal. »Zakaj bi počival, dokler mi še gibljejo prsti in imam zdrave oči. Kadar omagam, pridem k vama — na poslednji oddih.«

Nekaj dni po Troštovem odhodu se je preselila iz Krškega tudi Valvasorjeva rodbina: starejši sinovi v jezuitsko šolo, ostali člani rodbine pa k sorodnikom. Tako se je stari kuharici Mici izpolnila želja: prestopila je v službo mlade pristavove gospe in njena sreča bi bila popolna, da ni nekdanj zdravo, zagorelo Marijino lice bledele bolj in bolj.

IX.

Hladna jesenska noč. Močan piš je lomil drevje v Babinem borštu, da je šumelo in bučalo nad mestom kakor morje, kadar se zaganja ob pečine. V višinah so se valili temni oblaki le tu in tam raztrgani od mesečnega svita.

Grajžar je stal pri oknu svoje celice in strmел s pekočimi očmi preko vrtov in streh proti gozdu. Kakor ogenj se je kri pretakala po njegovih žilah in trkala in klicala. Pritisnil je pesti ob senci in šepetal:

»Marija! ... Marija! ...«

Da bi mu veter hladil razpaljeno dušo, si je zaželel, da bi mu mraz segel do mozga, da bi si okopal vroče telo v nočnem hladu.

Že je sezul sandale, jih pobral in se previdno kakor tat splazil iz celice in po hodniku in stopnicah na vrt.

Velik samostanski vrt je bil proti hribu komaj za moža visoko ograjen, proti trgu pa ga je obdajal nekoliko višji zid. Ob tem zidu, ne daleč od stare jablane, je slonela lestev, ki jo je bil vrtnar pozabil tam, ko je obiral jabolka.

Grajžar je dolgo stal med gredicami in strmел v lestev, ki se je v temi jasno ločila od svetlega zidu. Potem se je vzravнал in stopil po peščeni stezi navzdol pa zopet navzgor in vedno hitreje, kakor da bi hotel ubežati samemu sebi ...

Naposled je stal zopet pod jablano pri zidu.

Sedel je na ozko klop poleg lestve in pritisnil pesti ob čelo.

Oster piš je zapiskal okrog samostanskih zidov, se zadrevil po vrtu, majal drevje, sklanjal rože, usipaval cvetove, odnašal listje v divjih vrtincih in trgal opeko, da je ropotala v pločevinaste žlebove.

Grajžar je skočil kvišku. Prijel je lestev in že je bil po njej navzgor in se sklonil čez zid.

Pošev na drugi strani ceste je stala pritlična Koprivova hiša. Troje kamenitih stopnic je vodilo do lepo rezljanih hrastovih hišnih vrat z belim obojem iz rezanega kamna in svetlim tolkačem iz medi. Okna so bila vsa zaprta in temna.

— — Za katerim leži ona? Leži — — o, prokleta! — — v objemu onega gizdalina!

Stisnil je zobe, da so zaškrtali.

Od samostanskega poslopja se je odločila temna senca in postala sredi steze.

»Frater Inocenc!« je pozval strog glas.

Grajžar se je ozrl. Molče je splezal po lestvi navzdol, utonil v temi pod jablano, stopil izpod jablane na stezo in stal pred — gvardijanom.

Mirno je stal. Nobenega strahu ni bilo v njem. Stisnil je ustne, ko je opazil zgoraj na samostanskem oknu svetlo liso — širok, koščen obraz s svetlo brado in svetlimi lasmi... Pater Jurij! — je uganil.

»Kaj pomeni vse to?« je vprašal gvardijan, ki ga je nekaj časa molče motril.

Grajžar je molčal.

»Glede tvojega vedenja so se mi odprle oči.«

Grajžarjev pogled je posmehljivo oplazil široko liso na oknu. Vedel je, kdo je predstojniku »odprl oči«.

Gvardijan je opazil pogled in nevolja ga je pogrela.

»Frater Inocenc! To je moja — admonitio prima.«

Trdo so padle besede. Gvardijan se je okrenil in odšel proti poslopju. Grajžar za njim.

Bilo je o svetem Lukežu in v Krškem je bil velik sejem.

Pred samostansko cerkvijo so se gnetli okoličani, moški v dolgih hlačah iz domačega platna, v modrem ali rdečem telovniku, prepasanem okrog ledja s širokim rdečim pasom. Veliki črni klobuki so delali drug drugemu napotje. Ženske pa so se v gneči bale za dolge konce belih peč, ki so jim

plahutale po hrbtu in se napihovale v vetru.

Na široki kameniti klopi tik samostanskih vrat je sedelo kmetiško dekle bledega, podolgovatega obraza, z orlovsko povešenim nosom in velikimi črnimi očmi — Katka. Strmela je na vrvenje in vmes pogledovala na cerkveni prag. Čakala je na Marijo.

Naposled jo je ugledala. S težavo se je prerila do nje.

»Ali že dolgo čakaš?«

»Ni bilo sile.«

»Gotovo si utrujena.«

»Nisem. Sedela sem na onile klopi. Ampak ti si videti izmučena.«

Marija je le skomignila z rameni. Da je v strašni srčni muki iskala v cerkvi samo njega — Grajžarja, tega Katka ni mogla uganiti, le slutila je, dasi o tem nista nikdar izpregovorili, da je Marija v zakonu nesrečna.

Marija že več nego štirinajst dni ni videla Grajžarja. Njeno hrepenenje se je stopnjevalo do neznosnosti. Živela je le še v mislih nanj. Dolge ure je stala pri oknu in upala, da stopi čez samostanski prag. Vsak dan, včasih po dvakrat, je hodila k maši — a strežniško službo so opravljali drugi fratri. Po kosilu je — ker je bila v pristavovi hiši takšna navada — redno pripravljala menihom posladke, ki jih je dostikrat sama nosila čez cesto v samostan. Upala je, da vidi Grajžarja, a ni ga videla nikdar...

Marija in Katka sta se obrnili proti ograji k izhodu.

Zdajci je Mariji nemirno vztrepetal srce in skrivnostna sila ji je okrenila glavo — za njo je stal on — Grajžar. Od samostanskih vrat se je bil preril k njima proti izhodu malega preddvorja. Gneča med železnimi izhodnimi vrati ga je pritisnila ob Marijo. Čutil je njeno telo ob svojem in kri mu je zavalovila po žilah.

»Marija!« ji je zašepetal na uho, »Marija!« je ponovil in nosnice so mu trepetale, ko je vdihaval vonj njenih las.

Sklonila je glavo. Srečen nasmeh ji je razjasnil obraz. Pozabljeno je bilo vse trpljenje, vse, vse.

Pred izhodom je gneča nekoliko ponehala; vendar je Grajžar stopal tik Marije po trgu.

»Dober dan!« je pozdravil Katko, ki se je ozrla za Marijo.

»Bog daj!«

Bližali so se živinskemu sejmišču, ki je bilo na brodu za Savo in je segalo navzgor na cesto. Gražzar je stopil naprej, da je delal ženskam pot med živino. Tako so prišli v Zaton in do Gašperjeve kočee.

»Pri nas pa še niso bili. Ali gredo pogledat očetov čebelnjak? Oče so ga sami napravili in panje so poslikali — hu! — kako lepo! Tako še oni ne znajo, čeprav so izučeni v taki reči.«

Smehljaje je sprejel prijazno dekletovo vabilo.

Vsi trije so stopili v vrtec in od daleč opazovali, kako so čebele prihajale in odhajale, plazeč se skozi nizke panjeve odprtine.

»Tamle sedita na klop! Prinesem vama nekaj, česar še nista jedla.«

Katka je odšla v kočee in se vrnila z okroglim sadežem in pipcem v rokah.

»Samo tegale še imam. Vsak pol si bosta razdelila. Oče so mi tri prinesli iz Ljubljane. Tam jih dobijo iz južnih krajev. Pri nas ne rastejo.«

»Granatno jabolko,« je prikimal frater Inocenc in prijel sadež ter ga prerezal, da so se pokazala drobna rdeča zrnca. Pogledal je Mariji v oči, ko ji je ponudil polovico.

Marijina mehka, topla roka se je dotaknila njegove.

»Glejte, gvardijan se peljejo in gospod župnik!« je Katka zaklicala in pokazala na koleselj, ki je drdral mimo po cesti.

Gražzarju je padla polovica sadeža iz roke in se zakotalila v travo. Gledal je za vozom. Župnik se je ozrl proti kočee. Gvardijan pa je z dvignjeno glavo gledal nepremično naprej.

»Ali me je videl?« se je frater ustrašil v prvem trenutku.

A takoj se je pomiril in pobral polovico jabolka ter jo ogledal, če se ni umazala.

»Danes dobim svojo admonitio secunda,« je dejal in se posmehnil.

Marija ga je pogledala in — razumela. Nehote se je odmaknila na klopici. On pa jo je postrani pogledal in se zasmejal prisrčno, kakor ga je bila videla le malokdaj:

»Hahaha! Nu, če bo že admonitio, naj jo tudi zaslužim. Pred poldnevom me moji čestiti bratje ne bodo videli.«

Ostal je in proti poldnevu spremil Marijo domov.

»Gospod frater, ali ne grešite proti samostanskim predpisom, če se sami izprehajate z žensko?« ga je podražila.

»Saj sem dejal, da si hočem drugi opomin zaslužiti. Dobim ga itak, to vem.«

Prešerno so se mu zasvetile oči.

Na trgu se je gneča nekoliko polegla, ker se je večina sejmarjev že razšla po gostilnah. Pred samostanskimi vrati je Marija ugledala dva kapucina: trščato postavo patra Jurija in debeluhast trebuh patra Hieronima. Čakala sta, da jima vratar odpre. Marijine oči so se srečale z meglenim pogledom debelega meniha in videla je, kako je p. Hieronim pocukal tovariša za rokav in ga opozoril na mladi par na cesti.

Pater Jurij se je ozrl in pozdravil s sladkim nasmehom in globokim poklonom. Marija je ponosno odzdravila.

»Če pa zdaj ne dobite svojega opomina, rečem, da se je hudič prelevil v angela.«

Grajžar je le skomignil z rameni. Vendar se mu je obraz zresnil in minila ga je vsa prešernost. Zavedel se je, da je drzno in nepotrebno škodoval — ne sebi, to ga ni skrbelo — škodoval je — Mariji.

Spremil jo je do hiše in se poslovil hladno in umerjeno, da so Mariji silile solze v oči, ko je stopila v vežo.

Na svete Lucije dan, še pred dnevnim svitom, je sedel stari Cotar pri mrzlem ognjišču v siromašni izbi in žagal in tesal in rezal, da so trske letele okrog njega. Skrbno je izbiral iz kupa deščic in količkov primerne kose različnega lesa. Izbral pa je zgolj les moškega spola: bor, javor, hrast, gaber, jesen in druge. Bukev je zavrgel, tudi deščico iz lipovine je vrgel pod klop. Devet kosov si je pripravil iz deveterih različnih lesov.

Med ropotanjem z lesom je preslišal trkanje na nizka vrata. Šele ko so se vrata odprla in je ostra burja zanesla pramen snežink v koč, se je ozrl.

Na vratih je stala, zavita v veliko mantiljo, z velikim mufom na rokah, vsa s snegom pokrita ženska postava — gospa Marija Koprivovka, za njo pa — z veliko košaro — široka postava njene kuharice Mice.

»Dobro jutro, Cotar!«

Cotar je samo pokimal. Niti prestal ni z delom.

»Nekaj malega sva vam prinesli, da ne boste lačni za praznike.«

Mica je začela skladati različne dobrote iz košare na klop poleg starca: moko, nekaj suhih klobas, kašo in druge jestvine.

Cotar je prijel konec Marijine mantilje in ga poljubil. A takoj je nadaljeval delo.

»Kaj pa delate?« je vprašala Marija.

Cotar — nobenega odgovora.

»Ali ste gluhi? Gospa vas vprašajo, kaj napravite iz tega?« se je Mica zadržala nanj.

Cotar ni odprl ust.

»Nu, pa z Bogom, Cotar! Jutri po zornici vam prinese Mica še staro suknjo mojega soproga. Topla je, s kozuhovino podložena.«

Cotar je hlastnil po Marijini mantilji in jo poljubil trikrat zaporedoma. In brž je zopet prijel za pipec in rezal, rezal.

Marija in Mica sta se spogledali. Prva je zmajala z glavo, druga je dejala:

»Molči kakor zid. Menda se je zaobljubil. Z Bogom!«

Odprla je vrata. Oster veter je zaplesal po bajti. Ženska krila so zaplahutala in vrata so se hreščaje zaprla.

Cotarjeve bodeče, kalne oči so z grozo strmele na vrata. Potem se je trikrat pokrižal in pljunil trikrat proti vratom. Odložil je delo in spravil vse v kot pod klop.

»Proklete copernice!« je zagodrnjal, »ne boste me premotile, ne. Cotarja že ne, na-a. In če pride sam hudič z vami!«

Zunaj je prvi jutranji svit prodiral skozi temo. Gosta megla je ležala nad Savo in se prelivala po njenih bregovih.

Marija in njena kuharica sta previdno stopali po ozki gazi. Ko sta hoteli zaviti proti trgu navzgor, je stala pred njima visoka moška postava.

»Jezus! Oni so!« je vzkliknila Mica in poljubila fratru Inocencu rokav.

Stopila je v sneg in odbežala po gazi dalje. Sredi ulice se je ozrla:

»Nu, ne bom je čakala, še ozeblina dobim na nogah.«

Marija in Grajžar pa sta še vedno stala drug pred drugim. Njiju oči se niso izpustile.

Potem je potegnila roko iz mufa in mu jo podala. Ustnice so se ji stresle v nervoznem trepetu. Prijel je njeno toplo roko in jo krčevito stisnil.

»Marija! Marija — to življenje je strašno! Zakaj si mi odrezala pot do sebe?«

Izvila mu je roko in povabila glavo.

»Vi ste prvi postavili zid med naju.«

»Ampak ni še bilo prepozno! Vsak dan bi mogel izstopiti iz samostana, saj je še daleč do moje slovesne zaobljube. Ampak ti, Marija, ki imaš tako čudovito jasno dušo, ti si morala vendar videti, kam blodiva! Oh, saj vem, bila si preponosna, da bi mi odprla oči. Jaz pa sem bil slep in sem mislil, da moram žrtvovati ljubezen, da te obvarujem trdega življenja. Mislil sem, da je mir slajši od borbe. Zdaj pa vem, da je mir — smrt. Marija, peklenške muke trpim!«

Pritisnil si je njeno roko ob vroče čelo. Čutil je, kako se vsa trese.

»Zdaj se zavedam, kako raste v meni moč. Nič mi ni do tega, kaj mislijo drugi o meni. Zbadanje patra Jurija, posmeh drugih tovarišev, stroge kazni gvardijanove, njegovo nezaupanje — zdi se mi, da me vse to ne doseže. Le eno me peče, me biča vse dneve, vse noči... Marija!« Stisnil ji je roko, da je zaječala, »Marija, da — da te drugi objema, to je moj pekel!«

Divje so gorele njegove oči v njene.

Marija pa — Marija je občutila zgolj srečo. Skozi solze se mu je nasmehnila, da jo je izpustil in se ozrl po jutranjem mraku: nikogar ni bilo na ulici. Sneg, tišina, megla in mrak okrog njiju.

»In ti se mi smeješ, Marija?«

Dvignila je njegovo roko in si jo pritisnila k vročemu licu.

»Nihče me ne objema. Njegova žena sem le — le po imenu,« je zašepetala.

Odstopil je in jo pogledal v neizmernem presenečenju. Ona pa je pojasnjevala:

»Valvasor se je bal zame. In morala sem mu priseči, da — da se poročim s pristavom. Ampak —«

»Ampak?« — nestrpno ji je bral besede z ust.

»Nisem mogla... Hotela sem — — sem rajši umreti. Pa mi je on prisegel, da — da se me ne dotakne, dokler ga ne bom vzljubila...«

Prijel jo je za roko in si jo pritisnil k ustnam. Potem se je ozrl v njene oči. Tako sta stala dolgo. Vzdrnilo ju je cviljenje vrat. Ozrla sta se: Cotar je pred svojo bajto grabil po snegu. Pogledal je proti njima, se brž vrnil in zaloputnil vrata.

»Moram domov,« je zašepetala.

Izpustil jo je.

»Danes dopoldne pridem k tebi, ako boš sama.«

»Sama.«

Še enkrat se je sklonil v dolgem poljubu nad njeno roko, potem sta šla vsak na svojo stran: Grajžar dalje za Savo, Marija se je obrnila po ulici navzgor proti trgu. Vse je drgetalo v njej.

Ali komaj je stopila izza ogla, ji je noga zastala in skoraj bi bila zakričala: Dva koraka od nje je stal — pater Jurij.

»Za Matijo vohuni,« se je stresla in zbežala mimo njega.

»Kakor slaba vest,« se je posmehnil pater, ko mu poklona niti vrnila ni. Brž je stopil za ogel — po gazi proti Valvasorjevi hiši je zamišljeno stopal menih.

»Aha! Zalotil sem ju!«

Obrnil se je na drugo stran in šel počasi mimo Cotarjeve bajte. Smehljaj mu je poigral okrog ust.

»Gospod! Nekaj bi jim povedal!« je začul za seboj pritaženi glas starega Cotarja. Okrenil se je in stopil za starcem v kočo. Ko je prišel zopet iz nje, so se mu svetile oči v satanskem veselju.

Marija je s strahom pogledovala na veliko stebričasto uro vrh predalne omare v jedilnici. In vračala se je k oknu in stala za zastorom in gledala nepremično na samostanska vrata. Naposled se je zdrznila — Grajžar je stopil na cerkveni prag in prihitel preko ceste.

Odprla mu je sama in ga peljala v sobo.

Pogledal ji je v velike oči in jo privil k sebi, da je zastokala. Molče je pritisnil svoje ustne na njene. Čula sta le drug drugega globoko sopenje.

Potem jo je izpustil in šepetal:

»Videli so naju; zjutraj me je nekdo zatožil gvardijanu. Predstojnik je bil divji. Izrekel mi je admonitio tertia. Zapretil mi je, da dobim ob prihodnjem prestopku »consilium abeundi«.

»Zatožil te je pater Jurij. Srečala sem ga takoj za oglom, kjer sva se ločila.«

»Kača! Moram takoj nazaj. Nadzorujejo vsak moj korak. Utrgal sem se le, ker sem nesel iz rastlinjaka rožo v cerkev. Kdaj se vidiva — ne vem. Paziti moram pred vsem, da tebe ne osumijo, saj veš, da te čaka potem —«

»— sramotilni kamen in bič, vem.«

Solze so ji stopile v oči. A brž jih je obrisala in mu še enkrat ponudila ustne.

X.

Dan pred Božičem.

Ko je Marija stopila zjutraj v jedilnico in postavila zajtrk pred moža, je pristav — kakor vsako jutro — vstal in ji poljubil roko. A nenadoma jo je potegnil k sebi in šepetal:

»Marija! Nečloveško me mučiš. Bodi moja, Marija!«

Z vso silo se mu je izvila in ga pahnila od sebe.

»Ne, tega ne! Prisegel si!«

»Ona prisega je bila nesmiselna. Moja žena si in pravico imam do tebe. Vprašaj duhovnika: greh je, če se mi odrečeš!«

»Greh je, kar ti zahtevaš!« Lica so ji žarela, oči gorele.

»Greh zato, ker te ne ljubim, ker — se mi gnusiš!«

Skočila je k vratom, gibčno kakor mačka, jih odprla in — že je čul, kako se je obrnil ključ v vratih njene spalnice.

Ko so na božični večer vabili zvonovi k polnočnici, je oblekel stari Cotar kožuh, ki mu ga je bila poslala gospa Koprivovka, iz peharja je stresel v žep nekaj pesti pšeničnega zrna, vzel trinožni stolec, ki ga je bil napravil iz deveterega lesa, snel molek s stene in odšel v cerkev k očetom kapucinom.

Tam je postavil stolec za spovednico in pokleknil nanj.

Ljudje so se zgrinjali v cerkev, ki je bila razsvetljena kakor nikdar. V prve klopi, z rdečim suknom pregrnjene, je sedala gospoda: grajski ljudje, sodnikova družina, lepi pristav z mlado ženo, nekaj premožnih trgovcev in za njimi drugi meščani, ki so imeli plačane prostore v cerkvi. Revnejše ljudstvo in okoliški tlačani so stali naokrog.

Stari Cotar se je tresel od razburjenja. Pri povzdigovanju mu je padel molek iz rok, da so debele lesene jagode v največji tišini glasno zaropotale po kamenitih tleh.

Cotar molka ni pobral, ni se sklonil za njim — samo gledal je, gledal s srepimi očmi po cerkvi in prebadal z ostrim pogledom obraze, ki so se obrnili za njegovim ropotanjem... Izmed vseh, ki so se ozrli, si je najbolj zapomnil blede obraz mlade gospe Koprivovke, gospe Koprivovke, ki je vso zimo skrbela zanj — je že vedela zakaj; ki mu je podarila topli kožuh — podkupiti ga je hotela; ki ga je prišla izpraševati, ko je delal stolec — rada bi ga bila zapeljala, da bi izpregovoril med delom — — aj, aj! Zdaj jo je pa spoznal — čarovnico, ki se je med povzdigovanjem ozrla in obrnila obraz od Boga proč proti cerkvenim vratom!

Nu, nu, že dolgo jo je imel na sumu — saj je imela oči velike in črne kakor sova.

Sklonil se je, pobral molek in ga verno prebiral do konca maše.

Komaj pa se je duhovnik obrnil izpred oltarja, je že stari Cotar zgrabil svoj stolec in se, suvaje na desno in levo, preril do vrat, vrgel stolec pod kap in bežal, bežal. Spotoma je jemal iz žepa pšenico in jo trosil vso pot, da bi copernice zamotil s pobiranjem zrnja. Če bi ga dohitele, bi ga strle v najdrobnejši solnčni prah...

Pozno ponoči je Marija še bdela pri oknu, gledala v golo vejevje na vrtu in solza za solzo ji je polzela po bledih licih.

Kaj, če se njenemu možu kdaj posreči, da izvrši svoj naklep?... Stresla se je.

Matije ni videla od onega dne, ko je dobil tretji ukor. Še vedno mu je bil prepovedan vsak izhod iz samostana.

Ko bi že vsaj vedela, kaj je z njim. Ali so ga zaprli? V celico? V ječo? Morda ga mučijo? — Predstavljala si je najhujše.

Noč je bila precej temna, ker luna ni svetila.

Kar ugleda Marija v ozki ulici za vrtno ograjo visoko, temno postavo.

»On!« jo je pretreslo.

Neizmerna sreča je vstala v njej. Umaknila se je za zastor. Opazovala ga je, kako se je vzel čez nizki zid in preril skozi grmovje. Še nekaj divjih srčnih utripov in — stal je pod njenim oknom.

Potrkal je prav tiho.

Ni se ganila.

Še enkrat.

Bala se je, da se ne zbudi sluga, ki je spal zgoraj v podstrešni sobici. Stopila je izza zastora in odprla okno.

»Marija!« je šepetal.

»Lepo te prosim, pojdi!«

»Moral sem te videti. In če bi me bili priklenili, bi se bil iztrgal. Marija, daj mi roko!«

»Ne, ne. Pojdi! Nikdar več ne smeš priti! Nikdar več! Z Bogom!« Stopila je za zastor.

A — že je bil na oknu. Preden se je Marija prav zavedla, je skočil v sobo. Iztegnil je roke in — drgetaje se mu je privila.

»Marija! Marija!« je šepetal med poljubi.

Zaprl je okno in ga zagnil.

Noč za nočjo je prihajal.

Živela sta kakor v sanjah.

Neke noči pa, ko je mlada žena čakala pri oknu, se ji je dozdevalo, da se je za vrtnim zidom premaknila senca. Trepetaje je Marija stala za zastorom. Ko je naposled vendarle Matija stopil izza grmovja, je odprla okno in šepetala:

»Matija! Bojim se, videli te bodo in naju oba mučili.«

Ozrl se je proti cesti, se okrenil, vzel in že je sedel na oknu.

Takrat sta se odločili od druge strani iz teme dve človeški postavi. Marija je odskočila.

»Glej, glej, lepo napreduješ!« je čula gvardijanov strogi glas.

»Gospod frater hodijo po bližnjicah, hehehe!« se je posmehoval pater Jurij.

In še je gvardijan nekaj zaklical, a Marija ga ni razumela. Vsa je drgetala.

Matija je otrpnil. Potem se je vdal. Skočil je z okna, se še enkrat ozrl in mirno stopil do ograje k onima dvema.

Marija je gledala za njim.

Kaj store zdaj z Matijo? Ali ga pahnejo v samostansko ječo? Ali ga razpno na sramotilni križ?

Zaprta je okno in se oblečena vrgla na posteljo. Strah jo je stresal kakor mrzlica — in kes in obup.

Proti jutru se je pomirila.

Ali ni gvardijan napovedal Matiji kot prihodnjo kazen »consilium abeundi«? Spodijo ga iz samostana, oziroma mu svetujejo, naj gre. Nu, Matija ni, da bi ostal pri menihih. Kazen ne bo tako huda.

Ampak — pater Jurij! To je bilo zopet njegovo vohunstvo.

»Tega si privoščim!« je sklenila in nekdanji »divjak« se je oglasil v njej, poln porednih domislekov.

Drugega dne je bila nedelja. Zjutraj je šla z Mico k zornici. Po maši pa je krenila naravnost proti Zatonu h Katki.

Katka je pred kočo z lopato odmetavala sneg in delala jarek, da bi se voda odtekala proti cesti.

»Danes si pa zgodnja!« je pozdravila Marijo.

»Ali imaš kaj gnoja na vrtu?«

»Gnoja? Seveda. Čemu pa ti bo?«

»Psst!«

Marija je pritisnila prst na usta in pošepetala nekaj Katki na uho.

»Haha! Ti si pa res vsa vražja!« se je zasmejala Katka in odšla z lopato v roki s prijateljico na vrt.

Ko so ljudje šli od druge maše, se je Marija vračala s Katko v mesto in stiskala k sebi s cunjjo zavezan lonček. Vso pot je Katka brbljala in se smejala, da jo je silil kašelj.

Doma sta že v veži začuli iz jedilnice moške glasove. Katka je smuknila v kuhinjo.

Marija je prebledela. Biriči? Postavila je lonček v teman kot in za trenutek postala. Potem je stisnila ustne in pogumno odprla vrata v jedilnico.

»Halo, tu je!« je vzkliknil gvardijan. »Naše želje so vas priklicale, ‚mater spiritualis‘.«

Vsa bleda je zrla v smehljajoče se obraze: gvardijan, pater Jurij, njen mož — — ne, nista jo prišla tožit.

»Kje pa si bila?« jo je vprašal mož in ji odvezel muf in mantiljo.

»Pri Katki.«

Njegovo lice se je stemnilo. Ošabno je dejal:

»Ni mi všeč, da hodiš tja. Hči navadnega težaka vendar ni primerna družba za mojo ženo. Vse mesto se zgraža nad tvojim prijateljstvom z njo.«

»Vse mesto?« ga je pogledala v resničnem začudenju. »Kaj briga tuje ljudi moje prijateljstvo?«

»Zelo si naivna. Pomisli vendar, koliko to škoduje mojemu ugledu, ako občuješ z ljudmi, ki so po stanu tako nizko pod nami. Poleg tega je oglar Gašper prevratnik, pol protestant, pol pogan.«

»Ni lepo, da tako govoriš o njem! Saj ga ne poznaš.«

Kopriva se je posmešnil.

»Morda bolje nego ti, čeprav ga še nisem videl. Poznajo ga moji akti.«

»Ovadbe? Gotovo so lažnjive. Gašper je dober človek. Srce ima in pamet in velike svobodne misli.«

»Filozof! Hehe! Kmetiški filozof!« se je rogal pater Jurij.

»Eh, luterski prekucuh je. Njegov oče je bil stiški cistercijan, ki je živel s svojo ljubico in z otrokom — kakor večina drugih patrov — svobodno življenje v stiškem samostanu, dokler ni prišel na vizitacijo sam oglejski patriarh in razgnal lutersko sodrgo. Nu, zdaj veš, kdo je tvoj Gašper: luterska kri patra Celestina.«

»Gašper je modrijan, mislec,« je vztrajala Marija.

»Brezverec je,« je prebil pater Jurij.

»Ni res, čestiti oče. On je svojevrec. Vsi veliki filozofi so bili svojevreci: Budha, Sokrat, Kristus, Mohamed, Spinozza ...«

»In — Gašper! Hehehe!«

Marija je skomignila z rameni.

»Ne rečem, da je tako silen prevratnik človeške družbe, kakor so bili oni. Svojevrec pa je tudi on. Mislec, ki živi strogo po zakonih svoje duše.«

»Aha! Le da se ti zakoni ne ujemajo vselej z obče priznanimi zakoni njegove okolice.«

»Ujemajo se z njegovo potrebo, ki mu jo je zapisal v kri najvišji zakonodajalec — narava.«

»Mater spiritualis, iz vas govori holandski žid Spinozza,« je resno opomnil gvardijan.

»Čestita gospoda, čas je, da nam moja žena postreže še s čim drugim nego z lažno filozofijo. Marija, prosim, poskrbi za dober predjužnik!«

Tistega dne — bil je novega leta dan — je bila pri mestnem sodniku velika gostija. Na kosilo so bili povabljeni vsi gospodje svetovalci. Tudi pristav je dobil vabilo in se mu odzval.

Marija je ostala doma in povabila Katko na kosilo. Pomagali sta stari Mici v kuhinji in napekle so za samostan zavitke z okusnim mesnim nadevom, jih zložile v veliko pekvo in jih polile z gosjo mastjo ter še enkrat popekle.

Nato je Marija pokrila pekvo s pokrovko, jo postavila na leseno ploščo ter jo s ploščo vred sama zanesla čez cesto v samostan. Pod pazduho je stiskala zavezan lonček.

»Hvaljen Jezus! Oh, gospa Koprivovka! Pa kar sami prinesejo!« jo je pozdravil vratar.

»Kar brž naj nesejo tole v kuhinjo na gorko. Ne sme se shladiti, sicer ni dobro. Ploščo naj mi pa takoj vrnejo. Če pridejo kmalu, počakam, drugače pa uidem. Bodo pa po kosilu poslali ploščo s posodo vred nazaj.«

Izročila je vratarju ploščo s pekvo.

»Hehehe! Že tečem,« se je smejal pater in odšklepetal po dolgem hodniku.

Komaj je zaprl za seboj steklena vrata na koncu hodnika, že je Marija skočila — tiho kakor mačka — v govorilnico in skozi njo v drugo siromašno opravljeno sprejemnico ter odprla vrata na stebričast hodnik. Tiho jih je zaprla in se previdno ozrla... Nikogar.

V dveh skokih je bila za oglom in odprla je počasi vrata v refektorij... Prazno.

Že so se vrata zaprla za njo.

Ko je odzvonilo poldne, je Katka še nekoliko počakala, potem je prinesla iz Marijine spalnice majhno, lično uro s tankimi stebriči in krasno cizeliranim pozlačenim nihalom ter jo postavila v prvo sobo na mizo. Nihalo se je zagugalo in ustavilo. Ura ni šla.

Katka je stekla čez trg in potegnila za samostanski zvonec. Dolgo je čakala. Potegnila je še enkrat in zopet čakala.

Naposled so se vrata odprla.

»Gospa Koprivovka prosijo prav lepo, da bi prišli gospod pater Jurij takoj k njim. Ampak takoj, prosijo, ker sicer bo prepozno.«

In odhitela je.

Vratar je zmajal z glavo in zaprl vrata. Kmalu so se zopet odprla in pater Jurij je stopil čez zasneženo cesto.

Katka mu je odprla in ga peljala v jedilnico.

»Gospa pridejo kmalu. Potrli so tole urico, ki so jo za Božič dobili od gospoda v dar. Zdaj pa se bojijo povedati gospodu in njih, gospod pater, prosijo, da jim popravijo uro, še preden se vrnejo gospod z gostije.«

»Tako, tako. Nu, sem mislil, da je kaj hujšega. Kaj pa so počeli z uro, da so jo potrli?«

»Gledali sva kolesje, pa so sunili z nožičkom vanje. In takoj se je ura ustavila.«

»Hm. Naj skoči v samostan in vratar naj ji da zaboječek s finejšim orodjem!«

Katka je nemudoma izpolnila povelje.

Kmalu je bilo razloženo vse kolesje pred patrom na mizi. Potolkel je nekaj — popravil škodo ter uro zopet sestavil — saj je bil nekdaž urarski pomočnik.

Marija ni prišla.

»Menda je gospe slabo od strahu,« je prišepetala Katka patru, ko se je poslovil.

»Aha! Rešpekt pred možem nikdar ne škoduje,« se je smehljajal s svojim večnim smehljajem.

Pri vhodu je vprašal vratarja:

»Ali ste mi vse pojedli?«

»Še smo ti pustili. Na mizi te čaka. Pokril sem, da se ne shladi. Tistile mesni zavitki gospe Marije so izborni.«

Pater Jurij je pokimal in odšel v refektorij. V refektoriju ni bilo nikogar več.

Smehljaje je sedel za mizo, se pokrižal in hitro zmolil kratko molitev. Smehljaje je iztegnil roko nad pekvo gospe Marije in prijel za pokrovko.

Odkril je —

Kakor bi ga gad pičil, je skočil pokonci in treščil pokrovko nazaj.

»Prokleta čarovnica!«

Njegov koščeni obraz je bil spačen od gnusa in strašne jeze. Pahnil je stol od sebe, se zadrevil skozi vrata in jih zaloputnil za seboj.

Glazen tresk z vrati je udušil grohot, ki se je razlegal po zapuščenem refektoriju.

Smeje je skočila Marija izza široke zidane peči in brž smuknila za patrom skozi vrata. Tiho je odprla vrata v govorilnico in jih zopet zaprla, preden se je kdo pokazal na hodniku. Nihče je ni videl, ko je odpahnila samostanska vrata in stopila na cesto.

V refektorij pa je na patrovo kričanje po samostanu pritisnil skoraj ves meniški zbor. Vpričo gvardijana je pater Jurij še enkrat odkril pokrovko: Črvi in ostudni deževniki so lezli po jedi ... zadišalo je po gnoju ...

»Fej!«

»Joj!«

»Hudičevo delo!«

»Čarovnija!«

Kričali so vsi vprek. Le gvardijan je molčal. Pater Jurij je pokrtil pekvo.

»Čarovnija, da. Molil sem preko jedi, zato je čarovniška moč prenehala. Vi pa niste molili preko te jedi, ker je prišla šele koncem kosila vroča na mizo. Molimo, bratje, da vam jed ne bo škodovala!«

In pokleknil je poleg mize in vsi menihi za njim — le gvardijan je stal in zrl temno predse.

Nekoliko pozneje, po adoraciji — češčenju, ki so ga menihi opravili skupno kakor vedno — je gvardijan ustavil patra Jurija na hodniku.

Jurijevo lice se ni več smehljalo, ko je pogledal gvardijanu v stroge oči.

»Čuj, brat!« je gvardijan položil roko na patrovo ramo.

»Poznaš me in veš, da nisem naklonjen takim norčijam. Čemu si to uprizoril?«

Gvardijanov glas je preteče narastel.

»Norčije? — — In jaz uprizoril?« se je začudil pater Jurij. »Ne razumem.«

»Ali moreš priseči, da nisi vedel, kaj je pod pokrovko, dokler je nisi prvikrat vzdignil?«

Brez pomisleka in razjarjen zaradi neupravičenega suma je pater dvignil prste:

»Prisegam!«

»Hm!«

Gvardijan si je pogladil osivelo brado. Zmajal je z glavo in se zagledal v arkade na nasprotni strani dvorišča.

»Pokličí vratarja!« je dejal postrani.

Vratar je kmalu stal pred njim.

»Kdo je prinesel ono jed?«

»Gospa Koprivovka sama.«

»Kdo jo je sprejel iz njenih rok?«

»Jaz. Nesel sem jo takoj v kuhinjo. Ko sem se vrnil z leseno ploščo, je gospa že odšla.

»Kje pa je prej čakala?«

»Na hodniku pri vhodu.«

Gvardijan je nekaj časa molče gledal na svoje sandale. Potem je dvignil glavo.

»Že dobro. Le pojdi zdaj!«

Pomignil je patru Juriju in ga peljal v refektorij. Refektorij — velika preprosto pobeljena nizka soba z dolgo mizo in stoli po sredi, z veliko pečjo v kotu in s črnim križem na steni — je bil že pospravljen. Gvardijan se je ozrl po sobi, stopil naravnost k peči, pogledal za njo in pokimal.

»Tu — poglej,« je velel in pokazal za peč.

Pater Jurij je pristopil, pogledal in se sklonil —

Pobral je lonček, cunjo in vrvico in vprašaje pogledal gvardijana.

»Ali zdaj še veruješ v čarovnijo?« se je nasmehnil gvardijan.

Patrove oči so se lokavo zasvetile.

»To še ni dokaz njene nedolžnosti.«

»Poduhaj vendar lonček! Po gnoju diši, kakor oni črvi!«

»Kdo pa mi jamči, da lonček ni prišel že pozneje sem? Saj nisem stražil v refektoriju, odkar se je to zgodilo.«

Na gvardijanovem čelu se je zgrnil oblak.

»Ne bodi bedast! Zadeva je vendar jasna kakor beli dan.«

»Ni jasna. Kako pa je gospa prišla in odšla?«

»Skozi govorilnico vendar!«

Pater Jurij ni vzdržal gvardijanovega pogleda.

»To je nemogoče. Tako hitro bi se ne bila mogla razgledati po samostanu. Gospe ne morejo biti znani notranji samostanski prostori. Ženska še ni prestopila naše klavzure. Gospa gotovo ne ve, kje leži naš refektorij.«

Gvardijan je dvignil ramena:

»Pozabil si na fratra Inocenca.«

Pater je stisnil ustne in pomolčal. Potem prisiljeno prijazno:

»Pater gvardijan so vnet zagovornik naše mater spiritualis.«

Gvardijanove oči so se zabliskale. Jeza mu je pognala temno rdečico v obraz.

»Brat! Naj pazi na svoj jezik! Upam, da ima on istotoliko hvaležnosti do gospe, kakor jaz.«

»Hvaležnosti? Čemu? Vse, kar je storila za samostan, je storila zaradi — fratra Inocenca. Ona je — ona je sramota za naš samostan. Sramota je. In naša sveta dolžnost je, da jo kaznujemo za njeno bogokletno početje. Norčevala se je iz nas, duhovnikov. Ali ne zasluži kazni že zato? Prestopila je našo klavzuro! Ali ne spada v ječo zaradi tega? In — ali se niso sami prepričali, da je našega fratra popolnoma omrežila? Povedal sem jim že, da sem z našega podstrešja opazoval, kako je frater noč za nočjo lezel skozi njeno okno. Prešuštnica je! Zakonolomna žena! In oni, pater gvardijan, jo zagovarjajo?«

»Kar delam, delam po svoji vesti. Čast našega samostana zahteva, da molčimo o onih fratrovih nočnih obiskih. Kadar sleče kuto in neha biti član naše družbe — potem — če ti tvoje trdo srce to narekuje — potem stori, kar misliš, da moraš storiti. Ali —« gvardijan je dvignil roko in povzdignil glas, da je odmevalo po praznem refektoriju »— naše duhovniško poslanstvo, ki nam ga je Kristus izročil, ni

sovraštvo, ni maščevanje, ni grešnikova kazen — naše poslanstvo je čista krščanska ljubezen, je odpuščanje.«

»Uklonim se želji patra gvardijana in ignoriram razmerje Koprivovke do fratra. Kar pa je danes storila našemu samostanu, ni več mogoče zakriti. Njena drznost vpije do neba. Ves samostan se je prepričal o njenem početju. In zdajle so se bratje že razšli na obiske po mestu. Vem, da vesti o tem škandalu ni več mogoče zatreti. Zato prosim, da mi pater gvardijan dovolijo, da storim, kar je moja dolžnost.«

Gvardijan je povesil glavo. Obrnil se je, stopil molče k oknu in se zazrl na vrt.

Pater Jurij je dolgo čakal. Potem:

»Pater gvardijan — —«

»Pojdi!« je odrezal gvardijan tako rezko in preteče, da je pater v prihodnjem trenutku stal sam zunaj refektorija.

Pol ure pozneje je potrkal z velikim medenim tolkačem na hišna vrata starega sodnika Kovačiča.

XI.

V svoji celici je frater Inocenc sedel že ves dan pri mizici in razmišljal o najbližnji bodočnosti. Prav nič ni dvomil, da mu izrečejo »consilium abeundi«. — — Dobro. Če mi ga pa ne izrečejo, pojdem sam. In Marija? Proč od nje? — —

Stresel se je in stisnil glavo z obema rokama.

Po hodniku je nastal hrup: tekanje, razburjeni glasovi — glas patra Jurija preko vseh.

Vstal je in pogledal na vrata. A zamahnil je z roko. — — Kaj ga še brigajo samostanske zadeve. Sicer pa mu je gvardijan zapovedal ostati ves dan v celici.

Do večera je čakal, da odločijo njegovo usodo. A nihče se ni zmenil zanj. Dobil je vrč mleka in kruh, potem je ostal sam.

D drugega dne že zgodaj zjutraj ga je debeli pater Hieronim poklical k gvardijanu.

Gvardijan ga je stoje pričakoval.

Nekaj trenutkov sta si stala iz oči v oči. Pater Hieronim je odšel.

Nato je gvardijan izpregovoril — ne strogo in trdo, kakor je Grajžar pričakoval — izpregovoril je mehko in z ubitim glasom, kakor da ga tare notranja bolest:

»Izrekam ti ‚consilium abeundi‘. Hodi z Bogom!«
Grajžar se je priklonil in obrnil. Že je bil pri vratih.
»Stoj!«

In ko se je okrenil, je opazil v gvardijanovih vlažnih očeh veliko usmiljenje.

»Brat v Kristusu! Bog je naložil na tvoje rame veliko trpljenje. Nosi ga vdano in sprejmi ga kot pokoro za svoj veliki greh!«

»Trpljenje?« je zmajal Grajžar z glavo. »Odhod iz teh zidov zame ni trpljenje. Potreba mi je.«

»Vem. Toda tega nisem mislil. Ker se mi zdi, da te bo strašno zadelo in nočem, da se drugim izdaš, kadar ti povedo grozno novico, ti jo rajši zdaj sam povem. Sinoči so zaprli gospo Marijo Koprivovko na obtožbo patra Jurija kot — čarovnico...«

Nobenega glasu ni bilo iz Grajžarjevega grla. Zaprl je oči in se za trenutek naslonil na vrata. Kolena so se mu pošibila. Gvardijan se je ustrašil njegovega strahotno bledega obraza. Že je pristopil, tedaj je Grajžar prijel za kljuko in počasi odšel skozi vrata.

Nekaj minut kasneje je stopil iz samostana v svoji nekdanji, nekoliko ponošeni meščanski obleki s hlačami do kolen, s širokokrilno rjavo suknjo, spredaj čipkasto kravato, ob boku kratek meščanski meč, obrit in z velikim črnim klobukom na glavi.

Mahnil jo je naravnost na hrib proti krški graščini. Ni videl patra Jurija, ki je bil stopil izza cerkvenih vrat, pa se je zopet umaknil za nje, ko je opazil Grajžarja. Za trenutek je izginil večni smehlaj s patrovega obraza. Nekaj — kakor strah — je bilo v njegovih očeh, ko je zrl za umetnikom... Krinka je padla, a takoj mu je bila zopet na obličju.

Smehljaje je pater Jurij prekoračil cesto in potrkal na Koprivova vežna vrata. S strahom in mržnjo v očeh mu je odprla, vsa objokana, stara Mica in mu pokazala gospodova vrata.

Pristav je planil, ko je zagledal prišleca. Rdeče obrobjenih, sršočih oči mu je stal nasproti. Sleherna mišica v njem je trepetala od jeze in sovraštva. Nehote mu je roka segla po meču.

Kapucin se je sladko smehljajal.

»Vem, da so hudi name, gospod pristav. A storil sem le svojo dolžnost. Njihova duša je ranjena. Prišel sem, da rano zacelim. Prosim, naj gredo z menoj!«

Tako samozavesten je bil patrov nastop, da je pristav šel brez ugovora za njim.

Vstopila sta v jedilnico.

Pater Jurij je stopil naravnost k oknu, ki je ležalo proti vrtu, ga odprl in molče, z iztegnjeno roko pokazal na vrt. Njegov trdi pogled je prisilil mladega moža, da je pristopil in se sklonil skozi okno.

Patrov iztegnjeni kazalec se je počasi zazibal v smeri od vrtnega zidu proti sosednemu oknu — oknu Marijine spalnice.

Pristav je prebledel. Njegove razprte modre oči so z grozo strmele na sledove moških stopinj, ki so vodili po snegu od ograje do razteptanega mesta pod oknom njegove žene.

Tiho so prihajale besede preko smehljajočih se patrovih usten:

»Čarovnica je dobivala nočne obiske.«

Kopriva se je vzravnal.

»Ni res! Ne more biti res!«

Pater je dvignil tri prste.

»Pri Bogu prisegam, da sem ga sam videl.«

»Koga? Kdo je bil?«

Pater Jurij je dvignil ramena:

»Noč je zakrivala greh in grešnika.«

»Da, da. Zame je smrt najboljša rešiteljica. O, da bi že bilo vse končano!«

Marija je v kožuh zavita čepela na slami v kotu svoje tesne ječe. Zunaj je pojema dan. Vedno medlejša svetloba je prihajala skozi lino visoko pod stropom. Mlada žena se je tesneje zavila v kožuh. Mraz jo je stresel. Spomnila se je one mrzle ječe v ljubljanskem vicedomskem stolpu, ječe, ki jo je bila delila z Grajžarjem.

Grajžar!

Nekdaj je pričakovala, da jo popelje njegova ljubezen v nebesa na zemlji.

In zdaj?

Zdaj se že zapirajo za njo življenjska vrata in namesto onega, ki ga ljubi, ji smrt ponuja roko.

Njena zreła duša je videla in pretrpela vsa pota svoje nesrečne ljubezni. Videla je sebe zasramovano, opljuvano, javno privezano na »pranger«, izgnano z bičem iz mesta; njega pa na sramotni križ pritrjenega, do krvi bičanega... Ali bi se njegova ljubezen ne ohladila, ne izpremenila v — mržnjo?

Ne, ne, tega ne! Rajši smrt!

Skozi odprto lino so prihajali zategli glasovi žalostne melodije — violine!

Violina! Matija!

On, da, da. To je on. Njegova pesem je to, njegova najljubša pesem, ki jo je tolikokrat igral pri Valvasorju:

Stoji, stoji jablan,
aj jablan zelena,
spodaj leži senčica,
aj senčica hladna...
Aj senčica hladna...

... Narodna pesem o bolnem pobiču in ptici ...

Noč za nočjo se je oglašala Matijeva violina iz gozda nad stolpom. Violina je jokala in tolažila, prosila in molila. V tihih zimskih nočeh so se razlegali v srce segajoči glasovi nad spečim mestecem, da so se budili ljudje, se križali in šepetali molitve pod odejami.

»Hudiču so vzeli družico, pa se joče za njo,« je dejal stari ječar svoji ženi in si pokrila ušesa z blazino.

Matija pa je sviral in sviral. Prenehal je šele, ko so mu prsti odmrli zaradi mraza.

Nekega večera, ko je spravil violino, se je splazil pod gozdom proti Zatonu. A komaj je napravil nekaj korakov, je stala pred njim temna postava. Že je prijel za meč.

»Jaz sem — gvardijan,« je zašepetal glas.

»Oni?... Oni?«

Stopila sta izza grmovja in Grajžar je v luninem svitu res spoznal gvardijana. Starček je prijel Grajžarjevo roko in jo močno stisnil.

»Grajžar! Rešiti jo moramo! Ona ne sme umreti. Nedolžna je. Ali verujete, da je nedolžna?«

Grajžar ni odgovoril. Le njegovi prsti so se krčevito oklenili starčevih.

»Poslušajte, Grajžar!« se je gvardijan sklonil k Grajžarjevemu ušesu in šepetaje nekaj razlagal.

»Premalo nas bo,« je mladi mož odkimal.

Še sta se šepetaje dogovarjala o tem in onem. Naposled se je gvardijan poslovil in izginil v temi. Grajžar je nadaljeval pot proti Zatonu. Njegov obup se je zopet umikal upanju.

Še noben čarovniški proces se ni tako zavlekel kakor oni gospe Marije Koprivovke. Že tretji mesec je bila v ječi. Zaslilišali so veliko število prič in dognali mnogo njenih »copernij«. Glavni priči njenih grehov sta bila pater Jurij in stari Cotar.

Pater Jurij je izpovedal, kako jo je opazoval v Valvasorjevi hiši, ko je čarala v učenjakovi delavnici. Bil je nekoč priča, ko je Marija iz zaprte knjige brala in narekovala Valvasorju citat, ki ga je potreboval. Potem so pregledali oni odstavek, bil je od besede do besede točen — seveda, ker ji ga je hudič prišepetaval. In pater je povedal, kako se je Marija branila sveti Devici posvečenega cvetja — »gotovo je njenemu ljubimcu, hudiču, cvetje smrdelo«.

In še je izpovedal pobožni mož, kako je pošiljala v samostan posladke, »a vselej tako, da so prišli na mizo po blagoslovni molitvi... Saj je znano, da se hudič boji blagoslova«. Naposled je še navedel, kako se je nekoč jed izpremenila v gnoj in črve, ker slučajno ni molil nad njo.

Druga priča, ki jo je silno obremenila, je bil stari Cotar. On je pripovedoval staremu sodniku Kovačiču in njegovemu pristavu, kako je čaravnica hodila okrog njega, ko je delal čudodelni stolček — kajpak, da bi ga zmotila! — in kako jo je pri polnočnici izmed vseh spoznal, ker se je pri povzdigovanju ozrla na cerkvena vrata. Opazil jo je tudi, kako se je objemala s samim hudičem, ki jo je v menihovi podobi čakal v temi za Savo.

»Hudičeva priležnica je bila,« je s povzdignjenim, hreščočim glasom končal stavec. »In prav je, da umre, da se ne rodi hudič iz njenega grešnega telesa.«

Sodnik je na to obtožbo odredil, da preišče obsojenko izvedena ženska. In babica je dognala, da je Marija — noseča v tretjem mesecu.

Tedaj je sodnik pogledal svojega pristava, ki je, sedeč poleg njega, prebledel, vstal in zopet sedel. Sklonil se je k mlademu možu in ga šepetaje vprašal:

»Ali priznajo plod, gospod pristav?«

Lepi pristav je stisnjenih usten strmel predse... Če pritrdim, jo izpuste iz ječe, dokler ne porodi — rešim jo lahko, prilike bi bilo dovolj — ušla bi jim... Ne, ne. Spečala se je z drugim, z drugim, ki ga je ljubila... zato sem se ji gnusil! —

»Ne,« je dvignil glavo, »starec je govoril resnico: plod je iz hudičevega semena.« Stisnjene oči so mu gorele kakor mačku.

Stari sodnik je počasi prikimal.

Krško je imelo zopet senzacijo: iz Ljubljane je dospel krvni sodnik z vsem spremstvom, dvema prisednikoma, pisarjem in krvnikom ter krvniškimi pomočniki.

Sodna dvorana v mestnem stolpu nad lopo je oživila. Krvosodni dvor s cesarskim sodnikom Janezom Jurijem Hočevarjem na čelu in malone vsi meščani kot gledalci so napolnili dvorano. A vsi, ki so prisostvovali sodni obravnavi, so bili ene misli: takšne čarovnice še niso videli!

Že njena zunanost je napravila čudovit vtis: v temni obleki, visoka in sloka, prozorno bledega obraza, z lasmi kakor gavran črnimi, je ponosno vzravnana stala pred sodnim dvorom.

Kakor že prej pri različnih zasliševanjih, je tudi tu vse priznala, česar koli so jo dolžili: da je čarala že pri Valvasorju... da ji je hudič pomagal... da je pošiljala začarane jedi v samostan... da nosi pod srcem hudičevo seme... da se je shajala z ljubčkom-hudičem vsako noč na »Jungfernsprungu«... da je jahala tja in nazaj na metli skozi dimnik... da je delala točo iz peska in jutranje rose... da je ponoči izgrebala mrličje, cvrla njih mast in žgala njihove kosti, da jih je porabljala za čarovniško mazilo...

Vse, vse je priznala, karkoli jo je vprašal krvni sodnik. Torture — »strogega izpraševanja« — niso uporabili pri

njenem zasliševanju — čemu? Saj je vse priznala s čudnim nasmehom na bledem obrazu.

Le eden je bil v vsej natlačeno polni dvorani, ki je razumel ta nasmeh, to žalostno cinično roganje, v kotu pri oknu je stal Grajžar, za pol glave višji od onih, ki so se gnetli pred njim.

Zrl je od strani nepremično v njene oči.

»Saj mora, mora čutiti mojo navzočnost!«

In res jo je čutila. Počasi je obrnila glavo in pogledala — naravnost v njegove oči.

Za trenutek se je zamajala, da jo je prijel birič, ki je stal za njo. A takoj se je osvestila. Nasmeh, poln miline, se ji je razlil po obrazu, ko je zopet in zopet dvignila oči v ono smer, kjer je stal Matija.

Za potek sodne obravnave se ni večanimala. Tudi za razsodbo ne. Stala je in gledala v kot k oknu, dokler je niso odvedli iz dvorane — obsojene na smrt.

Stopajoča med stražniki proti ječi ni videla, ni slišala drhali, ki jo je spremljala kriče, pljuvaje, metaje kamenje vanjo. Videla je samo njega, ki si je brezobzirno suvaje na desno in levo delal pot med množico, dokler ni vseh prehitel in se postavil pri gorenjem stolpu tik železnih vrat, skozi katera so peljali Marijo v ječo.

In ko je prišla do njega, se je sklonil in dejal:

»Rešim te, Marija, zaupaj!«

Nasmehnila se mu je in se za trenutek, ko je šla mimo, naslonila ob njega. Birič, ki je mislil, da omahuje, jo je prijel za ramo in jo pahnil čez prag v stolp.

— — Kako me rešiš, ubožec! Saj vem, da zame ni rešitve...

Smilil se ji je neizmerno. Ali je ni bilo strah pred smrtjo? Smrt? Ne, ni se je bala. Želela si jo je čimprej. Čimprej, da ji ne iztrgajo otroka — kaj bi nebogljenec brez matere!

»Skupno umreva in nobene bolečine ne boš čutil,« je govorila otroku v svojem telesu.

XII.

Nad krškim mestecem je ležalo nekaj težkega, temnega.

»Kakor mora,« je dejal stari Gašper.

Strah in sovraštvo in zahrbtnost in brezsrčnost so se širili med meščani. Še je bival v Krškem krvosodni dvor — že več nego mesec dni. Za Marijo so bile še štiri meščanke obsojene zaradi čarovništva. Sodne obravnave proti njim so se vršile na vicedomovo povelje zaporedoma, da sodni stroški niso preveč narasli. Vse štiri žrtve sovraštva, osvete in ljudske vraževernosti so obsodili na smrt.

Marsikomu je srce umiralo od groze in žalosti. A živeli so v mestu tudi ljudje, ki jim je bila groza in žalost someščanov le naslada. Zamudili niso nobene sodne obravnave, naslajali so se ob trpljenju nedolžnih žrtev, poslušali njih pretresujoče krike, če jim je rabelj ob »strogem izpraševanju« trl kosti, trgal sklepe, jim cvrl meso in rezal jermene iz kože. Z glasnimi klici so sramotili čarovnice in zahtevali njihovo smrt... V ljudeh je prežala krvoločna zver — saj so bili pravi otroci svoje dobe. Podivjana tolpa je nestrpno pričakovala izvršitve smrtne obsodbe krških čarovnic.

Nemirno je Marija blodila po ječi. Zopet in zopet so se njene misli vračale k Matiji... »Rešim te, Marija, zaupaj!«

Upanje je rastlo v njej, volja do življenja. A bližala se je — smrt.

V vratih so zarožljali ključi, tečaji so zacvilili in med vrati je stal — pater Jurij.

Vstopil je in ječar je zaprl vrata.

»Hvaljen Jezus!« je pozdravil menih.

Ni mu odgovorila. Sedla je na klop ob steni, pobrala kožuh s slame v kotu in si zakrila z njim telo. Za trenutek se ji je stisnilo srce v obupu — uganila je, kaj pomeni ta obisk. A z globokim vzdihom si je odvalila tesnobo s srca. Z zaničljivim posmehom je zavrnila patrov sladko prijazen pogled.

»Božja previdnost me je izbrala, da ti olajšam zadnje ure, nesrečnica. Očisti svojo dušo, da pojdeš laže pred stol najvišjega sodnika.«

Pogledala ga je, da je povetil oči.

»Častiti oče so pri sodni obravnavi čuli vse moje grehe. Če me spomnijo še kakšnega, ne bom ga tajila.«

Predobro je čutil zasmeh v njenih besedah. Rdečica mu je vstajala v koščeno lice, a še se je sladko smehljal.

»Priznala si svoje grehe, a pokesala se jih še nisi.«

»Oh, seveda se jih kesam. Žal mi je, da sem čarala s hudičevo pomočjo, žal, da sem jahala na metli skozi dimnik, da sem izgrebala mrliče — za vse mi je žal.«

Povesil je oči pred njenim žareče zasmehljivim pogledom. Smehljaj je izginil z njegovega obraza. Posinel je od jeze in sovraštva.

»In kesaš se, da si zapeljala svojega ljubčka — meniha v greh?«

»Zapeljala? Ali smemo govoriti o zapeljevanju med dvema, ki se ljubita?«

»Nisem prišel, da bi se prerekal s teboj, nesrečnica. Prišel sem, da se mi izpoveš in pripraviš svojo dušo na zadnjo uro, ki je blizu.«

Marija je pomolčala, potem je dejala s trdim glasom:

»Izpovedala sem se in moja duša je pripravljena. Če pa njih, gospod oče, teži vest za ono, kar so mi storili, jim povem, da jim odpuščam. Želim, da bi bila njihova smrt tako lahka, kakor bo moja.«

Pogledal jo je, da ji je mraz zagomazel po hrbtu.

»Vidim, da si danes še zakrknjena. Morda ti smrtni strah omehča dušo. Jutri zjutraj, preden te odvedejo na morišče, pridem še enkrat.«

Potrkal je na vrata. Tečaji so zaškripali, temna kuta je zaplahutala in ječar je zopet zaklenil vrata.

— — Jutri zjutraj!

Marija je nepremično obsedela na klopi in strmela pred se. Kožuh ji je zdrknil z naročja na tla.

— — Jutri zjutraj!

V poznem popoldnevu so zopet zarožljali ključi v vratih. Marija se ni ozrla, ko so vrata zacvilila. Čemu jo motijo v njenih zadnjih urah!

Vrata so se zaprla.

Marija je čutila, da nekdo stoji v poltemi. Počasi se je okrenila: menih-gvardijan.

»Velečastiti!« je zašepetala.

Gvardijan je pristopil korak bliže.

»Gospa Marija, ne bodite nevoljni, da sem prišel!«

Stresla je z glavo.

»Prišli so, da me tolažijo — vem. A jaz sem popolnoma mirna. Vem, da moram čez nekaj ur umreti, a nobene solze nisem potočila. Mislim, da je tudi ne bom, mislim, da je sploh ni v mojih očeh... Prosim!«

Pokazala je na klop poleg sebe. Starec je prisedel, se oprl s komolcem na koleno in si podprl glavo, ki mu je klonila k tlom. Dolgo je molčal, potem je dejal tiho: »Motite se, gospa. Nisem prišel, da vas tolažim. Prišel sem, da — vi potolažite mene.«

Pogledala ga je; on pa ni dvignil glave.

Razumela je in glasno mu je razodela svoje misli:

»Uboga, plemenita duša! Trpi, ker ne more preprečiti zločinov hudobneža in ker se zaman bori proti ogromni množici bedakov.«

Težak vzdih iz njegovih prsi ji je povedal, da se ni motila.

»To je groza! Kaj naj storim, da odprem ljudem oči? Marija! Tako mladi ste še in —«

»Mlada? Ali sem bila sploh kdaj mlada?«

Prestrašeno so jo pogledale njegove stare oči.

»Razumem vas, Marija. Zgodaj, prezgodaj ste duševno dozoreli. Vaš duh se vzpenja visoko. Vzpenja se nad vse, ki ste jih spoznali. Po duhu se vam zdimo vsi otročji, nerazviti. Vem, za stoletja ste pred nami. Premnogokrat sem to občutil. Že rajni Valvasor je rasel v prihodnjo generacijo, vi pa — ne vem, kdaj vas doseže človeštvo, mater spiritualis.«

»To je moje prekletstvo: Vedno sama.« Čez nekaj trenutkov je povzela: »Ni vredno, da si delajo težko srce zaradi mene. Ne bojim se smrti. Prav za prav mi je v teh razmerah edina rešitev, to sem že davno spoznala. V poslednjem času, seveda —« zardela je, pobrala kožuh in ga potegnila nase.

Starec jo je razumel... V njej je rastlo novo življenje, otrok, ki je zahteval mater, zahteval življenje... Silno se mu je zasmilila.

»Priporočite se Bogu, Marija! On vas bo ščitil.«

Pogledala ga je z velikimi očmi in se nasmehnila kakor nebogljenemu otroku. Potem je odkimala in dejala preprosto:

»Iz Njega sem in Vanj se povrnem. Nam vsem je tako določeno.«

Umaknil je oči in se zagledal v slamnato ležišče. Počasi je prikimal. Čutil je, kako se mu je duša široko odprla. Zaslutil je vso veličino njenega duha. Čemu je on potem tu?

Vstal je in položil tresoč se desnico na njeno glavo ter ji pogledal še enkrat globoko v oči.

»Blagor vam, Marija! Vaš Bog je velik. Zato je vaš duh zmagal nad telesom.«

Dvignil je desnico in blagoslovil obsojenko. O svojem načrtu za njeno rešitev ni črhnil nobene besedice. Čemu bi jo vznemirjal že naprej?

Odšel je.

Čuden mir je bil v Marijini duši. Legla je na slamo in se zazrla v svetlo lino pod stropom. Čula je, kako se je gvardijan pred vrati mrmraje dolgo razgovarjal z ječarjem. Zatisnila je oči in takoj zaspala.

A izmučeno dušo so objele strašne sanje... Biriči — pater Jurij — krvnik — morišče — smrtni kriki nedolžnih žrtev... Vsa trepetajoča se je zbudila.

Divji hrup pred stolpom.

»Joj, mrtev!«

»Teci po padarja!«

»Kaj bi padar! Saj slišiš, da je mrtev.«

Marija se je vzravnala na slamnatem ležišču, si poravnala lase z obraza in — se zavedla: spala je le nekaj minut in vse so bile le strašne sanje. V ječo je legal mrak. A kaj naj pomeni ta hrup pred ječo?

Poslušala je. Nekdo je kričal zunaj:

»Kaj pa je s stražnikoma?«

»Mrtva oba.«

»In pristav Kopriva?«

»Mrtvega nesejo tamle, glej!«

»Le kaj ga je prineslo sem baš ob tej uri?«

»Morda se je hotel posloviti od žene-čarovnice.«

»In kdo ga je?«

»Eden izmed hudičev, ki so naskočili ječo.«

»Pa kam so izginili? Ali si jih videl?«

»Videl. Proti gozdu so pobegnili. Dva sta obležala, pa so jih odvedli s seboj. Poznajo se krvavi sledovi.«

»Ali so bili pravi hudiči?«

»Kakšni pa?«

»Beži, beži! Razbojniki so bili. Sajaste obraze so imeli.«
Razgovor pod lino je prenehal. Le posamezni vzkliki so še prihajali k Mariji. Ljudje so zunaj še dolgo tekali sem in tja. Marija je trepetala.

Razumela je ... Matija jo je hotel rešiti, a izpodletelo mu je. Slučajno je prišel Kopriva k ječi — — ali se je res hotel posloviti od nje? — — in ubili so ga ... Smrtni kriki, ki jih je čula v sanjah, so bili — resnica.

Brez krika se je zgrudila Katka na kolena, ko so vstopili možje, vsi sajastih obrazov in položili na klop Drejca — mrtvega. V otrpli grozi so zrle njene črne oči na mrliča. Njen shujšani obrazek je bil voščeno blede.

Za Drejcem so prinesli še enega: na nosilnici, ki jo je bila Katka skrbno pripravila za Marijo, so položili na tla Drejčevega prijatelja — Janeza. Molče je stari Gašper odgrnil odejo z njegovih prsi. Kri je curljala iz široko zevajoče rane.

Gašper je pripravil vse potrebno, potem je pomignil Grajžarju, ki se je bil sesedel na klop pri peči in ves skrušen strmел na Drejca in Katko. Pod spretnimi Gašperjevimi rokami in z Grajžarjevo pomočjo je bila Janezova rana kmalu obvezana.

Nihče še ni izpregovoril besede. Dva moža, ki sta bila prinesla mrtvega Drejca, sta stopila v vežo in si umivala saje z obrazov.

Gašper je pristopil h Katki, klečeči še vedno na tleh poleg klopi, in ji položil roko na glavo. Zastokala je in naslonila glavo ob Gašperjevo koleno. Prve solze so ji prikapljale iz vročih oči.

Tedaj se je spomnila in vstala:

»In Marija?«

Odkimal je z glavo.

»Ne moremo je rešiti,« je iztisnil in si brisal sajasti obraz. Katka je povесila glavo.

Potem se je stresla. Vzravnila se je in zamrmrala:

»Rešim jo sama.«

Sklonila se je k mrtvem u Drejcu in ga poljubila na mrzlo sajasto čelo.

Nato glasno, med ihtenjem:

»Pokopljite ga na vrtu pod jablano in počakajte vsi pripravljeni na ladji. Vse, kar je v koči, znosite na ladjo! Pa ne odlašajte!«

Že je odprla skrinjo in vzela iz nje svoj široki kožuh, se oblekla, odšla v vežo in zmešala v skodelici nekoliko saj z mastjo ter si namazala svetle lase, da so bili vsi črni. Nato si je pokrila belo pečo.

»Grem s teboj,« je pristopil Grajžar.

»Samo do mestnega zidu. Tam me počakate. V mesto ne sme nihče z menoj. Le jaz sama morem rešiti Marijo. Z Bogom, oče!«

Glas se ji je zatresel.

Že so se vrata zaprla za njo in za Grajžarjem.

Tekla je proti mestu, da jo je Matija komaj dohajal. Pred mestnim zidom sta se poslovila. Tekla je dalje v noč.

Pri kapucinskem samostanu se je ustavila, stopila k vhodu in pozvonila.

»Govoriti moram takoj z očetom gvardijanom.«

Vratar jo je odvedel v govorilnico. Kmalu je vstopil gvardijan.

Nihče ni čul, kaj sta govorila. Nekaj minut pozneje sta oba stopila iz samostana in odšla po temnem trgu navzdol do sodnikove hiše.

Nista ostala dolgo v hiši. Vrnila sta se v spremstvu mestnega sluga. Vsi trije so odšli do mestne ječe. Pred ječo pomnožena straža, široke mlake krvi...

Ječar jim je odprl. Kriknil je in odskočil. Leščerba se je tresla v njegovi roki. Z grozo je strmel v Katkin obraz.

»Čarovnica!« je dahnil.

»Ni. Samo njena sestra je in bi jo rada še enkrat videla. Imava sodnikovo dovoljenje. Sluga vam potrdi.«

»Tako je. Gospod mestni sodnik so dovolili eno uro razgovora,« je povedal sluga in odšel.

Gvardijan in Katka sta vstopila. Ječar je skrbno zaprl in zapahnil železna vrata.

Ni še minila ura, ko so se vrata zopet odprla. Skozi nje je stopil gvardijan in podpiral svojo spremljevalko, ki je tiho ihtela in držala rutico pod očmi. Vsa sključena, na patra oprta, je šla mimo stražarjev in se opotekla v neprodarno noč...

Tiho je drsela Sava mimo Gašperjeve ladje, pripravljene na odhod. Vsi so že bili na ladji, le Gašper je stal na bregu in z ostrimi očmi prebadal noč proti nerazsvetljenemu mestu.

»Gredo,« je tiho oznanil.

Trije so prihajali proti pristanišču: oni visoki, sloki je bil Grajžar, v sredi se je svetila bela Katkina peča in na drugi strani?

To ni Marija.

Seveda ni. Kako bi bila, ubožica! Pater je. Gvardijan je.

»Hvaljen Jezus!« je izpregovoril gvardijan.

»Amen,« je mrko odzdravil starec.

Tedaj pa —

»Gašper! O, Gašper!«

Obe roki mu je iztegnila naproti in se mu zrušila k nogam.

Ni je pobral. Ves trd je bil.

Ni bila Katka... Bila je — Marija.

V gluhi noči je plula Gašperjeva ladja po Savi navzdol. Obložena je bila z zaboji in revnim pohištvom — z vsem, kar je premogla Gašperjeva koča.

Ladjo je spremljalo pet mož — kakor ponavadi. Eden izmed njih je ležal na slami pod bavantaro. Ostali štirje so stali v zadnjem koncu ladje in z drogovi odrivali, da je ladja brzela, kakor bi jo veter gnal.

Stari Gašper, ki je stal tik bavantare, se je večkrat sklonil in položil roko spečemu na prsi.

»Še diha.«

In zopet je prijel za drog, se uprl nanj in s pogledom preiskal temo za njimi.

»Ko pridemo v Zagreb, poiščemo najprej padarja; morda ne bo prepozno,« je dejal mož, ki je potiskal drog poleg Gašperja. Bil je Grajžar.

»Prepozno bo,« je šepnil Gašper.

Ko so pluli mimo Jesenic proti Podsusedu, je Grajžar dvignil drog.

»Zdaj pa, mislim, smo na varnem.«

Gašper se je ozrl po Savi navzgor in prikimal.

Dušilo ga je v grlu... Tam na obzorju se je že svetlikala ozka proga za gorami. Kmalu vstane zarja... Kmalu...

»O, Bog, pomagaj ji!« je molila njegova duša.

»Gašper! Dvigniva zaboje!«

»Semkaj pridi!« je pozval Gašper brodnika, ki je potiskal drog na nasprotni strani ladje.

Gašper in Grajžar sta stopila na sprednji konec ter poprijela in postavila dva težka zaboja na tla.

Grajžar je dvignil preluknjani pokrov velike skrinje.

»Marija!« je tiho zaklical.

Ležala je na blazinah na dnu zaboja in se ni premaknila.

»Spi.«

Sveži zrak, ki je zapihal v skrinjo, je Marijo zbudil. Dvignila je glavo in počasi vstala. Grajžar jo je prijel in jo dvignil.

Ozrla se je na spečega Janeza.

»Kako mu je?«

»Spi že vso pot. Preveč krvi je zgubil.«

Gašper je vzel iz kota zagrnjeno leščerbo, se sklonil in posvetil Janezu v obraz.

Janez je ležal odprtih oči in rahlo se je nasmehnil starcu. Odprl je usta.

»Ma—rija—« je zašepetal.

Gašper je pokimal:

»Rešena je.«

Že se je Marija od druge strani sklonila čezenj. Grajžar jo je podpiral — grozota, ki jo je prestala, jo je bila skoraj strla.

»Janez!«

Stisnila je fantu roko, on pa je njeno obdržal v svoji.

Janezove oči so nepremično zrle v njene. Smehljal se je. V svitu leščerbe se je pot zasvetil na njegovem čelu.

»Z Bogom, Marija!« je šepnil komaj razločno in izpustil Marijino roko.

Ves se je stresel, se vzel — kri mu je bruhnila iz ust. Glava mu je padla nazaj, vzdrhtel je — končano.

Za Podsusedom so ustavili ladjo.

Na obrežju, pod visoko jelšo so brodniki izkopali prijatelju grob.

V jutranjem mraku so odpluli dalje. Molčali so vsi. V duhu so bili v Krškem in spremljali ubogo Katko tja, kamor je bila zahrepenela — za Drejcem.

Staremu Gašperju so drsele tihe solze po licih. Mariji so se širile oči v grozi. Njena izmučena duša se je borila s strahoto Katkine smrti. Davil jo je obup nad človeštvom... Duh zmaguje?

»Čim hujše nasilje, tem bližja svoboda,« je tiho izpregovoril Gašper, kakor da odgovarja Marijini duši.

Marija je strmela v kalno vodo. Strah ji je stiskal srce, strah pred življenjem. Saj je bila od vseh grozot utrujena do smrti. — — Ko bi zdrknila čez ladjin rob? Izginila v valovih? Ali je prav storila, da se je dala pregovoriti od Katke in je sprejela njeno žrtev?

— — »Tvoja smrt bi ležala na moji duši kakor umor,« se je branila Katke.

— — »Ne, ne. Dobroto mi storiš. Saj veš, da sem bolna, da bi itak ne živela dolgo. In zdaj, — zdaj — brez Drejca! Nočem, nočem živeti! Če se me ti ne usmiliš — storim greh. Sama pojdem za Drejcem. Vem, pričakuje me. Marija! Bodi usmiljena do njega in do mene! Dovolj, da umrem namesto tebe! Daj, da grem k njemu!«

— — »Katka! Ne morem. Ne morem sprejeti takšne žrtve.«

— — »Marija! Zakaj si tako trda? Ali me nimaš rada? Kakor sestri sva si bili! Zakaj se me ne usmiliš?« je milo jokala Katka. In gvardijan je tiho pristavil:

— — »Včasih je življenje večja žrtev nego smrt.«

Bolj kakor Katkine prošnje so Marijo premagale tihe gvardijanove besede. Zdaj je Katka pri Drejcu, zdaj je dosegla mir, po katerem je hrepenelo njeno strto srce...

Marija je naslonila glavo na ladjin rob in tiho zaihtela. Gašper se je sklonil nadnjo.

»Ne jokajte, Marija!«

»Oh, Gašper! Vaš edini otrok —!«

Starčku se je zatresla roka, ki jo je položil mladi ženi na ramo... Le on edini na svetu je vedel: Katka ni bila njegov otrok — bila je — Marijina polsestra... Trdno so se stisnile starcu tanke ustne. Kakor vsa dolga leta tudi zdaj ni bilo težke skrivnosti iz njegovih ust — skrivnosti ubogega lepega kmetiškega dekleta, ki je iz doline zbežala s svojo sramoto v gozdove in jo je on našel in vzel pod svojo streho in se pozneje poročil z njo...

»Katki ste storili poslednjo dobroto. Ona je bila itak smrti zapisana,« je dejal tiho in prijel zopet za drog.

Jutro se je jasnilo.

Le počasi se je umikal iz Marijine duše obup nad tem grozotno bedastim svetom, ne svetom, le človeštvom. Saj svet je lep in veličasten v svojih silah; le človek v njem je majhen. Ne vsak — o, ne. Tudi veliki ljudje so vmes, veliki po duhu, po srcu. A malo jih je. Počasi, počasi se dviga duh v človeštvu. Kdaj mu vstane nov dan?... Ta rod ne učaka one zore, a morda stoji tik pred njo, v poslednjem mraku...

Dvignila je glavo in pogledala navzgor v blede Grajžarjevo obličje. Čutil je njen pogled, se sklonil in jo pobožal po laseh. Njegove, od duševnega trpljenja in vseh telesnih naporov udrte oči so bile polne ljubezni.

Iz Marijine duše se je umikala tesnoba. A uporno in hladno je deloval razum, misli so preskakovale, se trgale. — — Kdo je ta, ki ga ljubim? Kaj vem o njem, o njegovih mislih, njegovih notranjih vrednotah? Ali poznam njegovo dušo? Ali mi ni po duši kakor — tujec? — —

S strahom se je zavedla, kako malo, malo pozna moža, ki ga ljubi že tako dolgo. In čudna misel jo je zgrabila za grlo: Moje telo je pri njem, je njegovo — a moja duša — ali prodre kdaj do njegove?

Zopet se mu je ozrla v obličje. Iz njegovih oči ji je žarela naproti velika, čista sreča.

Sklonila je glavo k njegovemu kolenu. Vroče se je dvignila v njej vsa njena brezmejna vdanost do njega.

»Ti, moj dobri, dobri!« je šepetala.

Toplo življenje se je vračalo v njeno zbegano dušo.

KONEC

Cesarjeva soba
VAŠTE I.
Vražje

201403297

COBISS 0

KNJŽNICA JECU
Domovinski oddelk 1. poseb